

Rapport slavernijverleden van Delft

Nancy Jouwe, Gerrit Verhoeven, Ingrid van der Vlis

Met medewerking van Marion Claessens en Bas van der Wulp

Delft, juni 2023

Afbeelding cover: Portret van de uit Delft afkomstige opperkoopman Pieter Cnoll, zijn vrouw Cornelia van Nijenroode en hun twee dochters Catharina en Hester. Op de achtergrond staan twee tot slaafgemaakte bedienden, waarvan de man een vaandel draagt. Dit is vrijwel zeker Soerapati, die nu formeel een nationale held is in Indonesië. Zie voor dit verhaal paragraaf 6.1. Schilderij van Jacob Coeman, 1665 (Rijksmuseum Amsterdam SK-A-4062).

Inhoudsopgave

Inleiding

1 Organisatie: VOC en WIC in Delft

- 1.1 Delft in de zeventiende en achttiende eeuw
- 1.2 Voorlopers van VOC en WIC
- 1.3 Oprichting en inrichting van de VOC
- 1.4 De VOC en slavernij
- 1.5 Oprichting en inrichting van de WIC
 - Kader: Piet Hein en de Zilvervloot
- 1.6 De WIC en slavernij
- 1.7 De Sociëteit van Suriname en particuliere slavenhandel

2 Bestuur: banden tussen het stadsbestuur van Delft en de VOC en de WIC

- 2.1 Het Delftse stadsbestuur in de zeventiende en achttiende eeuw
- 2.2 Benoeming van VOC-bestuurders
- 2.3 Benoeming van WIC-bestuurders
- 2.4 Overlap tussen stadsbestuur en compagniebesturen
- 2.5 Belangenverstrengeling
- 2.6 De Weeskamer

3 Geld: beleggen in slavernijgerelateerde waardepapieren

- 3.1 Particuliere beleggers in de VOC
- 3.2 Particuliere beleggers in de WIC
- 3.3 Particuliere beleggers in de slavenhandel
- 3.4 Particuliere beleggers in plantagenegotiaties
- 3.5 Institutionele beleggers

4 Koloniale werkgelegenheid, status en kapitaal

- 4.1 Gebouwen en personeel van de VOC
- 4.2 Gebouwen en personeel van de WIC
- 4.3 Leveranciers van goederen en diensten
- 4.4 Rekrutering via het Weeshuis
- 4.5 Handelaars in koloniale goederen
- 4.6 Pronken met koloniaal kapitaal
 - Kader: Status en pretenties in de naamgeving van VOC-schepen
- 4.7 Zichtbaarheid van koloniaal kapitaal: Oude Delft 95 en Sion

5 Slaafgemaakten

- 5.1 Oost
- 5.2 West
 - Kader: Plantages die (voor een deel) in bezit waren van Delftenaren
- 5.3 Zwarte mensen en mensen van kleur in Delft
- 5.4 Gedoopt in Delft
- 5.5 Mapping Slavery

6 Einde van de slavernij

6.1 Verzet

6.2 Debat

6.3 Afschaffing slavernij

6.4 Emancipatie

7 Van koloniaal naar postkoloniaal Delft, een reflectie

7.1 Introductie

7.2 Koloniale instituties in/en Delft

7.3 Mensen uit de koloniën in Delft

7.4 Herinneringsgemeenschap en impact

Geraadpleegde bronnen

Archieven

Websites

Literatuur

Noten

Bijlagen

1 Bewindhebbers van de VOC Kamer Delft

2 Delftse bewindhebbers van de WIC Kamer De Maze

Inleiding

Van 1 juli 2023 tot 1 juli 2024 wordt herdacht dat de koloniale slavernij in 1873 officieel ten einde kwam. In delen van Nederlands-Indië werd slavernij afgeschaft in 1860. In de Nederlandse Cariben gebeurde dat in 1863, maar omdat veel slaafgemaakten nog tien jaar voor hun voormalige eigenaren moesten blijven werken, geldt 1873 als jaar van de definitieve afschaffing. Ook in Nederlands-Indië liepen slavernijpraktijken nog door.

In de aanloop naar het herdenkingsjaar is veel onderzoek gedaan naar het Nederlandse slavernijverleden. Recent verschenen studies over Amsterdam, Rotterdam, Utrecht, Den Haag en andere steden. ABN AMRO en De Nederlandsche Bank onderzochten hun rol en eerstdaags verschijnen rapporten over het slavernijverleden van de Provincie Zuid-Holland en van de Nederlandse staat. Een onderzoek in opdracht van het Koninklijk Huis loopt nu, evenals onderzoek naar verzekeringsmaatschappijen.

Alom wordt geconstateerd dat dergelijke rapporten een leemte vullen. Voor Delft is dat niet anders. Er bestaat sinds 2018 een stadswandeling over de slavernijgeschiedenis van Delft, ontwikkeld door Nancy Jouwe, maar tot nu toe is er in geen enkele studie over de geschiedenis van de stad Delft en haar inwoners aandacht besteed aan hun betrokkenheid bij de koloniale slavernij. Slechts in enkele korte artikelen en de *Gids Slavernijverleden Nederland* (2019) wordt een tipje van de sluier opgelicht. Daarmee zijn we echter nog een eind verwijderd van een volwaardige geschiedenis van de hele stad en van al haar inwoners – inwoners die onder hun voorouders zowel slaafgemaakten als slavenbezitters kunnen hebben gehad.

Daarom is in 2021 in de gemeenteraad gevraagd om in navolging van andere steden onderzoek te laten verrichten naar het Delftse slavernijverleden. In september 2022 is door het Stadsarchief Delft opdracht verstrekt aan een team van drie historici: Nancy Jouwe (vanaf december 2022), Ingrid van der Vlis en Gerrit Verhoeven.

Omdat er voor Delft nog zo weinig onderzoek was gedaan, zijn we vooral in de primaire bronnen op zoek gegaan. Daarbij hebben we overigens dankbaar gebruik gemaakt van inzichten uit de onderzoeken die in andere steden zijn verricht. Vanwege de beperkte tijd die beschikbaar was, hebben we niet naar alles even diep kunnen graven. Dat komt ook omdat ons rapport zich op een lange periode richt. We onderzoeken namelijk de betrokkenheid van de stad Delft en haar inwoners bij de slavernij in de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw, met 1873 als eindpunt. Daar komt bij dat we een groot gebied bestrijken. Te vaak wordt nog gedacht dat slavernij vooral in het Atlantisch gebied voorkwam. De West-Indische Compagnie (WIC), opgericht in 1621 met Delft als een van de vestigingsplaatsen, staat immers al lang bekend om haar rol in de zogenoemde trans-Atlantische slavenhandel. De Sociëteit van Suriname die vanaf 1683 een op slavernij gebaseerde plantagekolonie exploiteerde was nauw verwant aan diezelfde WIC. De laatste jaren is ook volop aandacht gekomen voor de slavernij in de gebieden in Azië en Afrika waar de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) de scepter zwaaide. Die is opgericht in 1602, eveneens met een vestiging in Delft. Historici hebben intussen duidelijk gemaakt dat slavenhandel en -bezit in het VOC-gebied minstens zo omvangrijk waren als in het WIC-gebied, zo niet omvangrijker.¹

Opmerkelijk genoeg is dit inzicht ruim twee eeuwen geleden al eens geventileerd, in Delft nog wel. In 1801 verscheen bij de Delftse drukker Mattheus Roelofswaert en een Haagse collega een boek over de 'Bataafsche bezittingen in Oost-Indië'. De schrijver was Dirk van Hogendorp, tot kort daarvoor eigenaar van de buitenplaats Sion, net over de grens met Rijswijk. Hij had jarenlang in Oost-Indië gewerkt en schreef daarover: 'de slaavenhandel, of de wijze om slaaven te krijgen, te vervoeren en te verkoopen, is in deeze gewesten even zo wreed, hard en onrechtvaardig, en verfoeijelijk als in de West-Indiën'.²

Als we het over deze vorm van slavernij hebben, dan is het ook belangrijk om de algemene kenmerken van dit systeem te benoemen: slaafgemaakte individuen konden worden gekocht en verkocht, de status van slavernij was in principe voor het leven en ging over van generatie op

generatie en het overkoepelende doel van dit slavernijsysteem lag in de productie van handelsgoederen om winst te maken. Tevens was ontmenselijking een inherent onderdeel van deze vorm van slavernij. Deze ontmenselijking kwam tot uiting in de ontwikkeling van racistische theorieën om de slavernij te legitimeren. Ook werden daarmee op huidskleur en andere uiterlijke kenmerken gebaseerde praktijken van sociale controle gerechtvaardigd.³

In dit rapport behandelen we zoals gezegd zowel het werkgebied van de VOC (de Indische Oceaan, inclusief Nederlands-Indië; alles ten oosten van Kaap de Goede Hoop) als van de WIC (de Atlantische Oceaan en met name het Caribisch gebied; alles ten westen van Kaap de Goede Hoop). Beide compagnieën speelden een prominente rol in de slavernij in de door hen bestreken gebieden. We gaan er daarom van uit dat bemoeienis met zo'n compagnie, in welke vorm dan ook, direct of indirect betrokkenheid bij slavernij betekende.

In de eerste vier hoofdstukken onderzoeken we de rol van Delftse instellingen en personen in de VOC en de WIC – als bestuurders, beleggers, personeelsleden en leveranciers of afnemers van goederen en diensten. Daarnaast bekijken we hoe Delftenaren buiten het verband van deze compagnieën, bijvoorbeeld via plantagehypotheken, en na de opheffing daarvan bij slavernij betrokken waren. In hoofdstuk 5 richten we de blik op de slaafgemaakten. We zoeken naar relaties tussen Delftse eigenaren en slaafgemaakten en naar de aanwezigheid van zwarte mensen en mensen van kleur in Delft. Hoofdstuk 6 is gewijd aan de afschaffing van de slavernij. Was er in Delft iets te merken van een debat over deze kwestie? En hoe waren de reacties, hier en in de koloniën? In het slothoofdstuk gaan we in op de banden tussen Delft en de koloniën na 1873.

Ten slotte iets over onze werkverdeling. Het rapport staat onder redactie van Ingrid van der Vlis, Gerrit Verhoeven en Nancy Jouwe. Ingrid en Gerrit schreven de hoofdstukken 1 tot en met 6. Gerrit verrichtte het onderzoek naar slavernij in het werkgebied van de VOC, Ingrid in het werkgebied van de WIC. Bij hun onderzoek werden zij vanuit het Stadsarchief geassisteerd door Marion Claessens en Bas van der Wulp. Nancy Jouwe werkte mee aan de vraagstellingen, de interpretatie van de bevindingen en de conclusies. Zij zorgde ook voor een substantiële uitbreiding van het aantal Delftse items op de website Mapping Slavery (zie 5.5) en schreef het slothoofdstuk over de relaties tussen Delft en de koloniën na 1873. Zij pleit hierin onder meer voor een betekenisvolle en levendige herinneringscultuur rond het Delftse slavernijverleden. Wij nodigen iedereen van harte uit om daar invulling aan te geven en hopen dat ons rapport daar een bijdrage aan kan leveren.

Conclusies en samenvatting

1 Delft en Delftenaren waren nauw betrokken bij de VOC en de WIC en namen zo actief deel aan het mondiale economische en maatschappelijke systeem dat slavernij mogelijk maakte en in stand hield.

De Verenigde Oost-Indische Compagnie (1602) en de West-Indische Compagnie (1621) hielden zich bezig met slavenhandel en exploiteerden slaafgemaakten. Beide compagnieën hadden bestuurskantoren en pakhuizen in Delft. Vanuit Delft werden schepen uitgereed en in de stad werden de aangevoerde koloniale producten verhandeld. Delftse burgers werkten voor de VOC en de WIC in de stad, op zee en overzee. Binnen én buiten het verband van de VOC en de WIC waren Delftenaren betrokken bij slavernij en slavenhandel, zowel in laagbetaalde uitvoerende functies als op hoge bestuurlijke posten. Daarnaast was er sprake van omvangrijk particulier bezit van slaafgemaakten. Er zijn talloze voorbeelden van Delftenaren die slaafgemaakten bezaten, kochten, erfden, bij testament vermaakten, vrijlieten of bij opbod verkochten.

2 De verwevenheid tussen het stadsbestuur en de bewindhebbers van de handelscompagnieën was zeer groot. Van de VOC-bewindhebbers had 89 procent zitting in de Veertigraad, van de WIC-bewindhebbers 75 procent.

In de onderzochte periode was er geen gekozen gemeenteraad zoals nu. Het belangrijkste orgaan was de Veertigraad, die besliste wie er in het Delftse stadsbestuur zitting kreeg. Deze veertig mannen speelden elkaar, en hun familieleden, de belangrijkste functies in de stad toe en kozen uit hun midden de burgemeesters. Het ambt van burgemeester gaf de meeste macht en het meeste aanzien. Een college van vier burgemeesters hield zich bezig met het dagelijks bestuur van de stad. Van de VOC-bewindhebbers bekleedde 75 procent (49 van de 65 benoemden) op enig moment het ambt van burgemeester, bij de WIC-bewindhebbers was dit 43 procent (12 van de 28 benoemden).

3 Er stonden geen aandelen in de VOC en WIC op naam van de stad Delft (als instituut). Een aantal Delftse liefdadigheidsinstellingen bezat wel aandelen in de compagnieën.

De stad was financieel niet in de positie om aandelen te kopen. Individuele stadsbestuurders bezaten wel aandelen; het was een voorwaarde om bewindhebber van VOC of WIC te kunnen worden.

Diverse Delftse liefdadigheidsinstellingen bezaten aandelen in de VOC en de WIC: de diaconie van de hervormde gemeente, het Gasthuis, het Weeshuis en de Kamer van Charitate. Er zijn geen Delftse institutionele beleggers gevonden in plantagehypotheken.

4 De Delftse Weeskamer, onderdeel van het stadsbestuur, belegde actief in de VOC en WIC, en speelde een belangrijke rol in het overmaken van koloniaal kapitaal.

De Weeskamer bestond uit drie weesmeesters, benoemd door en uit de Veertigraad. De Weeskamer was een onderdeel van het stadsbestuur en hield kantoor in het stadhuis. De weesmeesters beheerden boedels van kinderen van wie één of beide ouders waren overleden. De Weeskamer zorgde ook voor het beheren en verdelen van boedels van Delftenaren of hun verwanten die in het VOC-gebied overleden. De weesmeesters belegden daartoe behorende gelden actief in aandelen van de VOC en WIC. Die aandelen stonden niet

op naam van de Weeskamer, maar de weesmeesters (stadsbestuurders) beslisten wel waarin belegd werd.

De Delftse Weeskamer genoot een uitstekende reputatie en werd ook door niet-Delftenaren ingeschakeld voor intercontinentaal boedelbeheer en het overmaken van koloniaal kapitaal. Het stadsbestuur was zich ervan bewust dat deze taken financieel aantrekkelijk waren, met name voor de functionarissen van de Weeskamer.

5 Delftse particulieren investeerden via de VOC en de WIC, maar ook via andere kanalen, in slavernij.

Delftenaren investeerden in de VOC en de WIC. Het bezit van een bepaald bedrag aan aandelen was een voorwaarde om bewindhebber te kunnen worden.

Delftenaren investeerden ook in de Sociëteit van Suriname, negotiatiefondsen (plantagehypotheken) die vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw in omloop kwamen en in andere particuliere ondernemingen die zich bezighielden met slavernij.

6 In een stad als Delft wist iedereen, of kon iedereen weten, dat slavernij bestond en wat het inhield.

Vele duizenden Delftenaren reisden op de compagnieschepen naar VOC- en WIC-gebied en terug. Zij schreven brieven naar huis en vertelden na terugkeer verhalen. Sommigen regelden van hieruit bij Delftse notarissen zaken die te maken hadden met slaafgemaakten in de VOC- en WIC-gebieden. En op bescheiden schaal werd er ook in Delft debat gevoerd over de afschaffing van slavenhandel en slavernij.

7 In Delft verbleven vanaf de zeventiende eeuw zwarte mensen en mensen van kleur.

Afrikanen en Aziaten maakten onmiskenbaar al deel uit van de Delftse samenleving vanaf de zeventiende eeuw. De meesten zullen als slaafgemaakten zijn meegebracht naar Nederland. Ze werden hier in principe vrij – maar in de praktijk niet altijd. Wat hun precieze status was, blijft vaak onduidelijk. Hoe het hun verder verging in Delft vraagt meer onderzoek, als we de gegevens al boven water zouden kunnen krijgen. De archiefbronnen over deze Delftenaren zijn karig met informatie. Van sommigen weten we niet eens een naam, van anderen kennen we een paar levensfeiten en slechts een enkeling kennen we van gezicht.

8 In Delft en daarbuiten zijn tot op heden tastbare sporen te vinden die herinneren aan het Delftse slavernijverleden en het koloniale verleden.

De VOC en de WIC hebben sporen nagelaten in de stad. Voorbeelden zijn het Oost-Indisch Huis en Oost-Indisch Pakhuis, het West-Indisch Huis, het Zeemagazijn in Delfshaven, particuliere woonhuizen en buitenplaatsen, schilderijen en andere kunstvoorwerpen, archieven en graven in kerken.

Ook na de opheffing van de VOC en de WIC bleven er banden bestaan tussen Delft en de koloniën. Denk hierbij aan de Indische Instelling, de TU Bandung, de Rubberstichting, de Botanische Tuin, TNO en Museum Nusantara.

1 Organisatie: VOC en WIC in Delft

In 1602 werd in de Nederlandse Republiek de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) opgericht door Johan van Oldenbarnevelt (raadspensionaris) en prins Maurits (stadhouder). In 1621 volgde de Verenigde West-Indische Compagnie (WIC). Beide compagnieën kregen van de Staten-Generaal het alleenrecht om te koloniseren, handel te drijven, te onderhandelen en oorlog te voeren. Aangezien beide compagnieën zich bezighielden met slavenhandel, onderzoeken we de betrokkenheid van Delft en zijn inwoners bij de VOC en de WIC.

1.1 Delft in de zeventiende en achttiende eeuw

Delft was omstreeks 1600 een van de grootste en machtigste steden van Holland. Het telde circa 20.000 inwoners, een aantal dat in de zeventiende eeuw groeide tot 24.000. Vanaf ongeveer 1680 nam de bevolking af tot 14.000 in het midden van de achttiende eeuw. Op politiek gebied gold Delft als de derde stad van Holland: het stemde in de Staten na Dordrecht en Haarlem, maar voor Leiden, Amsterdam en Gouda.

Delft was rijk geworden door de lakennijverheid en vooral de bierbrouwerijen. De Opstand tegen Spanje (1568-1648) en de scheiding van de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden brachten de stad in economische problemen. Brabant en Vlaanderen vielen weg als afzetmarkten voor het Delftse bier. De traditionele textielproducten werden verdrongen door nieuwe stoffen, geïntroduceerd door gevluchte Vlamingen.

De opkomst van de intercontinentale handel zorgde voor nieuwe bedrijvigheid en werkgelegenheid. Delft bezat een rechtstreekse vaarverbinding met de Maasmond via de Schie. Aan de monding van deze vaart lag Delfshaven, een nederzetting die door Delft werd gesticht en bestuurd. Delftse kooplieden en reders waren al vóór de oprichting van de VOC en de WIC actief in de zeehandel. En er was vooral bij voormalige brouwers kapitaal om te investeren in de nieuwe mogelijkheden die de VOC en de WIC boden.

1.2 Voorlopers van VOC en WIC

De handel op Oost- en West-Indië was in de zestiende eeuw hoofdzakelijk in handen van Spanjaarden en Portugezen. Antwerpen fungeerde als stapelmarkt voor de doorvoer van producten als specerijen en suiker naar Noordwest-Europa. De oorlog met Spanje, de val van Antwerpen in 1585 en steeds strengere handelsbelemmeringen door de Spaanse overheid deden de aanvoer stikken. Handelaren in Hollandse en Zeeuwse steden zochten aan het eind van de zestiende eeuw naar mogelijkheden om zelf goederen uit overzeese gebieden in te voeren. Ze namen deel in ad-hoc opgerichte vennootschappen die schepen uitzonden in het Atlantisch gebied en ze richtten compagnieën op om zelf op Oost-Indië te gaan varen.

Koopman **Claas Adriaansz van Adrichem** (1538-1607) was er vroeg bij. Hij had zitting in het Delftse stadsbestuur als burgemeester, was eigenaar en bewoner van het pand Het Dubbele Kruis aan de Koornmarkt en bezat handelscontacten in heel Europa. In 1593 was hij een van de eersten die vanuit de Republiek een schip naar de westkust van Afrika zond op zoek naar goud, ivoor en maniquette peper. Die eerste tocht leverde een negatief saldo op, maar volgende handelsreizen compenseerden dat verlies ruimschoots. Mede door zijn succes besloten andere ondernemers ook in handel op West-Afrika te beleggen.⁴ In die kring bewoog zich **Maarten Jansz van Hoogenhouck**, oud-burgemeester van de stad. Hij verhuurde pakhuisruimte in zijn pand op de Koornmarkt aan de Compagnie van Guinea die in 1599 in Amsterdam was opgericht om gezamenlijk handel te voeren op Afrika.⁵

Slavenhandel kwam bij deze vroege reizen nog niet expliciet aan de orde. Dat neemt niet weg dat de handelaren wisten dat zout en suiker in Brazilië met slavenarbeid gewonnen en verbouwd werden. Kort na Van Adrichem, in 1597 en 1598, reedde de Rotterdamse Johan van der Veken trouwens al schepen uit om Afrikaanse mannen, vrouwen en kinderen naar het Caribisch gebied te verschepen.⁶ Van der Veken was voor de Delftse koopmanselite geen onbekende. In 1598

participeerden **Cornelis Adriaansz Boogaert**, **Dirk Gerritsz Meerman** en **Arend Jacobsz van Lodensteijn** in een compagnie van deze snel rijker wordende Rotterdammer om naar Oost-Indië te varen. Zij wilden met vijf schepen de reis maken via Straat Magellaan, onder Zuid-Amerika langs, maar dit werd geen succes. Drie schepen gingen verloren, één keerde terug en één bereikte weliswaar Azië, maar werd inbeslaggenomen in Japan.⁷

In deze jaren zagen meer zogenoemde 'voorcompagnieën' van de VOC het licht. Op 28 juni 1600 vertrok een vloot van de Oude Compagnie via Kaap de Goede Hoop naar Azië. Een van de zes schepen heette *Delft*, een aanwijzing dat ook Delftse kooplieden erin hadden geïnvesteerd. Aan boord van het schip *Gouda* voer Delftenaar **Pieter Walichsz** mee. Hij belandde via Bantam, Banda, de Molukken, Ternate en China in Pattani in het huidige Thailand. Daar zou hij voorlopig blijven als onderkoopman, zo schreef hij in augustus 1602 in een brief aan zijn broer Jacob in Delft.⁸

Intussen hadden twaalf Delftse kooplieden, onder wie opnieuw de al genoemde Boogaert, Meerman en Van Lodensteijn, in oktober 1601 een eigen compagnie opgericht. Van hun beraadslagingen is een resolutieboek bewaard gebleven. Zij huurden van schipper **Adriaan Cornelisz Haai** het schip *De Haai*, waarop **Jan Gerritsz Meerman** als kapitein zou fungeren. Alles leek klaar voor vertrek, maar de plannen werden op het laatste moment gewijzigd.⁹

1.3 Oprichting en inrichting van de VOC¹⁰

Om de concurrentie tussen de Hollandse steden te beteugelen, riep Johan van Oldenbarnevelt vertegenwoordigers van alle plaatselijke compagnieën bij elkaar. Hij wist hen te bewegen tot bundeling van krachten. De Verenigde Oost-Indische Compagnie kreeg op 20 maart 1602 van de Staten-Generaal voor 21 jaar het alleenrecht op alle handel ten oosten van Kaap de Goede Hoop en ten westen van Straat Magellaan. De compagnie kreeg het recht namens de Staten-Generaal verdragen te sluiten met andere mogendheden en zo nodig oorlog te voeren.

In de zes steden waar al een compagnie bestond, werd een Kamer van de VOC gevestigd met eigen bewindhebbers, in principe voor het leven benoemd. Er waren er zestig in totaal. De Kamer Amsterdam kreeg twintig bewindhebbers, Zeeland (Middelburg) twaalf en Delft, Rotterdam, Hoorn en Enkhuizen elk zeven. Voor de bezetting van die Delftse zetels zie 2.2 en bijlage 1.

In 1661 raakte de Kamer Delft één bewindhebbersplaats kwijt. De landgewesten droegen financieel bij aan de faciliteiten die de VOC genoot van de landelijke overheid en eisten in ruil daarvoor het recht om bewindhebbers te benoemen. De Staten van Overijssel mochten voortaan iemand voor maximaal acht jaar benoemen in de Kamer Delft. Die verscheen overigens zelden of nooit ter vergadering, maar streek uiteraard wel het bij de functie behorende salaris op. In 1696 kreeg de Ridderschap, dat wil zeggen de edelen die samen één stem hadden in de Staten van Holland, een zetel in de Kamers Delft en Rotterdam, afhankelijk van waar er een vacature viel.

De zes Kamers vaardigden drie keer per jaar vertegenwoordigers af naar het hoofdbestuur, de Heren XVII. Daarin had de Kamer Amsterdam acht zetels, Zeeland vier en de overige Kamers elk één. De niet-Amsterdamse Kamers vervulden bovendien bij toerbeurt een zetel om te voorkomen dat Amsterdam een meerderheid bezat.

De VOC betaalde in de zeventiende eeuw een hoog dividend, dat bovendien regelmatig werd uitgekeerd. In de achttiende eeuw nam de concurrentie toe, met name van de Engelsen, en daalden de winsten. Om het dividend kunstmatig hoog te houden, ging de VOC obligaties uitgeven tegen een vaste rente. Zo werd het ene gat met het andere gedicht. Op den duur was dit beleid niet houdbaar. Het dividend moest toch geleidelijk worden verlaagd en werd vanaf 1781 zelfs helemaal niet meer uitgekeerd. De aandelenkoers stortte in en obligaties waren onverkoopbaar. Per 1 maart 1796 nam de staat alle bezittingen en schulden over. Enkele Kamers bleven bestaan om lopende zaken af te handelen; de Kamer Delft werd in 1803 opgeheven.¹¹

1.4 De VOC en slavernij

Al voordat de VOC in 1602 werd opgericht, waren Nederlandse schepen actief ten oosten van Kaap de Goede Hoop. En al vanaf het begin waren zij betrokken bij slavernij: in 1595 maakte de bemanning van het schip de *Hollandia* twee jongens uit Madagascar tot slaaf.¹² De VOC stichtte een

groot aantal handelsposten in Zuid- en Zuidoost-Azië. Overal vormden tot slaafgemaakte mensen de omvangrijkste bevolkingsgroep. Zoals historicus Remco Raben het uitdrukte: 'Niets, maar dan ook niets, kon gedaan worden zonder de inspanning van tot slaaf gemaakten. De meeste vestigingsplaatsen van de VOC waren slavensamenlevingen.'¹³ Recente schattingen gaan ervan uit dat in de zeventiende en achttiende eeuw minstens een miljoen slaafgemaakten zijn vervoerd naar de vestigingsplaatsen van de VOC, meer dan het aandeel van Nederland in de trans-Atlantische slavenhandel. Zo'n 5 procent van hen werd verhandeld door de VOC, wat ongeveer overeenkomt met de eigen behoefte aan 'compagnieslaven'. De rest van de slavenhandel was in handen van particulieren, onder wie ook personeel van de VOC. Verreweg de meeste slaafgemaakten waren in particulier bezit.¹⁴

De VOC zette slaafgemaakten in voor allerlei werkzaamheden, zoals aanleggen van wegen en versterkingen, laden en lossen van schepen, houthakken, timmeren op de scheepswerf van het eiland Onrust voor Batavia of mijnbouw, misschien wel het zwaarst denkbare werk.¹⁵ Op Banda, de enige eilandengroep waar nootmuskaat voorkwam, vestigde de VOC de eerste op slavernij gebaseerde plantagesamenleving. De uit Delft afkomstige **Adriaan Jacobsz van der Dussen** (1592-1642) maakte in 1615 meer dan 400 mensen op het eiland Siauw tot slaaf en deporteerde hen naar het Bandanese eiland Pulau Ay voor het oogsten van nootmuskaat. Om de productie nog verder op te voeren en een monopolie te verkrijgen veroverde Jan Pietersz Coen in 1621 het grootste eiland Banda Besar met veel geweld. De oorspronkelijke bevolking werd voor het grootste deel vermoord of tot slaaf gemaakt, een klein deel wist te vluchten. De VOC stichtte hier plantages (perken), waarop het werk werd verricht door duizenden van elders aangevoerde slaafgemaakten, vooral uit Zuid-India.¹⁶ Bij deze bloedige expeditie was ten minste één Delftenaar betrokken. Pieter, de zoon van de gewezen boelhuismeester Jan Cornelisz, diende als kwartiermeester op het schip *Schiedam*, in 1620 uitgereed door de Kamer Delft. Na terugkeer, in december 1624, machtigde hij zijn zuster om bij de VOC-Kamer Amsterdam zijn aandeel te gaan innen in de beloning voor de verovering van Banda.¹⁷

De Delftse predikant **Philippus Baelde** of **Baldaeus** (1632-1671) beschreef hoe mensen in Zuid-India tot slaaf gemaakt werden. Hij wilde net als zijn oom Robertus Junius eigenlijk predikant worden op Formosa, maar werd door de kerkenraad van Batavia naar Ceylon gestuurd. Daar waren troepen onder leiding van **Rijklof van Goens** in gevecht met de Portugezen. Baldaeus volgde de oprukkende Van Goens van Ceylon, via het eiland Delft naar Zuid-India. Waar de bevolking door de Portugezen tot het katholicisme was bekeerd, moest Baldaeus proberen protestantse gemeenschappen te stichten. Hij vond dat hij zijn werk als predikant alleen kon doen door zich te verdiepen in de plaatselijke taal en cultuur. Postuum werd zijn beschrijving van de Malabar en Coromandel gepubliceerd, een werk dat hij had gemaakt met behulp van **Gerrit Mosopatom**. Dat zal een van zijn 'slaven ofte dienaars' zijn geweest; Baldaeus maakte er namelijk geen geheim van dat hij zelf ook slaafgemaakten in dienst had. Gerrit kwam in 1665 mee naar Nederland en staat ook op een portret dat Baldaeus van zichzelf liet schilderen door Johan de la Rocquette.¹⁸ Baldaeus beschreef onder meer hoe hij op 18 juli 1660 preekte in Negapatnam, in het Nederlands en het Portugees. De stad was nog niet vast in handen van de VOC en naburige vorsten probeerden hem te ontzetten. Een van hen had het gebied net 'af-geloopt', pagodes tot paardenstallen gemaakt en alles verwoest. De bewoners hadden geen eten én geen zaaigoed meer. Baldaeus schreef dat duizenden mensen naar de stad kwamen om zichzelf, hun vrouwen en hun kinderen te verkopen wegens de hongersnood en dat de straten bezaaid lagen met lijken. Sommigen waren bereid om slaaf te worden alleen voor kost en inwoning, 'de hoogste prijs was 4 a 5 gulden voor een mensch'. Circa 4000 tot 5000 mensen werden als slaafgemaakte naar Jafnapatnam vervoerd, eenzelfde aantal naar Colombo en enkele duizenden naar Batavia en elders.¹⁹

Gezien de onverwachte 'buitenkans' zullen voor het vervoer van al deze slaafgemaakten reguliere transportschepen zijn gebruikt. Speciale 'slaafhaalders', zoals de Kamer Amsterdam van de VOC die wel heeft laten bouwen voor het vervoer van grote aantallen slaafgemaakten, zullen niet

zomaar voorhanden zijn geweest.²⁰ Het was heel gebruikelijk dat in het VOC-gebied 'gewone' schepen werden ingezet voor slaventransporten. De *Delfland*, gebouwd voor de Kamer Delft in 1717, voer enkele malen heen en weer tussen Nederland en Oost-Indië, maar werd na een aantal van dergelijke reizen vooral ingezet voor de binnen-Aziatische vaart. Zo werd het schip in 1734 van Batavia naar Madagascar gestuurd met handelswaar voor het inkopen van slaafgemaakten. Op de terugweg stierven behalve een aantal bemanningsleden 168 van de 283 slaafgemaakten door een uitbraak van pokken. De overlevenden werden afgeleverd bij de mijnen in Silida op Sumatra, waar goud en zilver werd gewonnen.²¹

In 1743 werd de bemanning van **de Delfland** het onderwerp van een strafrechtelijk onderzoek, onder meer naar illegale slavenhandel. Het schip moest van Batavia naar Tegal om rijst te laden, dan naar Banda om nootmuskaat te halen en vandaar terug naar Batavia. De hogere officieren aan boord besloten echter om een tussenstop te maken in Bantaeng op Zuid-Sulawesi, onder voorwendsel dat het schip lekkage had. Eenmaal daar kochten zij echter een grote partij rijst en 44 slaafgemaakten, die geboeid aan boord werden gebracht. De bedoeling was deze voor eigen gewin te verkopen op Banda. Zover kwam het echter niet. Toen het schip vlak voor aankomst in Banda een nacht voor anker ging, kwamen de slaafgemaakten in opstand. De stuurman werd gedood, sommige bemanningsleden raakten gewond, anderen vluchtten. De slaafgemaakten zetten het schip aan de grond bij een naburig eiland en wisten zo te ontkomen. De Raad van Justitie te Batavia stelde een onderzoek in. Het verlaten van het schip was op zich al strafbaar, maar de aanleiding was dat ook: privéhandel door schepelingen was verboden, al gebeurde het op grote schaal. Ook andere VOC-dienaren maakten zich hieraan schuldig. De bemanning verklaarde tijdens de rechtszaak namelijk dat zij de rijst en de slaafgemaakten hadden gekocht van de resident, de opperchirurgijn en de sergeant van Bantaeng. De Raad van Justitie veroordeelde de slaafgemaakten die nog konden worden opgepakt ter dood of tot geseling, brandmerking en 25 jaar dwangarbeid als kettingganger. De bemanningsleden werden ontslagen en mochten nooit meer voor de VOC werken. Zij werden onmiddellijk naar Nederland gestuurd en moesten onderweg werken voor de kost; eventuele tegoeden werden inbeslaggenomen. Onder de gestraften was kwartiermeester **Arij Tertolen** uit Delft. Hij had in 1723 als jongen zijn eerste tocht naar Batavia gemaakt, ook met de *Delfland*, en was enkele malen heen en weer gereisd. Intussen had hij zelfs een bescheiden carrière gemaakt, maar in 1744 werd hij als crimineel naar huis gestuurd.²²

Dankzij het feit dat de slaafgemaakten op de *Delfland* in opstand kwamen, krijgen we enig zicht op de omvangrijke particuliere slavenhandel. Die vond weliswaar plaats naast de officiële, gedocumenteerde slavenhandel van de VOC, maar wel met gebruikmaking van de schepen en het netwerk van de compagnie.

1.5 Oprichting en inrichting van de WIC

Plannen om naar het voorbeeld van de VOC ook de Atlantische handel te organiseren, gingen de ijskast in toen met Spanje werd onderhandeld over een bestand. Na afloop van het Twaalfjarig Bestand in 1621 lag de weg vrij om ook een West-Indische Compagnie op te richten met een monopolie op handel en scheepvaart in het Atlantisch gebied. Verovering van handelsposten en koloniale bezittingen waren van begin af aan onderdeel van het werk van de WIC. De overzeese almacht van de Spanjaarden moest gebroken worden. Het initiatief voor de compagnie kwam ditmaal van de Staten van Holland, die aandrongen bij plaatselijke commissies om het benodigde kapitaal te vergaren. Het Delftse stadsbestuur stond achter de strijd tegen de Spanjaarden om de Republiek niet te laten 'uytmergelen'. De handelsbelangen gaven echter de doorslag om mee te doen, met veel animo voor de lucratieve suikerhandel en de zoutvaart.²³

Net als bij de VOC had de WIC lokale bestuurskantoren: de Kamers Amsterdam, Zeeland, Noorderkwartier (Hoorn, Enkhuizen), Stad en Lande (Groningen) en De Maze (Delft, Dordrecht en Rotterdam). Amsterdam was de grootste met 4/9 aandeel, Zeeland bezat 2/9 en de overige drie elk 1/9. Omdat Delft binnen De Maze verantwoordelijk was voor 1/3 deel betekende dit dat Kamer Delft in principe stond voor een deelname van 1/27 in de WIC. Liefst 74 bewindhebbers waren over de Kamers verdeeld: twintig voor Amsterdam, twaalf voor Zeeland en voor de overige kamers elk

veertien. De overkoepelende macht lag bij de Heren XIX: negentien vertegenwoordigers van de afzonderlijke Kamers. De Kamers Amsterdam en Zeeland hadden ook hier het meest in de melk te brokken. Kamer De Maze had twee vertegenwoordigers, waardoor de kamers Delft, Dordrecht en Rotterdam per toerbeurt vertegenwoordigd waren.²⁴

In 1630 nam de WIC het noordelijk deel van Brazilië in dankzij de Zilvervloot die Piet Hein had veroverd. De weg naar de suikerplantages lag open, wat een stimulans voor de overzeese handel betekende. De Portugezen probeerden uit alle macht hun kolonie terug te veroveren, waardoor voor de Republiek een tijd van continue strijd uitbrak, ook op de westkust van Afrika. De oorlogsvoering en de bescherming van handelsposten en koloniën drukten de verwachte hoge winsten. Al toen het eerste octrooi in 1646 afliep, werd gesproken over opheffing van de WIC of samenvoeging met de VOC. De WIC ging door, maar om kosten te besparen moest de organisatie inkrimpen. In 1651 werd besloten het aantal bewindhebbers te halveren, zodat Delft er nog maar twee overhield.²⁵ De kantoren in Delft en Dordrecht raakten geleidelijk aan overbodig. In 1669 viel het besluit om nagenoeg alle activiteiten van Kamer De Maze te concentreren in Rotterdam.²⁶

In de tussentijd had Portugal Pernambuco in Brazilië heroverd (1654) en was het WIC-monopolie uitgehold doordat de Staten-Generaal achtereenvolgens de handel op Brazilië, Nieuw-Nederland en het Caribisch gebied vrijgaf. In 1674 maakte de WIC na financiële problemen een doorstart, ook wel bekend als de Tweede WIC. De organisatiestructuur werd vereenvoudigd, hoewel de opzet met de verschillende Kamers gelijk bleef. Het hoofdbestuur bestond voortaan uit tien vertegenwoordigers: de Heren X. De Kamer Amsterdam had vier zetels, Zeeland twee en de overige Kamers elk één. Het tiende lid was een afgevaardigde van de Staten-Generaal. De bewindhebberscolleges dienden ook in te dikken: Kamer De Maze ging van veertien naar zeven plekken.²⁷

In deze afgeslankte vorm en enkel als handelsorganisatie bleef de WIC tot het derde kwart van de achttiende eeuw bestaan. Toen de WIC steeds vaker een beroep moest doen op de Staten-Generaal nam deze in 1791 alle aandelen over tegen 30 procent van de nominale waarde; de WIC werd failliet verklaard en opgeheven.²⁸

Piet Hein en de Zilvervloot

Tijdens hun eerste vergadering in 1623 bespraken de Heren XIX een groot aanvalsplan om de Spanjaarden en Portugezen van hun Atlantische gebieden en de Afrikaanse westkust te beroven: het Groot Desseyn. De Delftse bewindhebber **Adriaan van der Goes** was als enige vertegenwoordiger van Kamer De Maze aanwezig bij die vergadering. Hij nam dus mede het besluit tot de aanvallen op de suikerplantages waar slavenarbeid de norm was en op de aanvoerhavens voor de hiertoe uit Afrika aangevoerde mannen en vrouwen.²⁹

In datzelfde jaar trad de uit Delfshaven afkomstige **Piet Hein** (1577-1629) in dienst van de WIC. Hij was begonnen op de koopvaardij en werkte al zestien jaar voor de VOC. Hein voer onder meer mee met de veroveringsvloot van Pieter Willemszoon Verhoeff die de Portugese vestigingen in Goa en Mozambique moest aanvallen. Ook was hij betrokken bij de gewelddadige verovering van het specerijeneiland Banda Neira (1609). In de Banda-archipel voerde Hein daarna meerdere militaire expedities uit.³⁰ Bij de WIC werd hij aangesteld voor de kaapvaart. Op zijn derde missie veroverde Hein in 1628 een Spaanse zilvervloot, zilver dat door slaafgemaakte Afrikanen en tot dwangarbeid gedwongen Inheemsen in de zilvermijnen was gedolven. Hij keerde terug met een buit ter waarde van ruim 11 miljoen toenmalige guldens. Hoewel er relatief weinig overbleef voor de WIC, gaf de verovering van de Zilvervloot wel de doorslag voor weer een nieuwe aanval op Brazilië.³¹

Hein vestigde zich in 1629 in Delft en huurde een huis op de plek van het tegenwoordige pand Oude Delft 171. Enkele maanden later sneuvelde hij in een gevecht met Duinkerker kapers. Hij kreeg een staatsbegrafenis in de Oude Kerk, waar in 1638 een grafmonument voor hem werd opgericht.³²

1.6 De WIC en slavernij

In de jaren dat de WIC zich Brazilië had toegeëigend (1630-1654) ontpopte de compagnie zich hier tot een drijvende kracht achter de op slavernij gebaseerde suikerplantages. Er werd een Nederlandse kolonie gesticht met de naam Nieuw Holland, met vanaf 1636 de onervaren Johan Maurits van Nassau-Siegen aan het hoofd als gouverneur-generaal. Hij moest de gekoloniseerde slavensamenleving vormgeven. In zijn gevolg kreeg hij een Hoge en Secrete Raad met drie ervaringsdeskundigen: Mathias van Ceulen van Kamer Amsterdam, Johan Gijsselingh van Kamer Zeeland en de eerdergenoemde Delftenaar **Adriaan Jacobsz van der Dussen** van Kamer De Maze. De eerste twee hadden bestuurlijke ervaring opgedaan in Brazilië, de derde in Oost-Indië.³³ Zij kregen mede de taak om in Brazilië een hofhouding op te bouwen die voornamelijk bestond uit tientallen slaafgemaakten – zowel voor de WIC als voor Johan Maurits persoonlijk.³⁴ Dat legde laatstgenoemde geen windeieren. Met de suikeropbrengsten uit Brazilië liet hij in Den Haag het Mauritshuis bouwen.

Adviseur Van der Dussen was een telg uit een Delftse regentenfamilie, de tiende zoon van Jacob Bruijnsz van der Dussen en Cornelia Fransdr Duyst van Santen. Hij had in 1636 al een flinke koloniale carrière achter de rug, en zeker geen smettelooze. Van der Dussen was in zijn VOC-tijd tweemaal ontslagen, de eerste keer wegens onzedelijk gedrag en de tweede keer omdat hij te hard optrad tijdens een opstand op het Bandanese eiland Pulau Ay. Toch wist hij telkens terug te keren als koopman of bestuurder. Zijn familiebanden zullen hem ongetwijfeld geholpen hebben. Van der Dussens trouwde in 1625 met de weduwe Helena Leenders Besemer uit Enkhuizen. Hij huwde vanuit het ouderlijk huis op het Bagijnhof en vertrok daarna naar Rotterdam waar hij onder meer WIC-bewindhebber werd voor Kamer De Maze.³⁵

Met een vaste stek in Brazilië zochten de Heren XIX naar een manier om aan slaafgemaakten te komen. Daartoe zetten ze hun zinnen op het Portugese bastion fort Elmina op de Goudkust (nu Ghana) dat de WIC in 1637 wist in te nemen. Na de verovering van het slavenstation waar Afrikaanse mannen, vrouwen en kinderen naartoe gebracht en opgesloten werden, pakte de WIC de slavenhandel steeds systematischer aan. Toen de WIC in 1641 ook de stad Luanda (in Angola) en de eilandengroep São Tomé en Príncipe in de Golf van Guinee veroverde, nam de slavenhandel fors toe. Hoewel de vraag in 1645 stakte doordat Portugese kolonisten in Brazilië in opstand kwamen, werden er onder Nederlandse vlag bijna 28.500 Afrikanen op schepen ingeladen om op de suikerplantages in Brazilië te werken; nog geen 23.500 van hen haalden levend de overzijde van de oceaan.³⁶

Toen Portugal in 1654 Brazilië heroverde, viel deze afzetmarkt weg. Het aan de westkust van Afrika opgebouwde systeem waarbij slaafgemaakten bijeengedreven, gevangengehouden en uiteindelijk naar de overkant van de Atlantische Oceaan werden gebracht bleef echter in stand. Inmiddels was een aantal Caribische eilanden veroverd waar slaafgemaakten te werk werden gesteld, en deed de WIC ook aan intra-Caribische slavenhandel.³⁷ Fort Elmina bleef daarvoor de belangrijkste uitvalsbasis, zeker toen Luanda weer in handen van de Portugezen kwam. In de jaren 1660 werden Curaçao en Suriname nieuwe belangrijke bestemmingen voor de slavenvaart onder Nederlandse vlag.

Ten tijde van de Tweede WIC nam de driehoekshandel een grote vlucht. Handelaren in de Republiek brachten goederen naar de Afrikaanse westkust. Daarmee kochten ze slaafgemaakten in aan de zogenoemde Slavenkust (nu Benin en Zuidwest-Nigeria). Met gemiddeld 500 personen per schip werden de slaafgemaakten naar Curaçao getransporteerd dat fungeerde als doorvoerhaven voor de verkoop naar Noord- en Zuid-Amerika en de Cariben. Uit Afrika aangevoerde gezinnen hadden ook hier weer de kans uiteengerukt te worden, via slavenmarkten individueel verkocht aan de hoogste bidder. Voor de derde reis van de driehoek (de retourvaart) vulden de schippers hun vaartuigen met plantageproducten als koffie, suiker en tabak.

1.7 De Sociëteit van Suriname en particuliere slavenhandel

Suriname was in 1667 in handen van de Republiek gekomen in ruil voor het afstaan van Nieuw-Nederland aan Engeland, evenals het eiland Run (Molukken) en enkele forten aan de West-Afrikaanse kust, en stond onder gezag van de Staten van Zeeland. Vanaf 1682 was Suriname in bezit van de WIC. Omdat dit met zich meebracht dat de WIC verplicht was om jaarlijks voldoende

arbeidskrachten te leveren, werd een jaar later al een andere constructie gekozen. De Geoctroyeerde Sociëteit van Suriname werd eigenaar. Hierin hadden de WIC, de stad Amsterdam en de Amsterdamse koopman Cornelis van Aerssen van Sommelsdijck elk een derde aandeel.

De Sociëteit was geen louter Amsterdamse aangelegenheid. Vrijwel van begin af aan zat er ook een Delftenaar in het bestuur. **Hugo Adriaansz van 's-Gravesande** (1633-1699) was brouwer in De Dubbele Sleutel aan de Oude Delft (nu nummer 93) en was al enkele malen burgemeester van de stad geweest toen hij in juni 1683 als WIC-bewindhebber de vertegenwoordiger van Kamer De Maze werd in de Sociëteit van Suriname.³⁸ Op de eerste vergadering waarbij hij aanwezig was, besloten de heren om de WIC opdracht te geven (en van geld te voorzien voor) het uitreden van twee slavenschepen.³⁹ Nog directer was Van 's-Gravesande in de weer met slavenhandel toen hij in 1695 als WIC-bewindhebber een bevrachtingscontract afsloot en ondertekende voor het leveren van vijfhonderd 'swarte slaven', voor een derde deel vrouw en twee derde deel man.⁴⁰ Er zouden nog vele slaafgemaakten volgen. Tussen 1683 en 1707 werden ruim 23.000 slaafgemaakte Afrikanen naar Suriname verscheept.⁴¹

Hoewel de WIC formeel alleenrecht had op slavenhandel waren het vanaf de jaren 1640 in toenemende mate particuliere handelaren die de trans-Atlantische slavenreizen organiseerden. Zij opereerden op de internationale markt als privéhandelaren, soms ook wel samen met de WIC en/of de Sociëteit van Suriname. De interesse van de handelaren kan deels verklaard worden uit de ontwikkeling van Suriname als plantagekolonie, maar meer nog door het *asiento de negros* dat de WIC via een tussenhandelaar verwierf: het alleenrecht om slaafgemaakten aan de Spaanse kroon te leveren. De Spanjaarden spraken daarbij een vaste prijs af voor de levering van duizenden slaafgemaakten in hun koloniën.⁴² Nederlandse handelaren sprongen daar gretig op in. In het derde kwart van de zeventiende eeuw, tussen 1651 en 1675, waren Nederlandse kooplieden zelfs de grootste slavenleveranciers in het Atlantische gebied. Naar schatting 100.000 slaafgemaakten werden in die krap 25 jaar uit Afrika vervoerd, waarvan niet meer dan ongeveer 80.000 de oversteek overleefden.⁴³

In 1685 kwam de Delftenaar **Adriaan Fijcq**, WIC-bewindhebber en burgemeester, met andere bewindhebbers naar Amsterdam om een contract af te sluiten met Balthasar Coijmans. Coijmans had in dat jaar een nieuw *asiento de negros* verworven en had afgesproken in vier opeenvolgende jaren telkens 3000 'negros slaven' naar het Caribisch gebied te vervoeren. De WIC zou de schepen regelen en voldoende cargazoen (uitgaande handelswaar) leveren om eerst langs de Afrikaanse kust te kunnen handelen, en dan op Curaçao of een andere locatie de slaafgemaakten af te leveren. In vier jaar tijd moest dit 12.000 slaafgemaakten voor de Spaanse plantages opleveren.⁴⁴

De WIC bezat lange tijd het monopolie op de slavenhandel tussen Afrika en Zuid-Amerika. Nadat in 1730 de handel op Afrika werd vrijgegeven, volgde in 1738 ook vrijstelling voor handel op het Caribisch gebied. De Heren X besloten de slavenhandel te beperken. Niet uit menselijk mededogen, maar uit winst oogmerk. De prijs van suiker, het product waarmee vaak in natura werd betaald, daalde namelijk fors.⁴⁵ Particuliere handelaren, vooral uit Zeeland, namen de driehoekshandel over.⁴⁶ Aan de slavenhandel verdiende de WIC daarna nog wel, maar dan indirect. Hoofden van fort en factorijen mochten sinds 1740 tot slaafgemaakten aan particuliere handelaren verkopen. De WIC ontving dan 20 gulden per verkochte Afrikaan.⁴⁷

Na een misoogst in 1770 verkocht de familie Van Aerssen haar aandeel uit de Sociëteit van Suriname aan de stad Amsterdam, die de helft daarvan snel weer doorverkocht aan de WIC. Toen kort daarna een grote beurscrisis plaatsvond, kwamen veel plantagehouders én de WIC in problemen.⁴⁸ In 1795 werd ook de Sociëteit van Suriname ontbonden.

2 Bestuur: banden tussen het stadsbestuur van Delft en de VOC en de WIC

De bewindhebbers van de Delftse Kamers van de VOC en de WIC werden benoemd door de burgemeesters van Delft, op voordracht van de hoofdparticipanten, de grootste geldschieters van de compagnieën. Het is dus zaak na te gaan wie dit waren en welke banden er tussen hen bestonden. Ten slotte behandelen we in dit hoofdstuk een onderdeel van het stadsbestuur dat heel direct te maken had met de praktijken in het VOC-gebied: de Weeskamer.

2.1 *Het Delftse stadsbestuur in de zeventiende en achttiende eeuw*⁴⁹

Tot 1795, in de tijd van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, lag het dagelijks bestuur van Delft in handen van een college van vier burgemeesters. De rechtspraak werd uitgeoefend door de schepenbank, bestaande uit zeven schepenen en de schout. De schout was voorzitter en aanklager, de schepenen wezen vonnis.

De schout, burgemeesters en schepenen van Delft werden benoemd door de stadhouder van Holland. De ambtsperiode van de schout varieerde van drie jaar tot soms wel levenslang. De burgemeesters en schepenen werden telkens benoemd voor één jaar. Zij werden voorgedragen door de Veertigraad, een kiescollege van veertig mannen dat zichzelf bij vacature mocht aanvullen.

Uit eigen midden koos de Veertigraad een thesaurier, die onder toezicht van de burgemeesters de stedelijke financiën beheerde, twee havenmeesters, verantwoordelijk voor de openbare werken, en drie weesmeesters, die de Weeskamer bestuurden waarover meer in 2.6.

In de bijna twee eeuwen van 1618 tot 1794 hebben slechts 377 mannen in de Delftse Veertigraad gezeten. Zij behoorden tot een beperkt aantal voornamen families, die onderling de bestuurlijke baantjes verdeelden. Stadsbestuurders vormden ook om andere redenen een uiterst select gezelschap. Behalve man moesten zij ook vermogend zijn. Alleen de rijksten konden het zich permitteren om hun tijd te besteden aan bestuursfuncties. Die waren immers in principe onbezoldigd, er stonden alleen presentiegelden tegenover en bescheiden vergoedingen voor het verrichten van bepaalde handelingen. Bovendien waren alle bestuurders gereformeerd, ten minste in naam. Sinds de Reformatie waren katholieken uitgesloten van deelname aan het stadsbestuur en zelfs bepaalde protestantse groepen zoals remonstranten waren niet welkom.

Het traditionele regentenbewind én de stadhouder kwamen tegen het einde van de achttiende eeuw onder vuur te liggen van zogenoemde patriotten. Met hulp van Franse troepen maakten zij in 1795 een einde aan de Republiek, waarna politiek een roerige periode volgde. Met de stichting van het Koninkrijk der Nederlanden in 1813 veranderde het staatsbestel, maar bleven de traditioneel machtige families vooralsnog de dienst uitmaken in de stad.

2.2 *Benoeming van VOC-bestuurders*

De Delftse voorcompagnie werd in 1602 geïntegreerd in de VOC. De twaalf participanten werden allen bewindhebber van de Kamer Delft. Het waren leden van de families Meerman (3x), Van Lodensteijn (2x), Raedt, Van der Dussen, Boogaert, Sasbout, Van Willigen, Balbiaen en Dedel (zie bijlage 1). Hun aantal moest uitsterven tot zeven, zodat pas in 1617 voor het eerst een vacature ontstond. Verkiesbaar waren zogenoemde hoofdparticipanten die een aandeel van ten minste 3000 gulden bezaten. **Pieter Cleijmentsz van Bleijswijck**, voorgedragen in 1617, bezat niet voldoende aandelen, maar op belofte dat hij ze zo spoedig mogelijk zou kopen, werd hij toch alvast benoemd.

De keuze en de benoeming gebeurde tot 1749 door de burgemeesters uit een drietal dat was voorgedragen door de zittende bewindhebbers en de hoofdparticipanten. Net als bij andere belangrijke ambten was zo'n voordracht doorgaans voorgekookt. De burgemeesters kozen namelijk altijd de voorkeurskandidaat van de Kamer, die op het lijstje van drie alvast was onderstreept.

In 1750 probeerden de Staten van Holland en West-Friesland de invloed van de stadsbesturen te beperken door de stadhouder aan te stellen tot opperbewindhebber en hem de exclusieve bevoegdheid te geven om nieuwe bewindhebbers te benoemen. Dit veranderde de gang van zaken nauwelijks, want de bewindhebbers hadden voldoende contacten aan het hof om ook daar de

gewenste benoemingen voor elkaar te krijgen. Dat bleek overduidelijk toen begin 1755 drie bewindhebbers tegelijk aftraden: **Adriaan van Vredenburg, Arent van der Dussen** en **Paulus Teding van Berkhout**. Van Vredenburg noteerde in zijn geschriften over de gang van zaken bij de Kamer Delft dat deze drie op 4 maart bijeenkwamen en afspraken wie zij als kandidaat-opvolgers op de nominatie zouden zetten – zij passeerden dus willens en wetens de participanten.⁵⁰ Op 21 maart 1755 overhandigde een delegatie van de Kamer een nominatie van drie drietallen aan de burgemeesters. President-burgemeester De Veer ging naar Den Haag om de mening te peilen van Anna van Hannover, moeder en gouvernante van de piepjonge stadhouder Willem V. Zij verklaarde dat zij nog altijd positief stond tegenover ‘de drie heeren welke met haar communicatie hadden gesolliciteert’.⁵¹ Met andere woorden: de bewindhebbers hadden bij het hof al geregeld wie de nieuwe bestuurders zouden worden. En zo werd Van Vredenburg opgevolgd door zijn zoon Gerard, Van der Dussen door zijn zoon Hendrik, en Teding van Berkhout, die zelf geen zoon had, door zijn neef Johannes Pietersz Teding van Berkhout.

Afstemming met het hof werd de staande praktijk, zo bleek toen in 1758 weer een vacature moest worden vervuld. **Adriaan Boogaert van Belois** meldde zich bij de burgemeesters met een nominatie van drie kandidaten. Nog voordat de envelop was opengemaakt, verklaarde hij dat hij zelf bij de gouvernante had gesolliciteerd en dat zij hem steunde.⁵²

Bewindhebbers ontvingen tot 1647 een percentage van de uitgaven en winsten. Dit werkte misbruik in de hand, omdat zij belang hadden bij het opvoeren van de kosten. Sindsdien ontvingen bewindhebbers van de kleine Kamers een vast salaris van 1200 gulden per jaar (in Amsterdam 3100, in Zeeland 2600), plus een portie specerijen. Alle gemaakte onkosten werden vergoed en voor extra werkzaamheden kreeg een bewindhebber ook extra betaald. **Gerard van Vredenburg** beurde zo in 1761 boven zijn jaarsalaris 4546 gulden aan emolumenten.⁵³

De Delftse burgemeesters en schepenen kregen van de Kamer van de VOC jaarlijks een presentje in de vorm van specerijen, ter waarde van 30 gulden.

2.3 Benoeming van WIC-bestuurders

Wie in aanmerking wilde komen voor een aanstelling als WIC-bewindhebber moest als hoofdparticipant voor minimaal 4000 gulden inleggen. Dat was hoger dus dan bij de VOC. Bij de Tweede WIC was een inleg van 2800 gulden genoeg om tot bewindhebber gekozen te kunnen worden.⁵⁴

Kamer De Maze had bij de oprichting van de WIC veertien bewindhebbersplaatsen te verdelen, zes hiervan waren voor Delft gereserveerd. De burgemeesters benoemden nieuwe bewindhebbers, daarbij kiezend uit een door de hoofdparticipanten opgestelde voordracht van drie kandidaten. De bewindhebbers werden voor het leven benoemd. De meesten bleven ook tot hun dood in het zadel. Enkel stopten eerder vanwege ouderdom of omdat ze bewindhebber bij de VOC werden. Zo’n dubbelfunctie was niet toegestaan.⁵⁵ Tot viermaal toe stopte een bewindhebber om die reden: **Maarten Pietersz van Hoogenhouck, Johan Fransz Meerman, Maarten Francoz van Bleijswijck** en **Adriaan Boogaert van Belois** stapten van de WIC over naar de VOC. Omgekeerd kwam een dergelijke overstap niet voor. Hoewel uit recent onderzoek blijkt dat de Atlantische handel en de handel op Azië elkaar qua omvang niet zoveel ontlieden, gold een bewindhebberschap bij de VOC in de achttiende eeuw als een meer lucratieve en daardoor statusverhogende positie.⁵⁶

Omdat het Delftse kapitaal voor een deel van Haagse investeerders kwam, had Den Haag inspraak bij twee van de zes bewindhebbersplaatsen. Haagse hoofdparticipanten maakten twee voordrachten. Uit de ene koos het Hof van Holland in samenspraak met het Haagse stadsbestuur een bewindhebber. Van de andere wezen de gezamenlijke hoofdparticipanten uit Den Haag en Delft iemand aan. De Haagse hoofdparticipanten opereerden als een soort onderafdeling met de naam Haagsche Sociëteit.⁵⁷ Dat was iets anders dan het Haagse Besogne, een door de Heren X ingestelde commissie die contacten onderhield met leden van de Staten-Generaal en andere hoogwaardigheidsbekleders in Den Haag.⁵⁸

De Haags/Delftse keuze viel bij de start van de WIC op een Delftenaar. Zodoende benoemden de burgemeesters van Delft per 1 september 1623 vijf bewindhebbers, onder wie een brouwer, een

korenkoopman en een handelaar in buskruit. Dat het een aangelegenheid van het stadsbestuur was, blijkt nog eens te meer uit het feit dat het alle vijf veertigraden waren onder wie één zittende en één toekomstige burgemeester. **Pieter Anthonisz van den Heuvel** was twee jaar eerder als burgemeester aangesteld, **Adriaan Andriesz van der Goes** zou dat ambt vanaf 1624 bekleden. (zie bijlage 2)

De eerstvolgende vrije plek ging in 1634 naar oud-burgemeester **Arent Jacobsz van der Graeff**.⁵⁹ Kort daarna werd **Boudewijn de Man** benoemd, binnen dit gezelschap een enigszins opvallende verschijning. De Man was ontvanger van de gemene middelen (belastinginner) en bezat een flink kapitaal, maar bekleedde geen functie in het stadsbestuur. Daar kwam bij dat zijn reputatie als belastingontvanger niet vlekkeloos was. Zijn carrière eindigde in 1643 in een faillissement. Tot die tijd had hij zijn geld vooral uitgegeven aan een grote kunstverzameling die na het faillissement voor duizenden guldens werd verkocht. Hierbij zat werk van kunstenaars als Hendrick Goltzius, Jan van Scorel en Rembrandt. De woning van De Man op Oude Delft 126 werd voor bijna 20.000 gulden verkocht. Zijn bewindhebbersplek raakte deze gewezen belastingontvanger toen eveneens kwijt.⁶⁰

Na de inkrimping van de organisatie in 1651 telde de Delftse afdeling nog maar drie bewindhebbers, waarvan één uit Den Haag. In de jaren voordien was al geen nieuwe bewindhebber aangesteld, zodat de twee zittende Delftenaren konden aanblijven. Voor Den Haag bleef alleen de door het Hof van Holland gekozen bewindhebber over; de plek van de in 1651 overleden Haagse bewindhebber Willem Schadee viel af.⁶¹ Mede door discussies over wanneer er een Haagse of een Delftse bewindhebber gekozen mocht worden, is niet altijd duidelijk wie voor welke stad werd aangesteld. Ook duurde het soms jaren voordat een nieuwe bewindhebber aantrad.

Bij de Tweede WIC mocht het bewindhebberscollege maar voor één derde uit oude bewindhebbers bestaan, voor één derde uit aandeelhouders (hoofdparticipanten) en voor één derde uit obligatiebezitters. De 'oude' bewindhebbers moesten plaatsmaken voor vers bloed. Wanneer iemand overleed of afstand deed van zijn plek dan moest de nieuwe bewindhebber uit de kring van de hoofdparticipanten afkomstig zijn. Zij droegen voortaan één kandidaat voor; de burgemeesters konden niet meer kiezen. Zo'n nieuwe benoeming viel onder andere **Johan van Segvelt** (schepen van Schieland) en **Adriaan Swalmius** (notaris in Delft) ten deel. Hoewel zij niet tot de Delftse Veertigraad behoorden, behoorden ook zij tot de kring van invloedrijke burgers.⁶²

Na 1750 kreeg de stadhouder ook bij de WIC een stevige vinger in de pap bij de benoemingen. De Delftse burgemeesters noteerden in 1759 voor het laatst een verkiezing van een WIC-bewindhebber: **Adriaan Adriaansz Weveringh**.⁶³ De drie daaropvolgende bewindhebbers werden door de stadhouder aangewezen, maar veel veranderde er niet. In 1769 viel de keuze op **Adriaan Jacobsz van der Lelij** als opvolger van zijn vader **Jacob Adriaansz van der Lelij**. Ook de laatstbenoemde bewindhebber, **Maximiliaan van 's-Gravesande**, in 1783 was weinig verrassend. Zijn vader **Cornelis Cornelisz van 's-Gravesande** was participantsbewindhebber geweest. Opvallender was in 1773 de benoeming van **Pieter Hendriksz Clifford Kocq** (1716-1789), niet verwant aan een van de oude Delftse regentengeslachten. Clifford Kocq was een schipperszoon uit Zuiderwoude en had in navolging van zijn vader carrière gemaakt in Suriname.⁶⁴ Met vrouw en kinderen vestigde hij zich in 1753 in Delft, waar hij enkele jaren later werd opgenomen in de Veertigraad. Hij was eerst bewindhebber, pas zes jaar later werd hij burgemeester.

2.4 Overlap tussen stadsbestuur en compagniebesturen

VOC

Er is een complete lijst van bewindhebbers van de VOC-Kamer Delft beschikbaar. Leggen we die naast de lijst van leden van de Veertigraad, dan blijkt hoe groot de verwevenheid tussen beide colleges was.

- Van de twaalf bewindhebbers die hun ambt dankten aan participatie in de voorcompagnie waren er drie al lid van de Veertigraad, twee werden het later.

- Van de 65 bewindhebbers die vanaf 1617 werden verkozen door de burgemeesters, waren er 58 op enig moment lid van de Veertigraad, ofwel 89 procent. Liefst 49 van de 58 waren al lid van de Veertigraad toen zij werden verkozen als bewindhebber. Na 1699 kwam het nooit meer voor dat iemand van buiten de Veertigraad tot bewindhebber werd benoemd.

Net als in de Veertigraad zorgden ook in het college van VOC-bewindhebbers enkele dominante families ervoor dat zij goed vertegenwoordigd bleven.⁶⁵

- **Dirk Bruijnsz van der Dussen** was bewindhebber van 1602 tot 1623, en werd in die functie opgevolgd door zes nazaten; de laatste overleed in 1765.
- De families Meerman en Van Bleijswijck leverden elk zes bewindhebbers.
- De families Boogaert van Belois en Van der Goes elk vier.
- De families Pauw en Van Lodensteijn elk drie.
- Van 1729-1781 waren vader, zoon en kleinzoon Van Vredenburg bewindhebber.

Zowel in de Veertigraad als in het college van bewindhebbers van de VOC gold dat vader en zoon niet gelijktijdig lid mochten zijn, maar elkaar wel konden opvolgen. Een vader mocht wel tegelijk met zijn schoonzoon Veertigraad of bewindhebber zijn, dus huwelijkspolitiek was een belangrijk instrument om familiebelangen te bestendigen. Omgekeerd kon 'introuwen' in een familie van veertigraden en/of bewindhebbers een positie in het bestuur opleveren. Zo dankten de families Van Bleijswijck en Boogaert van Belois de verkrijging van hun bewindhebbersdynastie aan de vrouwelijke lijn. **Jan Jansz van Lodensteijn** was bewindhebber sinds de oprichting van de VOC in 1602. Hij deed op 1 september 1625 afstand van zijn ambt. Op 21 november werden twee nieuwe bewindhebbers benoemd: **Geraldo Welhouck** en **Ewout Evertsz van Bleijswijck**. De eerste was getrouwd met Van Lodensteijns dochter Maria, de tweede was een broer van zijn tweede vrouw Maria van Bleijswijck. Welhouck had geen zoons. Hij deed in 1656 afstand van zijn ambt ten behoeve van **Adriaan Nicolaasz Boogaert van Belois** – getrouwd met zijn dochter Anna.

WIC

Ook de banden tussen het stadsbestuur en de WIC-Kamer Delft waren hecht, zo blijkt uit het vergelijken van de namen van de bewindhebbers en die van de Veertigraad.

- Van de 29 bewindhebbers zaten er 22 in de Veertigraad (76 procent), op een na ook allemaal al voor hun benoeming. Het kwam dus vrijwel nooit voor dat iemand van buiten de Veertigraad tot bewindhebber werd benoemd.
- Van de 22 bewindhebbers die in de Veertigraad zaten, bekleedden er 17 het ambt van schepen en waren er 13 een tijd lang burgemeester van de stad.

Bewindhebbers die geen deel uitmaakten van de Veertigraad hadden vaak andere vooraanstaande posities. **Reijer Vrancken van der Burch** bijvoorbeeld werd in 1638 bewindhebber. Deze brouwer was toen al vijftien jaar hoogheemraad van Delfland. Minstens zo belangrijk voor zijn benoeming tot bewindhebber was het feit dat hij de zwager was van **Adriaan Andriesz van der Goes** (bewindhebber tot 1636) en de schoonzoon van **Arent Jacobsz van der Graeff** (bewindhebber tot 1638).⁶⁶ Hoewel de aantallen bij de WIC lager waren dan bij de VOC was ook hier duidelijk dat families ervoor zorgden dat zij vertegenwoordigd bleven.

- Toen burgemeester **Adriaan Gerritsz van Assendelft** in 1740 zijn functie als bewindhebber neerlegde, volgde toekomstig burgemeester en schoonzoon **Jacob Adriaansz van der Lelij** hem op.
- In 1742 trad **Gaspar Rudolph van Kinschot** aan, de schoonzoon van de in 1725 overleden bewindhebber **Philip Willemsz van Dedel**.

- De families Van der Graeff, Van Hoogenhouck en Van der Lelij leverden elk twee bewindhebbers, de familie Van 's-Gravesande zelfs drie.

Ambt	Aantal	In Veertigraad	%	Eerst Veertigraad	Later Veertigraad
Bewindhebber VOC	65	58	89%	49	9
Bewindhebber WIC	29	22	76%	21	1

2.5 Belangenverstrengeling

Belangenverstrengeling tussen VOC en stadsbestuur deed zich met name voor ten aanzien van de zorg voor de infrastructuur. De openbare werken in Delft en Delfshaven en het onderhoud van de waterweg ertussenin vielen onder de verantwoordelijkheid van de havenmeesters. Deze bestuurders werden doorgaans gerekruteerd uit de Veertigraad, net als de bewindhebbers.

Om het steeds drukker wordende scheepvaartverkeer over de Schie te faciliteren liet het stadsbestuur in 1614 buiten de Schiedamsepoort een kolk graven, de huidige Zuidkolk, nu in gebruik als passantenhaven. De aanlegkosten werden betaald uit de stedelijke kas en gedekt door verhoging van de accijns op het 'gemaal', het malen van graan voor brood en andere eerste levensbehoeften. Deze maatregel trof juist de minderbedeelden onevenredig zwaar en leidde dan ook tot ernstige ongeregelheden. Het leger moest eraan te pas komen om de orde te herstellen. De accijnsverhoging ging niet van tafel, de duur van de extra heffing werd slechts enigszins verkort.⁶⁷

Tot 1713-1714 werden ook alle openbare werken in Delfshaven volledig betaald uit de stadskas. Toen werd besloten dat de VOC voortaan de helft van de baggerkosten van de havens moest vergoeden. In 1753 werd het baggergeld vastgesteld op 275 gulden per jaar, maar elf jaar later werd het verlaagd tot 200 gulden. Dat gebeurde op voorstel van burgemeester **Paulus Teding van Berkhout**, tevens bewindhebber van de VOC. Hij kreeg daarbij steun van collega-burgemeester **Franc Reijersz van der Burch**, die het jaar daarop werd benoemd tot bewindhebber – een wederdienst?⁶⁸

In de notulen van de burgemeesters kwamen zaken die de WIC aangingen niet voor, afgezien van het benoemen van de bewindhebbers. Wel is een pleidooi bekend uit 1637. Participanten van de Kamer Delft verzochten de Delftse afgevaardigden om er in de Staten van Holland voor te pleiten dat de Staten-Generaal het handelsmonopolie van de WIC op Brazilië zou handhaven. Deze Delftenaren hadden als vroege investeerders meebetaald aan de verovering van Brazilië. Wanneer de handel werd vrijgegeven zouden anderen daarvan profiteren, zij zouden 'maeijen alsoo dat se niet gesaeijt en hebben'. Omgekeerd pleitten andere handelaren juist voor meer vrijheid. Daar zaten volgens deze participanten ook Delftse bewindhebbers bij, 'gestuttet door affgunstige ende eijgenbaetsuchtige' leden van het stadsbestuur. Het pleidooi haalde niets uit. Ook in andere steden klonken vergelijkbare protesten, maar de lobby van voornamelijk Amsterdamse grote handelaren bleek het sterkst. Daar kwam bij dat de kas van de WIC continu leeg was; door vrijhandel toe te staan kon er iets verdiend worden. De handel op Brazilië werd in 1638 vrijgegeven, met uitzondering van verfhout en wapens. Dat bleef het domein van de WIC, net als de slavenhandel die na de verovering van fort Elmina in 1637 gouden bergen leek te beloven.⁶⁹

2.6 De Weeskamer

De Delftse Weeskamer, bestaande uit drie weesmeesters, was onderdeel van het stadsbestuur.⁷⁰ Het was een wezenlijk andere instelling dan het Weeshuis, waar (half)wezen werden opgevangen. De hoofdtaak van de Weeskamer was het toezicht op het beheer van nalatenschappen voor minderjarige inwoners. Als van een gezin met minderjarige kinderen een ouder overleed, moest de overgebleven ouder binnen zes weken met twee of drie naaste verwanten van de overledene bij de weesmeesters de namen en leeftijden van de kinderen aangeven. Ook overlegden zij een eventueel testament van de overledene en een inventaris, waaruit de staat van de boedel duidelijk werd. Zo

moest voorkomen worden dat kwaadwilligen zich meester maakten van het erfdeel van minderjarigen.

De weesmeesters zetelden in de Weeskamer in het stadhuis. Dagelijks hadden twee van hen zitting en als twee van de drie verhinderd waren, kwam een schepen de overgebleven weesmeester assisteren. Jaarlijks werden uit de Veertigraad twee nieuwe weesmeesters gekozen. De indruk bestaat dat het een soort 'instap-ambt' was. Een goede weesmeester kwam eerder in aanmerking om een volgend jaar tot schepen te worden gekozen en misschien zelfs tot burgemeester. De administratie van de Weeskamer werd bijgehouden door de secretaris, benoemd door het stadsbestuur. Hij ontving een salaris van 500 gulden per jaar uit de stadskas, in 1640 werd dat opgetrokken tot 900 gulden. Dat inkomen kon hij aanvullen met emolumenten, zoals schrijffloon en een vergoeding voor het beleggen van gelden.

De Delftse weesmeesters correspondeerden intensief met de Weeskamer te Batavia. Die was opgericht in 1624 onder verantwoordelijkheid van de Hoge Regering van Indië. In Batavia gemaakte testamenten moesten na het overlijden van de testateurs door de notaris worden aangeboden aan de Weeskamer als het ging om christenen, aan de boedelmeesters als het ging om niet-christenen. Bovendien bezaten de weesmeesters van Batavia de oppervoogdij over alle minderjarigen in het VOC-gebied en hielden zij dus toezicht op de overige Weeskamers, zoals die van Colombo, Malakka en Ambon. De Weeskamer in Batavia correspondeerde met een beperkt aantal andere steden in Nederland. Het ging om de vestigingsplaatsen van de VOC-Kamers (Amsterdam, Middelburg, Delft, Rotterdam, Enkhuizen en Hoorn) en Leiden, 's-Gravenhage, Dordrecht en Utrecht.⁷¹

De samenwerking tussen de weesmeesters van Delft en Batavia betrof beheer en afwikkeling van nalatenschappen van in Indië overleden personen met relaties in Delft – of omgekeerd. Daarvoor onderhielden de beide Weeskamers een rekening-courant. Moest het tegoed van een van beide worden aangezuiverd, dan werd contant geld of edelmetaal via de Kamer Delft meegestuurd met een VOC-schip. Dat gebeurde ook met erfenissen, in beide richtingen. In 1627 bijvoorbeeld schreef de Weeskamer te Batavia over het testament en de boedelinventaris van kapitein **Abraham Strijcker**. Die was in Delft overleden en de Weeskamer alhier had zijn testament en boedelinventaris naar zijn weduwe Aaltje Lubberts in Batavia gestuurd. Die was niet van plan met haar kind naar Delft te reizen om de erfenis te innen, 'also het geen speelreijs voor vrouwen of kinderen sijn, sulcken water over te varen'. Zij kon de erfenis echter goed gebruiken, want zij had haar bezittingen in Batavia al moeten verkopen en woonde nu met haar kind en haar slavinnen in bij een zekere Michiel Zeroijen. Daarom verzocht zij om de boedel te gelde te maken en het geld over te zenden.⁷²

De met Batavia corresponderende weesmeesters in Nederland behandelden ook zaken voor mensen buiten de eigen vestigingsplaats. Zo verzorgde de Weeskamer Delft de verdeling van de erfenis van **Hendrik Schreuder**, afkomstig uit Almelo en in Batavia overleden in 1759. In zijn testament benoemde hij tot erfgenamen zijn drie broers en één zuster, allen woonachtig in Almelo. De weesmeesters te Batavia schreven aan Delft dat zij de boedel reeds hadden beredderd. Zij verzochten hun collega's om het testament 'onder de nodige communicatie te willen oversenden aan sijn te Almelo in Overijssel woonagtig sijnde broeders en susters', met het overgemaakte bedrag van 1549 rijksdaalders.⁷³ Mogelijk was de keuze voor Delft ingegeven door het feit dat in deze VOC-Kamer een bewindhebber van het gewest Overijssel zat. Maar er waren ook zaken waarin geen enkele relatie lijkt te zijn tussen Delft en de belanghebbenden bij de nalatenschap.

De Delftse weesmeesters vroegen zich in 1713 openlijk af of zij met het behandelen van de soms zeer omvangrijke Indische boedels niet te veel risico liepen. Zij legden de burgemeesters de vraag voor of zij hiermee wel door moesten gaan. Die overwogen toen dat de Weeskamers in Delft en Batavia al meer dan zeventig jaar 'met veel reputatie en confidentie' correspondeerden en gelden aan elkaar overmaakten. Dit had nooit tot enig probleem geleid. Bovendien kwam die praktijk niet alleen zeer ten goede aan de reputatie van de Delftse Weeskamer maar ook aan die van de stad als geheel. Er werden gezinnen, boedels en aanzienlijke 'liberaliteiten' (vrijgevigheid, mildheid) voor de liefdadige instellingen mee aangetrokken. Ten slotte werd ook het ambt van secretaris van de Weeskamer er financieel aantrekkelijker door.⁷⁴

Dat de burgemeesters opkwamen voor de belangen van de Weeskamersecretaris had een reden. Deze functionaris werd benoemd door de Veertigraad en door extra emolumenten werd zijn ambt aantrekkelijk genoeg voor lieden uit de regentenstand zelf. De secretaris had namelijk recht op 1 procent van de gelden die hij ontving en registreerde. Juist de Indische boedels waren vaak zeer omvangrijk en dan kon dit aardig oplopen. De boedel van **Rijklof van Goens junior** (1642-1687), onder meer gouverneur van Ceylon, bedroeg liefst 624.760 gulden, dus secretaris **Reijer Reijersz van der Burch** kon meer dan 6000 gulden opstrijken.⁷⁵ In de achttiende eeuw verdiende secretaris **George Hendriksz d'Aquet** goed aan de boedel van **Willem de Roo** (1662-1712), onder meer gouverneur van Makassar en directeur van Bengalen, die 423.106 gulden beliep.⁷⁶ De administrateur van een boedel mocht 1 procent rekenen voor gelden die hij belegde. Niet zelden vervulde een secretaris die functie zelf en verdiende hij twee keer aan dezelfde nalatenschap. In 1671 bijvoorbeeld belegde secretaris **Isaak Cornelisz Graswinckel** 52.833 gulden van het overgekomen kapitaal van **Louis Philibert Vernatti**. Die was advocaat-fiscaal van Indië geweest en overleed op de terugreis naar Nederland. Graswinckel beurde 528 gulden voor zijn diensten.⁷⁷

Het einde van de Republiek en de VOC in 1795 betekende ook het verlies van het contact met de overzeese gebieden, die grotendeels waren overgenomen door de Engelsen. In de Franse tijd werd de Code Napoleon ingevoerd, waarbij de taken van de Weeskamers werden toegewezen aan de rechtbank. De Weeskamers mochten nog even blijven bestaan om lopende zaken af te handelen. In 1821 werd de Weeskamer Delft vervangen door een 'Commissie van Directie en Toezicht over de alsnog ter gewezen Weeskamer geadmistriseerd wordende boedels', vanaf 1824 door een 'Commissie van Liquidatie voor de Zaken der voormalige Weeskamer'.

Die liquidatie nam nog decennia in beslag, met name omdat het opsporen van gerechtigden tot Indische boedels moeizaam verliep. Het voornaamste hoofdpijndossier was de nalatenschap van **Cornelis Everaad**. Hij was in 1730 als opperchirurgijn naar Batavia vertrokken en daar in 1752 overleden als eerste administrateur van de 'medicinale winkel', ofwel de apotheek van de compagnie. Hij vulde zijn inkomen aan met privéhandel en bezat tientallen slaafgemaakten. Zijn enige zoon Joost Frans overleed in 1764 in Malakka. Zowel in Batavia als in Delft bevonden zich stukjes van de boedel van Cornelis Everaad. Die waren aanvankelijk niet bijzonder omvangrijk, maar het Delftse deel groeide door belegging aan tot bijna 272.000 gulden in 1839.⁷⁸ Na een oproep in de kranten meldden zich allerlei gegadigden en er dreigden zelfs processen. In 1845 schreef de Weeskamer Batavia naar Delft dat de boedel wat het Nederlandse deel betreft verder afgewikkeld zou worden in Amsterdam. De Delftse Commissie tot Liquidatie was laaiend en schreef dat zij door 'Heeren Weesmeesteren te Batavia gegriefd' was en achtte 'onze eer en reputatie gecompromitteerd in het zo onverwacht en onverdiend ontnemen van een vertrouwen, waarin onze kamer ten allen tijde bij die van Batavia deelen mogt'.⁷⁹ De ruzie liep met een sisser af en Amsterdam nam de behandeling inderdaad over. De Nederlandse pretendenden konden fluiten naar het geld van Cornelis Everaad. Zijn zoon Joost Frans bleek in Malakka vrouw en kinderen te hebben gehad en hun nazaten konden in 1854 de laatste delen van de boedel in ontvangst nemen.⁸⁰

De Delftse Weeskamer heeft dus tot diep in de negentiende eeuw een belangrijke rol gespeeld bij de overdracht van koloniaal kapitaal naar Nederland. Omgekeerd behartigde zij de belangen van Nederlanders die overzee waren. Het stadsbestuur stimuleerde dit, met een beroep op plichtsbef, prestige en financiële belangen. Dat het kapitaal dat in de Weeskamer omging mede tot stand was gekomen door het verhandelen of exploiteren van slaafgemaakten, kon niemand ontgaan. In de boedelpapieren die de Weeskamer ontving en verwerkte, werden ze onomwonden vermeld. In hoofdstuk 5 gaan we hier verder op in.

3 Geld: beleggen in slavernijgerelateerde waardepapieren

In dit hoofdstuk onderzoeken we of Delftse particulieren en Delftse instellingen belegden in de VOC en de WIC. Als geldschieters van deze ondernemingen faciliteerden zij de ontwikkeling en instandhouding van het economische en maatschappelijke systeem dat slavernij mogelijk maakte. Ook kijken we of Delftenaren financieel betrokken waren bij de particuliere slavenhandel die vooral in de achttiende eeuw in de trans-Atlantische slavenhandel opgeld deed.

3.1 Particuliere beleggers in de VOC

Om expedities te financieren en risico's te spreiden, gaf de VOC aandelen uit. Het ingelegde kapitaal bedroeg ruim 6,4 miljoen gulden, voor meer dan de helft afkomstig uit Amsterdam. In de Kamer Delft werd 469.400 gulden ingelegd, een fors bedrag. Over de hele periode van het bestaan van de VOC bedroeg het gemiddeld aantal aandeelhouders per jaar ongeveer 1500, met een aandelenkapitaal van gemiddeld 4266 gulden.⁸¹

Door de gekozen organisatiestructuur hadden de participanten anders dan in de al langer bestaande partenrederij geen rechtstreekse invloed op het beleid van de compagnie. Wel werden in elke Kamer zogenaamde hoofdparticipanten benoemd. In Delft moest iemand ten minste 3000 gulden aan aandelen bezitten om daarvoor in aanmerking te komen. Deze hoofdparticipanten mochten de rekeningen van de Kamer controleren en waren benoembaar als bewindhebber. Daarnaast kozen de hoofdparticipanten van alle Kamers negen zogenoemde beëdigde hoofdparticipanten die als adviseur de vergaderingen van de Heren XVII mochten bijwonen. Delft mocht driemaal in de vier jaar een hoofdparticipant afvaardigen.

Wie waren de investeerders in de VOC? De aandeelhoudersregisters van de Kamer Delft zijn niet bewaard gebleven. In notariële archieven in Delft, maar ook in Amsterdam en andere steden, komen aandeelhouders in de Kamer Delft voor, maar het blijft bij incidentele treffers. We treffen bekende Delftse families aan als Brasser, Vockestaert, Van Beresteyn, Van der Burch, Camerling, Meerman, etc. Een absolute grootaandeelhouder was **Pieter Gerritsz van Santen** (c. 1605-1658). Zijn eerste vrouw was Maria, dochter van **Joost Jacobsz van Adrichem**. Diens andere dochter Emerentia trouwde **François Jansz Meerman**. Hier kwamen drie van de voornaamste Delftse koopmansfamilies bij elkaar. Na het overlijden van Maria hertrouwde Pieter met **Anna Spiering**, dochter van Adriaan Spiering en Anna van Loon, een Rotterdams echtpaar. De boedelinventaris die na het overlijden van Pieter van Santen werd opgemaakt, beslaat een volledige foliant in het notarieel archief van Delft. Ten tijde van zijn overlijden woonde Pieter aan de Oude Delft, waar nu nummer 165 staat. Hij bezat voor 7000 gulden aandelen in de VOC-Kamer Delft, tegen een koers van 360 procent. Daarnaast had hij voor 3000 gulden obligaties op de Kamer Delft tegen 4 procent per jaar en 18.700 gulden obligaties op de Kamer Amsterdam. Hij had voor 3000 gulden aandelen in de Kamer Amsterdam geleend van zijn zuster Elisabeth en had 24.000 gulden te goed van Johan van Tol wegens aandelen in de Kamer Amsterdam, wellicht wegens verkoop daarvan. Ten slotte bezat hij voor 6000 gulden aandelen in de Kamer Rotterdam. De helft was verkocht tegen een koers van 360 procent, de andere helft tegen 437 procent; samen hadden zij 21.600 gulden opgebracht. Anna Spiering had nog eens voor 23.000 gulden aan obligaties in de VOC ingebracht in het huwelijk.⁸² (zie voor de familiedynastie van Van Santen ook 4.7)

Uit de achttiende eeuw hebben we enkele bronnen die een compleet overzicht bieden van alle aandeelhouders in een bepaald jaar, met vermelding van hun ingelegde kapitaal. Het gaat om dividendregisters uit 1747 en 1755 en een journaal van juni 1768 tot en met mei 1772.⁸³ In 1747 was het kapitaal van 466.562 gulden verdeeld over 255 aandeelhouders. Gemiddeld bezaten zij voor 1830 gulden aandelen. Van de aandeelhouders kwamen er 90 in aanmerking voor de titel hoofdparticipant van de Kamer Delft, dat wil zeggen dat zij hierin voor 3000 gulden of meer aandelen bezaten. Er waren 13 aandeelhouders met een deelneming van 6000 gulden of meer. De grootste waren:

	Namen grootste aandeelhouders Kamer Delft VOC 1747	Aandelen in guldens
1	Francisco Lopes Suasso jr	9553
2	David de Pinto	9061
3	Pieter Antony de l'Espaul	9030
4	Petrus Pama	8555
5	Johanna van Riebeeck, weduwe van Cornelis Bors van Waveren	7885
6	Jacoba van Wickevoort	6634
7	Salomon van Groenewegen	6051
8	Hendrik van Slingeland	6024
9	Abraham Pereira	6000
10	Diederik Jacob van Tuijl van Serooskerke	6000
11	Joseph de Jacob de Pinto	6000
12	Johan Pestors	6000

Francisco Lopes Suasso jr, David de Pinto en Joseph de Jacob de Pinto behoorden tot Portugees-Joodse bankiersfamilies uit Den Haag en Amsterdam.⁸⁴ De l'Espaul was eveneens een Amsterdammer, die fortuin maakte in de handel op de Levant.⁸⁵ Hij zal familie zijn geweest van de Delftse veertigraad Pieter Isaaksz de l'Espaul (1699-1731). Petrus Pama (1699-1780) was een Amsterdamse koopman in tabak, onder meer eigenaar van de plantage Oosterleek in Berbice. Johanna van Riebeeck woonde in Amsterdam maar was een zuster van de Delftse veertigraad **Johan van Riebeeck** (1691-1735). Hun grootvader Jan van Riebeeck was stichter van de Kaapkolonie en secretaris van de Hoge Regering van Nederlands-Indië, hun vader Abraham bracht het daar tot gouverneur-generaal. Zij was zelf getrouwd geweest met gouverneur-generaal Joan van Hoorn.⁸⁶ Jacoba van Wickevoort behoorde tot een schatrijke Amsterdamse koopmansfamilie.⁸⁷ De enige Delftenaar in dit rijtje is **Salomon van Groenewegen** (1715-1757), lid van de Veertigraad, net als zijn vader en zijn zoon, beiden Juliaan geheten. Hendrik baron van Slingeland, woonachtig in Den Haag, stamde uit een vermogende Dordrechtse familie.⁸⁸ Van Tuijl van Serooskerke was heer van Zuylen en Westbroek, schatrijk en bekend als de vader van de schrijfster Belle van Zuylen. Ook Pestors moeten we zoeken in Utrecht.

Wie we niet tegenkomen onder de grootste aandeelhouders van de Kamer Delft, zijn de bewindhebbers. Vier van de zes bezitten slechts het minimumvereiste aandeel van 3000 gulden, de vijfde 3372 gulden. De enige grotere aandeelhouder is **Maarten van Bleijswijck** met 5775 gulden.

	Namen bewindhebbers Kamer Delft VOC 1747	Aandelen in guldens
1	Adriaan Jacobsz van Vredenburg	3000
2	Abraham Cornelisz van Bleijswijck	3000
3	Paulus Pietersz Teding van Berkhout	3000
4	Maarten Francoz van Bleijswijck	5775
5	Adriaan Mattheusz van der Goes	3000
6	Adriaan IJsbrandsz de Bij	3372

In 1755 zijn enkele opvallende wijzigingen te noteren:

- Een nieuwe grote aandeelhouder is **Anna Petronella van Schuijlenburch**, weduwe Van Heemskerck, voor 8000 gulden.
- De 9030 gulden van Pieter Antony de l'Espaul staan nu op naam van de diaconie van de Waalse gemeente te Amsterdam.
- De parnassim (het bestuur) van de Portugees-Joodse gemeente te Amsterdam stonden in 1747 voor 3000 gulden genoteerd, nu voor 6000.
- Hendrik van Slingeland, in 1747 goed voor 6024 gulden, is verdwenen.

- Nieuw voor 6000 gulden is Moses de Raphael Mendes da Costa (1719-1761), uit een Amsterdamse bankiersfamilie, die onder meer zaken deed met Pieter Pama, goed voor 8555 gulden.⁸⁹

In het journaal over de jaren 1768-1772 treffen we merendeels dezelfde namen aan. Nieuwe grootaandeelhouders in 1769 zijn Benjamin Teixeira junior met 9000 gulden, in 1772 uitgebreid tot 12.000 gulden; en Jacob Boreel Jansz met 12.000 gulden, in 1772 uitgebreid tot 14.000 gulden. Teixeira was de zoon van een schatrijke Haagse bankier⁹⁰, Boreel was een Amsterdamse regent. Dat laatste geldt eveneens voor Nicolaas Faas, nieuwkomer in 1771 met 11.700 gulden.

Er komen ook veel kleine aandeelhouders voor. De kleinste eenheid is 50 gulden. In 1747 staan voor dat bedrag genoteerd Adriaan van der Heul, Martinus Akkersdijk, Pieter Haverling en Salomon Post, naast Jacob, Robert en Willem Vlaardingewoud; in het laatste geval kan sprake zijn van erfdeling van een ooit groter aandeel van 150 gulden.

Wat kregen investeerders in de VOC terug voor hun inleg? Aanvankelijk vielen de rendementen op de aandelen nogal tegen. Pas in 1610 werd dividend uitgekeerd en dat was bovendien in natura: porties foelie en peper; in 1612 werd nootmuskaat aan de uitdeling toegevoegd. Vanaf 1623 werd het dividend regelmatig uitbetaald en bovendien gebeurde dat in geld. De koers van het aandeel VOC steeg en de uitkeringen waren niet alleen hoog, maar stonden ook in verhouding tot de winsten.

Dit veranderde in de achttiende eeuw. De winsten daalden, onder meer door concurrentie van andere landen. De Heren XVII probeerden het dividend hoog te houden. De aandeelhouders in de bovengenoemde registers van 1747 en 1755 ontvingen 20 procent dividend per jaar. In het journaal van 1768-1772 daalde het dividend jaarlijks, van 20 procent in 1769, via 15 procent in 1770 tot 12½ procent vanaf 1771. Lager wilden de Heren XVII niet gaan. Om het dividend op dit peil te houden en toch de torenhoge kosten van de onderneming te kunnen blijven betalen, gingen zij obligaties uitgeven. Deze hadden een vast rendement van enkele procenten en zij werden daarom gezien als een weliswaar conservatieve maar wel deugdelijke belegging. In vrijwel alle boedels van enige omvang komen we dan ook VOC-obligaties tegen. De Kamer Delft had in 1768 liefst 130.900 gulden uitstaan tegen 3½ procent rente, waarop jaarlijks 4581½ gulden moest worden betaald. Het ging om 36 obligatiehouders, van wie **Maarten Meerman** de grootste was, met 17.000 gulden. De kleinste geldschieter, met 200 gulden, was Maaijke Pouwels.⁹¹ Op den duur was dit beleid niet houdbaar. De rentes op de obligaties konden alleen maar worden betaald door nieuwe leningen aan te gaan. Tegen het einde van de achttiende eeuw lukte dit niet meer en ging de VOC failliet. De staat nam alle bezittingen en schulden over.⁹²

3.2 Particuliere beleggers in de WIC

Bij de oprichting van de WIC zagen de Delftse stadsbestuurders vermoedelijk gouden bergen, zoals de VOC hen inmiddels al bezorgde. Zij regelden het zo dat zij op persoonlijke titel in ieder geval mee konden doen. Daarna waren andere 'gequalificeerden burgeren' aan de beurt.⁹³ De angst achter het net te vissen bleek ongegrond. Anders dan bij de VOC waren er geen voorlopers die samengevoegd werden. Al het kapitaal moest nog ingezameld worden. Het duurde twee jaar voordat overal in het land voldoende investeringen waren toegezegd en de WIC operationeel werd.

In maart 1623 meldde het Delftse stadsbestuur dat 200.000 gulden bijeen was gebracht.⁹⁴ Daar kwam nog minstens 100.000 gulden bij, van buiten het kringetje van stadsbestuurders en uit Den Haag. De Haagse elite kocht zich zo in bij de Delftse WIC.⁹⁵ Dat Kamer De Maze financieel meetelde, blijkt uit de toezegging van in totaal ongeveer 1 miljoen gulden, terwijl het startkapitaal van de WIC iets meer dan 7,1 miljoen bedroeg. Ondanks de stroeve inschrijving was Delft met de verzamelde 300.000 gulden binnen Kamer De Maze de tweede in grootte. Dordrecht bracht 500.000 gulden binnen en Rotterdam 200.000 gulden. De strategische ligging van Rotterdam zorgde er overigens al snel voor dat juist deze stad de andere twee overvleugelde.⁹⁶

Ook bij de WIC werden alleen hoofdparticipanten benoemd als bewindhebber. In Delft moesten zij minimaal 4000 gulden aan WIC-aandelen bezitten. Na 1674, bij de Tweede WIC, was een

aandeel van 2800 gulden in Delft voldoende, maar dat moest dan wel al minstens twee jaar lang in bezit zijn.⁹⁷

Wie waren de investeerders in de WIC? De aandeelhoudersregisters van de Kamer Delft of Kamer De Maze zijn niet bewaard gebleven. We moeten het hebben van incidentele treffers in notariële archieven in Delft en andere steden als Rotterdam en Amsterdam. Een belangrijke groep hoofdparticipanten is wel bekend, dat zijn de bewindhebbers die grootaandeelhouders moesten zijn om verkozen te kunnen worden. Naast de familienamen uit de lijst bewindhebbers vonden we WIC-hoofdparticipanten in Kamer Delft in onder meer de families Van Berckel, Van der Chijs, Van Crombrugge, Eversdijk, Van der Heul, Lookeman, Poppe en Stalling. Net als bij de VOC viel ook hier **Pieter Gerritsz van Santen** op. Hij handelde intensief in aandelen van de WIC in de Kamers Delft en Amsterdam. Na zijn dood bevatte zijn boedel naast de vele VOC-aandelen ook allerlei WIC-aandelen en aandelen in schepen die onder meer voeren op Santiago de Cuba, de Canarische Eilanden, Guinea en St. Domingo.⁹⁸

Hoeveel deze investeerders precies verdienden aan hun belangen in de WIC is lastig te zeggen. Op basis van cijfers van de Amsterdamse beurs in de zeventiende en achttiende eeuw zijn slechts trends aan te duiden. In de beginjaren van de WIC leidden de verovering van de Zilvervloot en het veroveren van Portugese koloniën in Brazilië tot hoge verwachtingen. Door de continue oorlogsvoering bleven de koersen echter relatief laag in de jaren 1630. Na een kleine opleving na 1637 – de verovering van fort Elmina – duikelde de koers in de jaren 1650 door het verlies van Brazilië flink naar beneden. Het verschil met de koers van de VOC-aandelen was enorm; daar stegen de koersen in deze jaren juist continu.⁹⁹ De WIC had in deze jaren meer schulden dan inkomsten, onder meer door de hoge kosten van het in stand houden van versterkingen op de Afrikaanse kust. De compagnie wist door het aantrekken van obligatiehouders net voldoende geld in kas te houden om niet failliet te gaan, hetgeen feitelijk wel gebeurde in 1674. Door de WIC opnieuw op te richten begon de compagnie met een schone lei. Dat nam niet weg dat de meeste jaren niet eens uitkering van dividend kon worden gedaan. Een vetpot werd een aandeel bij de WIC nooit.¹⁰⁰

Uit eerder onderzoek is bekend hoeveel de bewindhebbers van Kamer De Maze over de periode 1693-1755 eraan verdienden. Zij ontvingen jaarlijks gemiddeld 192 gulden aan dividend, aangevuld met gemiddeld 262 gulden provisie op de omzet. In verhouding tot de rijkdom van de meeste beleggers was dit een zeer bescheiden inkomstenbron. De status van de bewindhebbersplek en de mogelijkheid om handel en wandel te regelen rondom de compagnie waren dan ook van groter belang om te blijven participeren.¹⁰¹

Een unieke inkijk in het doen en laten van beleggers in en rondom de Delftse WIC biedt de administratie van **Cornelis Willemsz van der Burch**. Hij was van 1643 tot 1677 als boekhouder in dienst van de WIC-Kamer Delft. Van der Burch woonde met zijn gezin op wat nu de Korte Geer heet en waar het Armamentarium aan het eind van de zeventiende eeuw zou uitbreiden, recht tegenover het West-Indisch Huis. Zijn boekhouding bestaat uit een overzicht van persoonlijke en zakelijke gegevens door elkaar heen. Zo kocht hij voor zichzelf voor 3595 gulden aan aandelen in de WIC in 1637, toen de slavenhandel via de compagnie net van de grond kwam. In 1643 noteerde hij dat hij er 1475 gulden winst op had gemaakt. Blijkbaar stapte hij daarna over naar de VOC waar hij in 1650 aandelen voor kocht.¹⁰²

Van der Burch fungeerde voor Delftse kooplieden als tussenpersoon. Hij regelde de investeringen van familieleden en noteerde regelmatig bedragen en goederen voor klanten overzee. In 1640 bevoorradde hij koopman **Isaak Graswinckel** in Brazilië met bier en stokvis, vijf jaar later gevolgd door '45 pistoletten'.¹⁰³ Omgekeerd kochten **Cornelis** en **Jacob van 's-Gravesande** suiker uit Brazilië dat was aangeleverd met het WIC-schip het *Wapen van Delft*, een schip dat ook werd ingezet om slaafgemaakten te vervoeren.¹⁰⁴ De handel beperkte zich niet tot Zuid-Amerika. Er ging onder meer ook linnengoed naar Virginia in Noord-Amerika en bier naar Batavia.¹⁰⁵

Voor dit onderzoek zijn vooral relevant de door hem genoteerde 37 scheepsreizen naar Afrika (vooral Angola), Brazilië en Curaçao tussen 1643 en 1673.¹⁰⁶ Van der Burch noteerde hoeveel

de WIC-Kamer Delft inlegde op de verschillende scheepsuitredingen. Dat waren niet alleen de eigen schepen, er werd net zo goed geïnvesteerd en gehandeld in andere WIC-Kamers en in particuliere uitredingen. Geld verdienen stond voorop.¹⁰⁷ Dat hier ook slavenhandel mee gemoeid was, was overduidelijk. Voor zijn schoonmoeder, de weduwe van **Anthonis van den Heuvel**, noteerde hij onder meer in 1661 dat ze 12½ procent had 'getrocken op de negros van [het schip] *Sint Pieter*'.¹⁰⁸ Tien jaar later dook het doel van de handel nog een keer op, toen in 1671 een schip terugkeerde dat zoals afgesproken met de WIC 'tot den slaeffhandel' had gediend.¹⁰⁹ Bij andere reizen noteerde hij vaak niet meer dan dat een schip naar de 'custe van Africa ende West-Indien' ging; mogelijk was daar ook slavenhandel mee gemoeid.

3.3 Particuliere beleggers in de slavenhandel

Buiten de WIC om en zeker toen het monopolie op de slavenhandel werd opgeheven, namen particuliere handelaren het stokje over. Vanaf 1730 werd een deel van de Afrikaanse markt opengesteld, in 1734 gold dat ook de slavenhandel. Het monopolie op handel in slaafgemaakten in Suriname hield tot 1738 stand. Daarna was de Sociëteit van Suriname afhankelijk van particuliere handelaren, en riep deze in krantenadvertenties op wie in dit gat wilde springen. Vooral Zeeuwse handelaren gaven hier gehoor aan, met de Middelburgsche Commercie Compagnie (MCC) als grootste speler. Deze compagnie was in 1720 opgericht en reedde van 1732 tot 1802 in totaal 113 slavenhandelsreizen uit.¹¹⁰

Minstens één Delftenaar was er in 1720 direct bij om geld te verdienen aan de MCC. Juwelier **Alewijn Verbrugge** die aan de Oude Delft woonde, verkocht in het oprichtingsjaar voor 12.000 gulden aan aandelen. Hij zal ze eerder dat jaar aangekocht hebben met het idee ze met winst te kunnen verkopen. Zo fungeerde deze juwelier wel vaker als speculant – voor slavenhandel en ook voor obligaties op de staat.¹¹¹ Het is waarschijnlijk dat meer Delftenaren belegden in de nieuwe slavenhandelaren. Omdat er een uitgebreid archief van de MCC is overgeleverd moet het mogelijk zijn hier naar meer Delftse sporen te zoeken.

De overgang van WIC naar particuliere handel verliep overigens tamelijk geruisloos. In de eerste helft van de achttiende eeuw voer het schip *Delft* voor slavenhandel enkele malen uit voor de WIC.¹¹² Het schip onder leiding van kapitein **Jan Brouwer** ondernam in 1735 de laatste slavenreis die voor de WIC gemaakt werd. Aan de westkust van Afrika haalde de bemanning 571 slaafgemaakte Afrikanen op; slechts 461 van hen kwamen in Suriname aan.¹¹³ Zes jaar later – in 1741 – voer de *Delft* weer uit voor een slavenreis, met dezelfde kapitein die eerder in dienst was van de WIC, maar nu in opdracht van de MCC.¹¹⁴

3.4 Particuliere beleggers in plantagenegotiaties

In 1753 kwam de plantagehypotheek op de markt, ook wel plantagenegotiatie genaamd, bedacht door de Amsterdamse burgemeester Willem Gideon Deutz. Verschillende koopman-bankiers stelden negotiatiefondsen beschikbaar voor plantages in Suriname en de koloniën in Guyana (Essequibo, Demerary en Berbice). Investeerders in de Republiek tekenden voor een bepaald bedrag in bij een fondsdirecteur die een hoog rendement (5 à 6 procent) per jaar beloofde. Het waren in zekere zin anonieme waardepapieren, maar het was voor iedereen duidelijk waar het geld voor gebruikt werd. De vraag was niettemin groot, want de obligaties golden als een solide geldbelegging. De plantagenegotiatie trok ook de aandacht van Delftse beleggers. In het Delftse notarieel archief treffen we de namen aan van belangrijke fondsverkopers als de Amsterdamse Bartholomeus van den Santheuvel en Harman van der Poll & Comp., en de Rotterdamse firma's Wed. A. Hamilton & Meijners, Coopstad & Rochussen en Ferrand Whaley Hudig. Het waren vaak grote firma's die in het hele land obligaties verkochten om de kapitaalintensieve sector in stand te houden.

Met het verzamelde geld van de obligaties financierde de fondsdirecteur plantagehouders die een plantage wilden opzetten of uitbreiden. Omdat de plantagehouder verplicht was zijn waren bij de fondsdirecteur in te kopen en te verkopen, verdiende de laatste vooral aan de handel tussen de Republiek en de kolonie. Plantagehouders hoefden de eerste tien jaar alleen rente te betalen, de daaropvolgende tien jaar moest de lening afgelost worden. Omdat de meeste plantages nauwelijks

winstgevend waren, stapelden veel plantage-eigenaren lening op lening totdat het financiële systeem eronder bezweek. De beurscrisis van 1772/1773 die in Londen begon bij de East India Company maakte duidelijk dat Suriname geen wingewest was. Toen ook de koffieprijs daalde, werden veel plantages verkocht of overgelaten aan administrateurs. Plantagehouders die hier snel geld hadden willen verdienen, verlieten de koloniën. Terwijl de financiering vanuit de Republiek stokte, lag het plantagesysteem zelf ook onder vuur. Weggelopen slaafgemaakten, marrons, wisten met steeds meer succes aanvallen op de plantages uit te voeren.¹¹⁵

Investeerders in plantagenegotiaties zagen hun inleg zeker na de jaren 1770 snel verdampen. Zij hadden met hun aankopen echter wel een grote financiële injectie gegeven aan de plantage-economie. Het aantal slaafgemaakten dat aangevoerd moest worden om die plantages te bewerken, nam in de tweede helft van de achttiende eeuw fors toe. Juist omdat de verwachte winsten tegenvielen, mag aangenomen worden dat dit de levensomstandigheden van de slaafgemaakten op de plantages ernstig beïnvloedde.¹¹⁶

Vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw investeerden vermogende Delftenaren in plantagehypotheken, of kregen zij deze door vererving in bezit. Wie een obligatie wilde aanschaffen, kon zich tot een handelshuis wenden. Ook was het mogelijk om bij publieke veilingen in de Stadsdoelen dergelijke obligaties op de kop te tikken. Zeker toen de waarde afnam, gingen ze daar voor lage prijzen van de hand. In 1791 verkocht de Delftse makelaar **Johannes van der Mandele** een partij obligaties op plantages voor 24 c.q. 39 procent van de waarde.¹¹⁷

Onder andere het schatrijke echtpaar **Charlotta Beatrix Strick van Linschoten** en **Gerrit Cornelis van Riebeeck**, secretaris van Delft, bezat diverse obligaties op plantages in Suriname. Bij haar overlijden in 1795 stonden in de boedelinventaris van Charlotta Beatrix Strick van Linschoten obligaties uit op een aantal plantages bij Hamilton & Meijners. Langs de Commewijnerivier waren dat de suikerplantages Visserszorg, Claarenbeek, Nimmerdorr en Nieuw Roosenbeek. En aan de Correpinekreek bezat ze obligaties in een plantage voor houtgrond, La Prosperité. Van de genoemde plantages was Visserszorg de grootste; daar werkten in die tijd ruim 300 slaafgemaakten.¹¹⁸ Daarnaast bezat Strick van Linschoten obligaties in onder meer Rusland, de Weense bank, Opper- en Neder-Silezië. De investeringen in de koloniën waren een onderdeel van haar beleggingsportefeuille. De weduwe woonde tot haar overlijden aan de Oude Delft, en bezat ook buitenplaats Essesteijn in Voorburg. De financiële belangen in de West-Indische koloniën vielen overigens in het niet bij de 75 aandelen à 1000 gulden op de VOC-Kamer Delft die eveneens in de boedel aangetroffen werden.¹¹⁹

Het waren niet alleen de allerrijkste regentenfamilies die in plantages investeerden. Pieter Breugel uit Schiedam begon in 1756 als onderstuurman bij de VOC voor de Kamer Rotterdam. Terug uit Batavia trouwde hij met **Alida van der Net** uit Rotterdam. Na zijn huwelijk ging hij nogmaals met de VOC mee, nu als schipper. Vervolgens bleef het echtpaar waarschijnlijk in Schiedam. Toen Breugel overleed, verhuisde zijn weduwe in 1799 naar Delft. Inmiddels was zij bemiddeld genoeg om een woning op de Oude Delft te kunnen betrekken, van waaruit zij in 1804 ook begraven werd in de Nieuwe Kerk in een eigen graf. In haar boedel die een waarde van ruim 26.000 gulden vertegenwoordigde werden onder meer obligaties op het kantoor van Ferrand Whaley Hudig aangetroffen op de suikerplantage Roosenburg, koffieplantage Mon Bijou¹²⁰ en Duingen in Suriname, en een obligatie op een cluster van tien plantages in Suriname bij Coopstad & Rochussen.¹²¹

De in de Republiek aangeboden plantagehypotheken betroffen voor het merendeel koloniën in Suriname en Guyana. Ook daarbuiten investeerden Delftenaren via dit financiële systeem. **Paulus van den Boogaart**, veertigraad, en president-weesmeester erfde in 1773 van zijn ongehuwde zuster een obligatie van 1000 gulden op plantages op de Maagdeneilanden die wisselend gekoloniseerd geweest waren door Nederland, Engeland, Frankrijk en Denemarken. Het betrof een obligatie die was aangegaan via de Amsterdamse firma A. ter Borch en Zonen op de toen Deense eilanden St. Croix, St. John en St. Thomas.¹²²

De goede reputatie van de Delftse Weeskamer kwam al ter sprake (paragraaf 2.6). Mede daardoor beheerde deze stedelijke instelling soms grote hoeveelheden aan slavernij gerelateerde beleggingen, al dan niet van Delftse eigenaren. In 1774 overleed in Utrecht Herman Richard

Sprenkelman, heer van Dompelaar. In zijn testament bij een Utrechtse notaris sprak hij nadrukkelijk de wens uit dat zijn boedel moest worden beheerd door de Weeskamer te Delft. Hij bezat 97.000 gulden aan Surinaamse effecten, gekocht via Harman van der Poll en Comp. Ook had hij een obligatie van 25.000 gulden op de plantage Maalstroom in Suriname via weduwe Hamilton & Meijners. Naast huis en hofstede Dompelaar, onder Wijk bij Duurstede, was dit Sprenkelmans grootste bezit, waarbij hij liet aantekenen dat de Surinaamse effecten alleen voor de volle prijs verkocht mochten worden. De Delftse weesmeesters hadden er geruime tijd werk aan omdat de boedel niet zomaar aan de erfgename, een zus van Sprenkelman, mocht worden uitgekeerd. Zij was katholiek en voedde ook haar kinderen – tegen de wil van de erflater in – katholiek op. Pas als kinderen of kleinkinderen zouden overstappen naar de gereformeerde, lutherse of doopsgezinde kerk kwam de erfenis hun toe. Dat was in 1815 nog niet het geval. Toch besloten de weesmeesters in twee stappen tot verkoop van de effecten over te gaan – à 670 gulden per stuk – in verband met het naderende einde van de oorlog. Wonnen de Fransen, dan zouden de Engelsen de kolonie definitief innemen. Wonnen de geallieerden, dan zouden de prijzen van de koloniale producten sterk dalen. Die laatste voorspelling kwam uit.¹²³

Obligaties in plantagehypotheken die niet verkocht werden vererfden van de ene op de andere generatie, tot in de negentiende eeuw aan toe. **Rachel Overgaauw** was het een na jongste kind van koopman in boter en kaas **Reijer Cornelisz Overgaauw** en **Agnetha Brasem**. Ze werd in 1725 geboren in een groot gezin dat het Boterhuis op de Markt bewoonde. Rachel trouwde met **Anthony Pennis** die twee plateelbakkerijen bezat: De Porceleyne Schotel en De Twee Scheepjes aan de Molslaan. Haar broers en zussen boerden ook allemaal goed. Omdat zij de langstlevende dochter was, erfde zij – samen met haar ook in Delft wonende neef **Reijer van den Bosch** – een groot familievermogen. Bij de deling van de laatste bezittingen in 1787 bleken er veel obligaties op hypotheken uit te staan. De obligaties van 1000 gulden per stuk waren onder meer aangenomen bij fondsen van Frederik Dibbetz en zoon te Amsterdam, Clifford en Le Chevalier, Theodoor Christiaan van Nes en Cornelis van der Helm Boddaert. Niet alle plantages werden bij naam genoemd, vaak was het gewoonweg ‘ten laste van diverse planters in Suriname’. Waar wel een naam genoemd werd, ging het om de plantages Welgedacht, De Akkerboom, Korte Vreugd en Kleinhoven. Daarnaast bezat zij nog 4000 gulden op obligaties op VOC-Kamer Hoorn. Haar neef kreeg een vergelijkbaar pakket. Samen bleven ze eigenaar van 3000 gulden aandelen op de VOC-Kamer Amsterdam, 3000 gulden aandelen op de WIC-Kamer Middelburg en een aandeel van bijna 1000 gulden op de MCC.¹²⁴ Nog in hetzelfde jaar dat deze ‘familieboedel’ verdeeld werd, overleed Rachel Overgaauw. Haar bezit ging over naar haar zoons Jan en Cornelis. Haar jongste zoon **Cornelis Pennis** (1765-1843) was de eerste die de dubbele naam Overgaauw Pennis zou gaan voeren. Hij had een belangrijke stem in het stadsbestuur, was van 1813 tot 1840 raadslid, wethouder en enkele jaren burgemeester. Met zijn echtgenote **Christina Elisabeth Overschie** woonde hij afwisselend in het pand Oude Delft 62/64 en hun buitenplaats Pas Buiten aan de Rotterdamseweg. Of hij tot aan zijn dood de obligaties in de plantages behield is onbekend. Het is (nog) niet gelukt de hele afwikkeling van zijn boedel te traceren.¹²⁵

3.5 Institutionele beleggers

De grootste institutionele belegger in koloniale waardepapieren was de **Weeskamer**, onderdeel van het Delftse stadsbestuur. Die aandelen en obligaties stonden weliswaar op naam van de boedels waartoe zij behoorden, maar die werden wel actief beheerd door of namens de Weeskamer. Meestal gebeurde dat door de secretaris, soms door een speciaal voor een bepaalde boedel aangewezen rentmeester. Voor beleggingen en verkoop van waardepapieren was echter altijd toestemming nodig van de weesmeesters. Hoe dat in zijn werk ging, blijkt uit de afwikkeling van de immense nalatenschap van **Rijklof van Goens junior** (1642-1687). Diens twee minderjarige zoons waren ondergebracht bij de Engelse predikant in Delft. Hun drie voogden vergaderden van tijd tot tijd over het beheer van de boedel. In 1690 bespraken zij een bericht van de Kamer Delft van de VOC dat daar een bedrag van 66.000 rijksdaalders (158.400 gulden) was binnengekomen ten behoeve van de boedel. De voogden waren geneigd hiervoor lijfrenten te kopen ten behoeve van de kinderen. De

weesmeesters beslisten echter dat een derde van het bedrag moest worden besteed aan de aankoop van aandelen in de Hollandse Kamers van de VOC.¹²⁶ In 1692 en 1694 werden voor de boedel obligaties gekocht op de Kamer Delft, respectievelijk 5000 gulden en 40.000 gulden.¹²⁷

In de hiervoor genoemde lijsten van aandeelhouders van de Kamer Delft van de VOC van 1747, 1755 en 1768-1772 komt het **Delftse stadsbestuur** niet voor. Ook uit andere jaren is geen aandelen- of obligatiebezit van het stadsbestuur bekend, ook niet in de WIC of de Sociëteit van Suriname. We kunnen daarvoor afgaan op de stadsrekeningen, die vanaf 1646 compleet en daarvoor lacuneus bewaard zijn.¹²⁸ Dat de stad geen aandelen bezat, hoeft niet te verbazen: zij was simpelweg niet in de positie om aan anderen geld te verstrekken. Integendeel, zij kampte vrijwel permanent met tekorten en moest dan zelf de kapitaalmarkt op om geld te lenen.

Als het stadsbestuur in geldnood zat, klopte het vaak aan bij de plaatselijke liefdadige instellingen. Sommige bezaten grote fondsen en bekostigden hun werk uit het rendement op dit vermogen. Deze instellingen hadden vaak wel aandelen of obligaties in de VOC, de WIC of de Sociëteit van Suriname. Soms belegden zij daar zelf in, vaker hadden zij deze waardepapieren gekregen uit erfenissen en legaten.

Het **Gasthuis** bezat volgens deze registers in de periode 1747-1772 aandelen VOC ter waarde van 420 gulden. Verder vinden we hierin de diaconieën van de **hervormde gemeenten te Delft** (3580 gulden), Brielle (1500 gulden), Gouda (1500 gulden) en Schiedam (600 gulden). De Delftse diaconie bezat overigens al veel langer aandelen in de VOC. In 1673 betaalde zij belasting over een aandeel van 3000 gulden.¹²⁹

De **Kamer van Charitate** kreeg in 1629 een aandeel van 250 gulden in de WIC. Het was onderdeel van een schenking van Clais de Michel, secretaris van de Franse koning te Parijs, die 15.000 gulden investeerde in de WIC en dit kapitaal verdeelde over protestantse armen in Nederland. Die van Delft, 'Nederlanders ende Franchoisens', kregen 500 gulden; de andere helft van dit bedrag zal dus terecht zijn gekomen bij de Waalse gemeente.¹³⁰ In 1718 kreeg de Kamer van Charitate toestemming van de burgemeesters om 582 gulden aandelen in de WIC te verkopen en te beleggen in losrenten of obligaties op het gemeneland (waterschap). Een soortgelijk verzoek ten aanzien van zijn aandelen in de VOC werd aangehouden, maar kennelijk is dat vóór 1747 alsnog gehonoreerd.¹³¹

Ook het **Weeshuis** vroeg in 1718 toestemming aan de burgemeesters om aandelen te verkopen. Er werd voor 186 gulden aandelen WIC verkocht op een publieke veiling. De regenten verkochten ze alleen omdat ze minder rendabel waren geworden. Toen het Weeshuis ze uit de boedel van Claas Commersz van der Marck had ontvangen in 1687 waren ze nog ruim 330 gulden waard geweest.¹³² Ook in 1718 verkocht het Weeshuis een aandeel van 500 gulden nominaal in de Kamer Delft van de VOC dat het in 1713 had geërfd van Hendricje van Noorden. Dat zal niet zijn geweest wegens onvoldoende rendement, want in 1714 werd 33 1/3 procent dividend ontvangen en in 1715-1717 zelfs 40 procent per jaar. Misschien was er direct een groot bedrag nodig, want het aandeel kon worden verkocht tegen 822 procent ofwel voor 4110 gulden.¹³³

In de boedel van de stichteres van de Fundatie van Renswoude, **Maria Duyst van Voorhout** (1662-1754), bij haar overlijden de rijkste vrouw van de Republiek, bevinden zich grote pakketten aandelen in beide compagnieën.¹³⁴ Deze zijn kennelijk bij de verdeling naar familieleden gegaan of te gelde gemaakt, want in de leggers van de bezittingen van de Fundatie komen ze niet voor.

4 Koloniale werkgelegenheid, status en kapitaal

In dit hoofdstuk kijken we naar de verwevenheid van de Delftenaren met het koloniale systeem dat gebaseerd was op slavernij. De WIC en zeker de VOC zorgden voor veel werkgelegenheid. Dat ging om werk in Delft, om werk op de schepen en om werk in de koloniën overzee. Het bracht inkomsten voor de Delftse elite maar ook voor de lagere klassen. We concentreren ons hier op de koloniale werkgelegenheid in Delft, waarbij we ook onderzoeken of en in hoeverre dit zichtbaar was in het Delftse straatbeeld.

4.1 Gebouwen en personeel van de VOC

De Kamer Delft beschikte de eerste dertig jaar van zijn bestaan niet over eigen vergaderruimte, kantoren en pakhuizen. Waar de bewindhebbers vergaderden is niet bekend, evenmin als de locatie waar de boekhouder de administratie verrichtte. Er wordt wel eens gezegd dat zij het stadhuis gebruikten, maar daar is geen bewijs voor. Vermoedelijk vergaderden zij bij iemand thuis en huurden zij pakhuisruimte.

Dat ambulante bestaan veranderde pas in 1631, toen de bewindhebbers voor 6500 gulden huis De Harp met bijgebouwen kochten van Nicolaas Dedel, professor in de rechten te Leiden, en zijn vrouw Maria van Bleijswijk.¹³⁵ De panden waren gelegen aan de westzijde van de Oude Delft. Door aankopen van buurpanden en het bijbouwen van pakhuizen groeide het hoofdkwartier van de Kamer Delft uit tot een fors complex. Het Oost-Indisch Huis, nu Oude Delft 39, besloeg ten slotte een breedte van vijf panden en strekte zich uit tot de westelijke stadswal.

In 1649 en 1665 kochten de bewindhebbers panden aan de overzijde van de gracht van de Oude Delft, op de Geer, waar naast het Armamentarium een tweede pakhuis verrees. Omstreeks 1670 kocht de Kamer een lijnbaan aan de stadswal, achter het Oost-Indisch Huis. Voor de afwerking van het hier vervaardigde touw kochten zij bij de Oostpoort een teerstooft met bijbehorend huis, ter plaatse van de huidige adressen Zuiderstraat 318-330.¹³⁶

De zichtbaarheid van de Delftse VOC was nog veel duidelijker in Delfshaven, waar de schepen werden gebouwd, onderhouden en uitgereed. Daar verrezen werk- en opslagloodsen, met als pronkstuk het in 1672 gebouwde Zeemagazijn. Hier werd ook de uitrusting voor de reis verzameld onder toezicht van de equipagemeester. Als een schip gereed was, vertrok het naar de rede van Hellevoetsluis, de vaste vertrek- en aankomstplaats van de schepen van de Kamers Delft en Rotterdam. Voor vertrek werden handelswaren, proviand, bagage en tenslotte personeel en passagiers met kleine schepen van Delfshaven naar Hellevoetsluis gebracht. Als de hele vloot, inclusief eventuele begeleidende marineschepen, gereed was, werd gewacht op gunstig tij en wind om te kunnen vertrekken. Een van de bewindhebbers ging de vertrekkende vloot met het Delftse VOC-jacht uitgeleide doen of de retourvloot binnenhalen. In het laatste geval zag hij erop toe dat de lading en de administratie klopten en dat geen smokkelwaar of verstekelingen aan boord waren. De meegebrachte handelswaar werd overgeslagen op kleine schepen en via Delfshaven naar de pakhuizen in Delft vervoerd.¹³⁷

In 1740 verschaftte de Kamer van de VOC alleen al in Delft werk aan 5 kantoorbeambten, 27 pakhuis knechten, 12 garbuleurs (kruidenlezers, die koopwaar sorteerden en van vuil ontdeden), een terreinopzichter en arbeiders op de lijnbanen. Daarnaast huurde de Kamer een wisselend aantal losse arbeiders in voor sjouwwerk, schoonmaak en dergelijke. In 1749 ontvingen 66 mensen, inclusief de bewindhebbers, rechtstreeks een traktement van de VOC.¹³⁸

De hoogste en bestbetaalde ambtenaar was de opperboekhouder. Hij had een basissalaris van 800 gulden en hij ontving een derde van alle toeslagen die aan het kantoorpersoneel werden toegekend, inclusief de relatiegeschenken van mensen van buiten. Bovendien had hij een dienstwoning in het Oost-Indisch Huis; toen die in 1722 bij een verbouwing verdween, kreeg hij een vergoeding om een huis te huren. Samen met bijkomende betaalde werkzaamheden liep het salaris op tot 1200 gulden in 1789 – net zoveel als dat van een bewindhebber. Het ambt was daarom ook

aantrekkelijk voor leden van regentenfamilies als Van Lodensteijn, Meerman, Van der Lelij, Van Groenewegen, Van der Burch en Van Staveren.

Minstens zo aantrekkelijk was het ambt van kassier. Hij ontving behalve een jaarsalaris van 1200 gulden namelijk ook 1,25 promille van al het geld dat hij met toestemming van bewindhebbers uitgaf. **Juliaan van Groenewegen**, zoon van opperboekhouder **Adriaan van Groenewegen**, verdiende zo in de jaren 1730-1736 jaarlijks tussen de 1048 en 1825 gulden boven op zijn reguliere salaris.¹³⁹ De familie kon zich mede door dit soort lucratieve ambten een fraaie buitenplaats aan de Buitenwatersloot permitteren en een omvangrijke kunstcollectie aanleggen.¹⁴⁰

De laatste zestig jaar van het bestaan van de VOC waren de ambten van opperboekhouder en kassier van de Kamer Delft in handen van één familie, de Van Staverens. Zij waren al sinds 1655 in dienst van de Kamer Rotterdam. **Adriaan van Staveren** (1699-1778) was daar brouwer in De Roos en werd in 1733 kassier van de Kamer Rotterdam. Hij stapte in 1736 over naar Delft als opperboekhouder. In 1739 werd hij hier ook kassier; niet lang daarna kreeg hij toestemming zijn piepjonge zoon Willem (1730-1787) aan te stellen als hulp-kassier – op eigen kosten, dat wel. Vanaf 1752 was Adriaan lid van de Veertigraad en vervulde hij diverse ambten in het stadsbestuur. In 1767 droeg hij zijn functie van opperboekhouder over aan zoon Willem en die van kassier aan zijn andere zoon Cornelis (1735-1804). Twee jaar later deed Adriaan afstand van zijn plaats in de Veertigraad ten behoeve van Willem. Toen die in 1787 overleed, volgde zijn broer Cornelis hem op, zowel als opperboekhouder van de Kamer Delft als in de Veertigraad.¹⁴¹ Ook Adriaans derde zoon Hendrik (1734-1777) maakte carrière in dienst van de VOC. Hij vertrok in 1755 voor 22 jaar naar Oost-Indië, waar hij opklom tot commandeur van de westkust van Sumatra.¹⁴²

De soldijboekhouder, verantwoordelijk voor de salarisadministratie, werd aangesteld sinds 1679. Hij verdiende 600 gulden per jaar en een promillage van het geld dat door zijn handen ging. De eerste was **Gillis Grommé**, een verwant van bewindhebber Van Lodensteijn. Het was voor Grommé een opstapje naar de Veertigraad, waar hij in 1694 een zetel verwierf. Dat hij in 1702 door de VOC werd ontslagen omdat hij particuliere handel had gedreven, bleek geen belemmering om hem drie jaar later tot bewindhebber van de WIC te kiezen.¹⁴³

Lang niet alle VOC-medewerkers in Delft werden er rijk van. De terreinopzichter bijvoorbeeld was verantwoordelijk voor het uitvoerende werk in de pakhuizen en de overige compagnieslocaties in de stad. Hij kreeg een dagloon van 36 stuivers, in de achttiende eeuw 2 gulden. Het uitvoerende werk werd doorgaans verricht door losse, ingehuurde krachten.

De personeelssterkte in Delfshaven was afhankelijk van de aantallen schepen die werden gebouwd en vertrokken of aankwamen. Door de VOC zijn in totaal 1460 schepen gebouwd, waarvan 111 voor rekening van de Kamer Delft. Tot 1661 waren het er slechts zestien, daarna gemiddeld één per jaar, met uitschieters naar vier stuks in 1668 en drie in 1669. Gemiddeld werkten er 150 tot 200 mensen op het VOC-complex.

In totaal vonden 4789 scheepsreizen plaats vanuit de Republiek naar het octrooigebied van de VOC en 3401 terugreizen. Voor de Kamer Delft voer 312 keer een VOC-schip uit naar Azië.¹⁴⁴ Gemiddeld waren er 180-230 mensen aan boord. Uit de zeventiende eeuw zijn geen precieze gegevens bekend, maar voor de achttiende eeuw weten we dankzij de bewaard gebleven scheepssoldijboeken dat de Kamer Delft op alle uitgaande reizen samen ongeveer 50.000 bemanningsleden vervoerde. Tussen 1700 en 1704 was 57 procent van degenen die uitvoeren uit Delft afkomstig, in 1770-1771 nog maar 8 procent. Er voeren steeds meer buitenlanders op de VOC-schepen, vooral uit Duitsland.

De VOC wierf driemaal per jaar scheepsvolk. Gegadigden konden zich rechtstreeks melden bij de Kamer of in Delfshaven, of dat overlaten aan 'slaapbazen' of 'volkhouders'. Die exploiteerden logementen waar vooral buitenlandse aspirant-schepelingen verbleven tot zij konden aanmonsteren. Uiteraard lieten zij zich daar bijzonder goed voor betalen.¹⁴⁵

Het personeel aan boord van de schepen was verdeeld in negentien rangen. De hoogste in rang was de schipper, die 60-100 gulden per maand verdiende, de laagste de scheepsjongen, die het moest doen met 4-6 gulden per maand. Gedurende de reis genoten zij gratis kost en inwoning, in de Oost kregen zij dagelijks een klein bedrag aan kostgeld.¹⁴⁶ De gage werd bijgeschreven op de

soldijrekening bij de Kamer waarvoor iemand uitvoer. Daar kon het tegoed worden geïnd door een gemachtigde, bijvoorbeeld de achterblijvende echtgenote, of het bleef staan tot de betrokkene was gerepatriëerd en het zelf kwam ophalen.

4.2 Gebouwen en personeel van de WIC

Het koloniale succes van de verovering van Brazilië met zijn suikerplantages echode na in Delft. De Kamer Delft had tot dan toe geen eigen plek in de stad gehad. Maar nu de zaken er voor de investeerders beter voorstonden, kocht de WIC in 1639 voor het forse bedrag van 11.500 gulden De Metalen Pot, een brouwerij met een dubbele gevel op de Lange Geer 26-28. Dit werd het West-Indisch Huis. Het lag gunstig aan het water en op een steenworp afstand van het Oost-Indisch Huis aan de overzijde dat in 1631 was gerealiseerd. Boekhouder **Cornelis Willemsz van der Burch** hield hier kantoor en de heren bewindhebbers kwamen er bijeen in de speciaal voor hen ingerichte vergaderkamer, versierd met goudleren behang en onder meer een staande klok. De rest van het dubbele pand deed dienst als pakhuis voor de handelswaar, net als het in 1641 aangekochte huis erachter aan het Achterom. Twee in 1640 geplaatste hekken op de Lange Geer bakenden een deel van de stoep af en het rechterpand, nu nummer 26, was herkenbaar aan een op de gevel geplaatst vaantje in de vorm van een scheepje.¹⁴⁷ Het West-Indisch Huis was kleiner dan de Oost-Indische evenknie, maar zeker rond 1640 was voor iedere voorbijganger duidelijk dat hier een onderneming van formaat was gevestigd.

Anders dan bij de VOC lijkt de aanwezigheid van de WIC in Delfshaven minder prominent te zijn geweest. Over de bouw van eigen WIC-schepen is vrijwel niets bekend, ook niet voor andere steden. In hoeverre Delft daarbij een rol speelde, is dan ook niet zomaar te achterhalen. Bekend is wel dat toen de centralisering van Kamer De Maze in Rotterdam na 1669 een feit was, de Kamers Delft en Dordrecht nauwelijks meer schepen in hun eigen havens uitreedden. Particuliere West-Indiëvaarders, die zeker ten tijde van de Tweede WIC een steeds grotere rol speelden, meerden steevast in Rotterdam aan.¹⁴⁸

Vergeleken met de VOC had de WIC (en zeker de Tweede WIC) weinig mensen in Delft in dienst. Een kleine Kamer als De Maze mocht zo'n vier à vijf personeelsleden aannemen. Dat ging dan om klerken en een boekhouder voor de administratie, en een commies (administratieve medewerker) om de schepen te bevrachten en uit te rusten – en dan ook nog eens verdeeld over drie Kamers. Het waren goedbetaalde ambten, zeker in de jaren dat de WIC gouden bergen leek te beloven. Een boekhouder ontving 600 gulden per jaar en de equipagemeester 400 gulden. Waarschijnlijk van begin af aan was **Isaak Huijgensz Busschaert** boekhouder in Delft, vanaf 1643 opgevolgd door **Cornelis Willemsz van der Burch** die het ambt tot zijn dood in 1677 uitoefende.¹⁴⁹ Bij de Tweede WIC werd gesneden in de organisatiekosten. Het aantal bewindhebbers was verlaagd, en ook de boekhouder (voortaan 500 gulden) en de equipagemeester (voortaan 250 gulden) moesten inleveren.¹⁵⁰ Voor Kamer De Maze werden vanaf 1674 zelfs alleen nog maar in Rotterdam een oppercommies en een boekhouder aangesteld. Dordrecht en Delft hadden elk één commies in dienst. Van 1753 tot 1783 was dat voor Delft **Isaak Kock**, van 1784 tot de opheffing van de WIC was dat **Pieter Goebeek jr.**¹⁵¹

Het merendeel van de mensen dat in dienst was van de WIC, werkte aan boord van de schepen: als matroos of als soldaat. Matrozen (of bootsgezellen) waren verantwoordelijk voor de besturing en het onderhoud van het schip. Soldaten voeren vaak mee om naar een te verdedigen handelspost te reizen. Onderweg dienden zij uiteraard de opvarenden en de meegebrachte handelswaren te beschermen tegen kaapvaart. Verder waren er medewerkers voor de materiële en geestelijke verzorging van de opvarenden en – specifiek op slavenschepen – de bewaking van de slaafgemaakten. Meestal voeren er ook passagiers mee om in overzeese gebieden aan het werk te gaan als bestuurder, koopman of handwerksman of – omgekeerd – terug naar de Republiek te reizen.

Voor de WIC zijn (nog) geen indexen beschikbaar met alle opvarenden. Dat maakt het onmogelijk om harde cijfers te geven over de uit Delft afkomstige WIC-medewerkers.¹⁵² Voor de periode 1630-1656 heeft het Nationaal Archief wel een redelijk compleet overzicht van militairen die

in Brazilië hebben gewerkt, een database met 6013 individuen. Zoekend op 'Delft' levert dat 458 namen op. Zij voeren uit voor Kamer Delft of zij waren afkomstig uit Delft.¹⁵³ Om meer over de werknemers te weten te komen in dienst van de WIC zou een langdurige zoektocht per opvarende nodig zijn. Toevalstreffers in het notariële archief van Delft laten soms iets meer zien over Delftenaren die in dienst van de WIC zijn uitgevaren.

Van het WIC-schip de *Swaan* dat in 1635 een Portugees schip met honderden slaafgemaakten veroverde, kennen we een aantal bemanningsleden. Het schip stond onder leiding van de uit Delft afkomstige kapitein **Pieter Gerbrantsz Ranck**. Hij was 31 jaar oud toen hij met het schip uitvoer. Onder zijn bemanning bevonden zich minstens drie andere Delftenaren. Dat was ten eerste **Jan Philipsz** (26 jaar), een constapelmaat, de hulp van de scheepsofficier die over het geschut en munitie ging. Ook **Michiel Fransz** (28 jaar) kwam uit Delft, hij was kwartiermeester (na de bootsman de volgende in rang voor toezicht op het schip). Van de bekende Delftenaren was **Claas Maartensz** (23 jaar) de jongste; hij ging mee als bootsgezel (matroos). Omdat zij na terugkeer van hun reis een verklaring bij de notaris aflegden, zijn hun namen, leeftijden en woonplaats bekend.¹⁵⁴ Ranck zal als kapitein vaak voor een deel het voor hem vertrouwde scheepsvolk weer aangenomen hebben. In het geval van constapelmaat Jan Philipsz weten we dat zeker; hij voer ook met Ranck mee op een volgende reis in 1636.¹⁵⁵

Niet alleen Delftenaren monsterden aan op de schepen die uitgereed werden door de Delftse Kamer. Net als bij de VOC waren er veel mannen uit Duitstalige gebieden die hier werk zochten. Hun verblijf in de stad zorgde voor geld in het laatje van Delftse ondernemers. Zo verleenden hovenier **Jan Dircxz** en zijn vrouw **Mayke Pieters** in de Kloksteeg in 1629 onderdak aan Michael Doringier uit Silezië en aan Urbaen Bochmer uit Bohemen. Voordat de mannen als soldaat uitvoeren, legden zij vast dat beiden 100 gulden schuldig waren aan het Delftse echtpaar voor uitredings- en verblijfskosten. Ze maakten hen ook erfgenaam van hun bezittingen, mochten zij de reis niet overleven.¹⁵⁶

In de jaren dat de WIC aan slavenhandel deed (1623-1740), reedde Kamer De Maze 197 schepen uit. Hiervan had 25 procent expliciet slavenhandel tot doel. De Kamers Amsterdam en Zeeland namen het merendeel van deze handel voor hun rekening. De Maze had met 37 procent verhoudingsgewijs juist een groter aandeel in de retourvaart: het bevoorraden van de slaveneconomieën en het transport van de daar gewonnen producten. Ook het Intra-Caribisch verkeer (2 procent) was direct gerelateerd aan het slavernijsysteem. Enkel de kaapvaart (7 procent) en de retourvaart op Afrika (28 procent) waren hier niet automatisch mee verbonden.¹⁵⁷

Schepen werden door de verschillende kamers binnen De Maze om de beurt uitgereed. De bewindhebbers van Rotterdam, Dordrecht of Delft waren dan verantwoordelijk voor het hele proces, van het regelen van een schip met kapitein, via de inname en afname van de handelswaar tot en met het officieel weer welkom heten en de lading van het schip registreren bij de terugkeer.¹⁵⁸ Bij gebrek aan archiefbronnen van de gezamenlijke Kamer De Maze is slechts via omwegen te achterhalen welke Kamer voor welke reis verantwoordelijk was. Een enkele keer was dat duidelijk omdat een bevrachtingsovereenkomst door drie Delftse bewindhebbers werd opgesteld en afgewerkt. Naast de exclusief door Kamer Delft uitgerede schepen hebben we een aantal vaarten kunnen traceren die door de Kamers gezamenlijk werden uitgereed, waarbij elk voor een derde participeerde.¹⁵⁹ Soms kwamen we de schepen op het spoor door indirecte aanwijzingen, bijvoorbeeld als een weduwe van een tijdens de reis overleden bemanningslid bij de Kamer Delft de achterstallige gage kwam innen.

Als basis konden we uitgaan van het overzicht dat Dillon Heuser samenstelde van 202 scheepsreizen die tussen 1621 en 1740 in opdracht van WIC-Kamer De Maze naar het Atlantische kustgebied plaatsvonden.¹⁶⁰ Deze lijst hebben we aangevuld en gecombineerd met informatie uit het Delftse en Rotterdamse notariële archief. Dat heeft een overzicht opgeleverd van 46 scheepsreizen waarvan zeker is dat zij (mede) door de Delftse WIC-Kamer zijn uitgereed. Minstens 11 van deze reizen hadden expliciet slavenhandel tot doel:

- *Swaan* (1635, 1644¹⁶¹)
- *Sint Pieter* (1640¹⁶²)

- *Wapen van Delft* (1640, 1641)
- *Bruinvis* (1642¹⁶³)
- *Kater/Duif* (1656)
- *Eendracht* (1659)
- *Delft* (1726¹⁶⁴, 1732¹⁶⁵, 1735)

Een top van de ijsberg? Er waren vermoedelijk wel meer schepen die voor Kamer Delft uitvoeren en die aan slavenhandel meewerkten; nader onderzoek zou dat kunnen uitwijzen.

4.3 Leveranciers van goederen en diensten

Voor de bouw en uitreding van compagnieschepen waren behalve veel manuren ook enorme hoeveelheden materiaal nodig. Daar werd aan verdiend door toeleveranciers van hout, spijkers, pek, touw, zeilen en ga zo maar door. Koperslager **Cornelis Rotshoek** op Wijnhaven 6 sloot in 1704 een contract met de **gebroeders Van der Leij** om samen het koperwerk te leveren voor de uitgaande schepen van de VOC. En op Wijnhaven 20 woonde vanaf 1757 apotheker **George van der Boon Mesch**, die samen met een collega de leverantie van scheepsmedicijnkisten verzorgde.¹⁶⁶ Daarnaast moesten voor de zeelui, soldaten, handelaars, bestuurders en passagiers eten en drinken worden ingeslagen. Al die opvarenden kochten bovendien ook zelf het nodige aan kleding, schoeisel, reisbenodigdheden en leeftocht. Volgens een opgave uit 1756 kostte de standaarduitrusting van een matroos 50 gulden. De helft was bestemd voor kleding, 5 gulden werd besteed aan 20 pond tabak.¹⁶⁷ Chique passagiers kwamen hier natuurlijk niet mee uit. De uitrusting van **Gaspar Anthony van Kinschot**, die in 1765 uitvoer, kostte meer dan 3200 gulden.¹⁶⁸

De omvang en de economische betekenis van deze kant van het VOC- en WIC-bedrijf hebben we voor dit onderzoek niet systematisch in kaart gebracht, nog even afgezien van de vraag of dat wel mogelijk is. Enkele aspecten willen we echter wel aanstippen: de levering van buskruit en de dienstverlening door het notariaat.

Compagnieschepen hadden kanonnen aan boord om zich op zee te kunnen verdedigen tegen kapers en vijandige mogendheden. De wapens werden echter ook ingezet om nederzettingen en land te veroveren in het octrooigebied en daar zo nodig met geweld het gezag te vestigen. Aan de Buitenwatersloot ten westen van Delft stond de kruitfabriek van **Salomon van der Heul**.¹⁶⁹ De gecommiteerde raden van Holland bekostigden in het Rampjaar 1672 de bouw van vier nieuwe kruitmolens op zijn terrein, die exclusief produceerden voor het gewest. Zijn vier eigen molens mocht hij voortaan alleen gebruiken voor levering aan de Raad van State, de Admiraliteit op de Maze en de Kamer Delft van de VOC – vermoedelijk deed hij dat al. Een van de gecommiteerden die deze deal sloten, was de Delftse bewindhebber **Adriaan Boogaert van Belois**.¹⁷⁰ Na het overlijden van Salomon van der Heul verkocht zijn dochter het bedrijf in 1723 voor 45.000 gulden (ruim een half miljoen Euro) aan de Amsterdamse gebroeders **Nicolaas** en **Hendrik van Hoorn**. Het contact was wellicht gelegd door Hendriks oudste zoon Nicolaas Hendrik, getrouwd met de Delftse **Catharina van Beaumont**.¹⁷¹

De firma Van Hoorn was een wereldspeler. De broers gingen in 1697 een compagnieschap aan dat handelde op de Levant. In 1707 kochten zij de helft van een kruitmolen bij Utrecht, in 1713 ook de andere helft. In 1710 verwierven zij een suikerraffinaderij in Amsterdam. Zij maakten deel uit van het groepje Amsterdamse handelaren dat in 1712 de kolonie Berbice kocht voor 180.000 gulden. Zij bezaten er plantages, bewerkt door slaafgemaakten. Door overnames en deelnemingen verwierven zij uiteindelijk belangen in de hele economische keten: buskruit, slavenhandel, plantages, verscheping van koloniale goederen, verwerking van suiker in Nederland en export van suiker via de Rijn naar Duitsland.¹⁷² Met de aankoop van de kruitmakerij aan de Buitenwatersloot hadden zij nu ook de levering van buskruit aan de Kamer Delft van de VOC in handen. Zij wisten die positie te behouden, ook nadat in 1742 de acht kruitmolens werden verwoest door een ontploffing. Het stadsbestuur besloot dat hier nooit meer buskruit mocht worden geproduceerd of opgeslagen en kocht het terrein voor 20.000 gulden. Uit het journaal van Kamer Delft van de VOC over 1768-1772

blijkt echter dat de firma Van Hoorn nog altijd de vaste leverancier van buskruit was, al werd het dan niet meer in Delft geproduceerd.¹⁷³

Een Delftse beroepsgroep die geen goederen maar diensten verleende ten behoeve van slavennijgerelateerde activiteiten was het notariaat. Notarissen vervulden een openbaar ambt en werden daarin benoemd door het Hof van Holland. Ze moesten echter toestemming van het stadsbestuur hebben om zich in Delft te vestigen, om een overschot aan notarissen te voorkomen. Als een notaris zijn praktijk beëindigde of overleed, werden zijn protocollen ter bewaring overgebracht naar het stadhuis.

In Delft zijn in de zeventiende en achttiende eeuw circa 130 notarissen actief geweest, dus er was altijd keus genoeg. Mensen uit de stad en de omgeving wisten hen bijvoorbeeld te vinden voor de overdracht van aandelen en obligaties in de compagnieën, of de koop of verkoop van een partij koloniale goederen. Handelaren sloten contracten met vertrekkende zeelui over het afleveren van een bestelling overzee. Wie op het punt stond in dienst van de compagnie uit te varen, machtigde een achterblijvende partner of familieleden om tussentijds zijn gage te innen bij de Kamer Delft. Velen maakten voor vertrek voor de zekerheid een testament. Wanneer een schip met tientallen opvarende vertrok, was dat een lucratieve inkomstenbron. Op 27 en 28 december 1633 bijvoorbeeld ontving notaris **Cornelis Adriaansz de Roon** achter elkaar vier WIC-soldaten die met de *Gouden Leeuw* naar Brazilië uitvoeren. De Delftse jongemannen lieten elk een testament bij hem opmaken, het merendeel met een kruisje ondertekend.¹⁷⁴

Diverse door Delftse notarissen opgestelde akten hadden rechtstreeks van doen met slavernij. Vanaf het eind van de zeventiende eeuw kwamen steeds vaker passages over plantages in het Caribisch gebied in akten voor. Ook doken regelmatig obligaties op plantagehypotheken op in de door Delftse notarissen opgestelde akten. Soms lieten familieleden van plantagehouders of van andere werknemers overzee hun zaken via een Delftse notaris regelen, opdat geld uit erfenissen hun kant opkwam.¹⁷⁵ Vanuit het WIC-gebied waren er sporadisch vermeldingen waarbij notarissen rechtstreeks refereerden aan slaafgemaakten, zoals notaris **Jan Jacob Goeverneur** deed. Hij noteerde bij de boedelafhandeling van de familie Koelmeijer dat 'een neger genaamt **Affentuer**' in Paramaribo voor 800 gulden ten gunste van de boedel verkocht was.¹⁷⁶ Vanuit het VOC-gebied waren dergelijke verwijzingen veel talrijker.

Arnoldus van der Straaten, een gerepatrieerde schipper van de VOC, meldde zich in 1707 bij notaris **Adriaan Hoppesteijn van Leeuwen**. Die stelde voor hem een machtiging op voor Johannes Ens, baljuw te Batavia, of Gerard Heij, predikant aldaar, om Van der Straatens 'slaaf ofte lijffeygenen' **Fortuyn van Bengalen** te verkopen aan 'een goet, eerlijck man', zonder de uiterste prijs te bedingen.¹⁷⁷ In 1730 verscheen **Arij Bak** uit Vlaardingen voor de Delftse notaris **Pieter Coel** om een machtiging te verlenen aan Arij van Boekhorst, die binnenkort als opperzeilmaker voor de Kamer Delft naar Batavia zou vertrekken. Bak had daar bij Cornelia Lodewijx, weduwe van Pieter van Assendelft, zijn 'slavinne' **Maria van Cochin** achtergelaten. Hij machtigde Van Boekhorst om 'met deselve slavinne zoodanigh te doen ende handelen als eijge', dus hij mocht haar ook verkopen.¹⁷⁸

Bernardus Juffermans, die woonde op de buitenplaats Oversteen aan de Haagweg onder Rijswijk, meldde zich in 1774 bij notaris **Jan Jacob Goeverneur** in Delft. Hij had in Nederlands-Indië gewoond en bezat in Batavia nog een 'pedak' (huisje). Dat liet hij gratis bewonen door 'een zekere **Antje**, weleer slavinne'. Hij had haar indertijd vrijgegeven en in 1756 had zij de naam 'ontfangen' van **Johanna Benjamins**. Zij was intussen overleden en nu machtigde Juffermans de in Batavia werkzame Reijnier de Klerk om het huisje te verkopen aan haar man **Philips Cornelis**.¹⁷⁹

Delftenaren regelden ook zaken betreffende slaafgemaakten op Kaap de Goede Hoop. Repatriërende schepen maakten hier een tussenstop, aan de uiterste westgrens van het octrooigebied van de VOC. Wie slaafgemaakten mee wilde nemen naar Nederland, moest hiervoor expliciet toestemming hebben van de Heren XVII en bovendien een fors passagegeld betalen. De meesten probeerden hun slaafgemaakten aan de Kaap te verkopen, of lieten ze anders achter bij iemand die daarvoor zorg kon dragen. Zo ook opperstuurman **Teunis van der Storm**, die in 1709 notaris **Cornelis van der Sleyden** inschakelde. Die stelde een machtiging op voor Jan Pieterse Sluijs,

schipper voor de Kamer Rotterdam, om op Kaap de Goede Hoop zijn Bengaalse 'lijffeijgen slaeff' **Alexander** te verkopen. Hij had Alexander op zijn reis naar het vaderland achtergelaten bij vrijburger Jan Vlock 'voor kost en kleederen', tot hij of een gemachtigde hem weer zou opeisen.¹⁸⁰ **Leentje Steenhuisen** uit Maasland, weduwe van VOC-schipper **Jan Henrikse Vogelaar**, klopte in 1768 aan bij de Delftse notaris **Jacobus van Koetsveld**. Haar man had aan de Kaap 'zeekere slavinne genaamt **Aliema**' achtergelaten bij Pieter Moelet. Zij machtigde nu Abraham van der Weiden, die binnenkort voor de Kamer Delft naar Oost-Indië zou vertrekken, om bij Moelet het geld te innen dat Aliema bij verkoop had opgebracht.¹⁸¹

4.4 Rekrutering via het Weeshuis

Voor de rekrutering van personeel deden de bewindhebbers van de WIC en vooral de VOC regelmatig een beroep op het Delftse Weeshuis. Dat was gevestigd in het voormalige Sint-Barbaraklooster aan de Oude Delft vlak bij het Oost-Indisch Huis. Hier verbleven soms honderden kinderen tegelijk die één of beide ouders verloren hadden. Zij kregen elementair onderwijs, afhankelijk van hun aanleg. Meisjes werden voorbereid op hun toekomstige huishoudelijke taken en eventuele bijverdiensten als dienstbode of naaister. Jongens leerden een ambacht zodat zij later de kost konden verdienen om een gezin te kunnen onderhouden. De meesten werden 'bested' bij een baas, waar zij een vak leerden in de praktijk.

Om met de VOC te beginnen: de bestuurlijke betrekkingen met het Weeshuis waren bijzonder hecht. Van de 57 bewindhebbers die de Kamer Delft heeft gehad, zijn er 13 ook regent van het Weeshuis geweest. In de jaren 1602-1775 was er slechts één periode waarin er geen bewindhebber in het regentencollege zat: 1700-1716. In de eerste helft van de zeventiende eeuw waren de banden nog hechter. **Anthonis Hendriksz van der Giessen** was bewindhebber van 1621 tot 1650 en Weeshuisregent van 1607 tot 1654. Daarnaast was **Ewout van Bleijswijck** van 1615 tot 1622 eerst regent en vervolgens tot 1636 rentmeester van het Weeshuis. In deze laatste functie werd hij opgevolgd door zijn zoon Evert, die hem bekleedde tot 1654. Beiden waren tevens bewindhebber van de VOC in respectievelijk 1625-1639 en 1639-1653 (zie bijlage 1).

De VOC zat permanent om personeel verlegen en omgekeerd was het Weeshuis steeds op zoek naar opleidingsmogelijkheden voor zijn pupillen. Vanaf 1614 monsterden jongens uit het Weeshuis aan bij de Kamer Delft. In de periode 1620-1793 waren het er in totaal 803 ofwel zo'n 15 procent van de uitstroom van het Weeshuis. Zij verdienden doorgaans beter dan ambachtsjongens, maar liepen ook veel meer risico. In sommige periodes overleed 40 tot 50 procent van de vertrokken jongens onderweg. In 1628 stuurden de regenten van het Weeshuis eenmalig een groep van zeven meisjes mee naar Azië. De VOC-bestuurders in Oost-Indië vroeg keer op keer aan het thuisfront om vrouwen over te laten komen zodat het personeel met een Nederlandse kon trouwen en een gezin stichten. Het Delftse Weeshuis liet het bij een eenmalig experiment: vier van de zeven meisjes overleefden de overtocht niet.¹⁸²

Als pupillen overleden, vloeide hun erfenis in de kas van het Weeshuis. De regenten vervoegden zich dan ook van tijd tot tijd een paar deuren verderop aan de Oude Delft bij de Kamer van de VOC om de uitstaande gages van niet-teruggekeerde jongens op te halen. Dat kon soms aardig oplopen. In de jaren 1663-1699 ontving het Weeshuis 16.535 gulden, gemiddeld 447 gulden per jaar. In de jaren 1702-1739 inden de regenten 15.149 gulden, jaarlijks gemiddeld 399 gulden. Meestal vermeldt de rekening alleen het bedrag, slechts een enkele keer staat er een naam bij, of een algemene omschrijving als 'wegen 6 overleede jongens'.¹⁸³ Soms leverde een sterfgeval van een voormalige weesjongen ook nog een legaat op. **Hendrik Dannenburg** groeide op in het Weeshuis en monsterde in 1734 aan als ziekentrooster op het VOC-schip *Rust en Werk*.¹⁸⁴ Hij werkte eerst tien jaar in Cochin aan de zuidwestkust van India en daarna in Colombo op Ceylon. Daar overleed hij in 1754. Blijkens zijn testament was hij inmiddels boekhouder en bezat hij 1600 rijksdaalders (3840 gulden), een huisje ter waarde van 350 rijksdaalders, wat meubeltjes en twee 'slaafjes', **Lakij** en **Bastiaan**. Hen schonk hij de vrijheid en een bedrag van 200 rijksdaalders elk. Aan het Weeshuis in Delft vermaakte hij 650 rijksdaalders 'want ik in gedagte hujs ben groot gebragt en waar voor ik ook hier nevens mijne oodmoedige dankbaarheid aflegge'.¹⁸⁵

In het regentencollege van het Weeshuis zaten ook diverse WIC-bewindhebbers. Van de 28 bewindhebbers waren er 7 op enig moment ook regent of rentmeester van het Weeshuis (zie bijlage 2). Hun aanwezigheid was echter minder continu dan bij de VOC. Van de eerste WIC-bewindhebbers die in 1623 benoemd werden, was **Gerrit Adriaansz Vockestaert** tevens Weeshuisregent; twee collega-bewindhebbers hadden dit ambt eerder ook bekleed. **Hugo Adriaansz van 's-Gravesande** was in 1675 de volgende Weeshuisregent die deze functie tegelijkertijd bekleedde met een bewindhebberschap. Hij deed dat tot aan zijn dood in 1699. Van 1717 tot aan de opheffing van de WIC bekleedde er juist continu een bewindhebber een functie in het Weeshuis. Dat waren achtereenvolgens de drie rentmeesters van de instelling, een functie die tot 1654 door een VOC-bewindhebber was vervuld.¹⁸⁶

Anders dan bij de VOC is maar van weinig pupillen uit het Weeshuis bekend dat zij bij de WIC aan het werk gingen. Toen de boekhouding van het tehuis aan het begin van de achttiende eeuw werd opgeschoond bleek dat er nog tegoeden openstonden van weesjongens die met de WIC en de VOC waren uitgevaren: respectievelijk 332 en 13.779 gulden. Het verschil is evident. De grote vraag naar militair personeel in de beginjaren van de WIC kan daarbij een rol hebben gespeeld. In principe leerden de aan de zorg van de regenten toevertrouwde kinderen een ambacht. Dat zou betekenen dat zij met een opleiding tot timmerman, kuiper of zeilmaker aan de slag konden. In de praktijk bleken echter de meeste jongens ook bij de VOC als soldaat aan te monsteren.¹⁸⁷

Uit de door het Weeshuis bijgehouden administratie blijkt dat in de periode 1705-1728 negen jongens bij de WIC meevoeren. Twee van hen monsterden aan op de *Muscovia* (ook wel: *Stad Moskou*), die namens Kamer De Maze in 1705 uitvoer om slaafgemaakten in Afrika op te halen en te vervoeren naar Essequibo. Het werd een lange, gruwelijke reis. Op de 121 dagen durende oversteek over de oceaan stierven 260 van de 571 ingescheepte slaafgemaakten. Slechts een van de twee weesjongens kon het in Delft navertellen: **Jan Isaak Eloim** overleed tijdens de reis, **Reynier de Wer** repatrieerde in 1711.¹⁸⁸

4.5 Handelaars in koloniale goederen

Iedereen in Delft kwam in aanraking met producten die met de schepen van de VOC en de WIC in Delft werden aangevoerd en dus met hulp van slaafgemaakten waren gewonnen of geproduceerd. Het eten werd gekruid met Oosterse specerijen, suiker verving honing als zoetstof en in plaats van bier dronk men vaker thee en koffie, bij voorkeur uit kopjes van Chinees porselein. Men ging kleding dragen van katoen of zijde, gekleurd met het piment van brazilshout en wie het zich kon permitteren verzamelde schelpen en andere exotische voorwerpen. Dergelijke artikelen waren te koop in Delftse winkels, dus voor iedereen zichtbaar in het straatbeeld. In de loop der tijd werden ze steeds algemener, goedkoper en voor meer mensen bereikbaar.

Een fraaie staalkaart van wat VOC en WIC zoal aanvoerden, bieden de registers van binnenlandse paspoorten, in Delft afgegeven vergunningen voor transport per binnenschip uit 1623-1626 en 1647-1737.¹⁸⁹ Daarin treffen we regelmatig grote hoeveelheden koloniale producten aan als suiker, peper, kaneel, foelie, indigo, kamfer, tabak, tropische houtsoorten, zijde en andere uitheemse stoffen. De meeste werden via naar Amsterdam verscheept, want de Delftse markt was simpelweg te klein om alle door de compagnieën aangevoerde goederen op te nemen. Pieter Laurisz bracht in 1674 zes balen indigo en zestig balen peper naar Amsterdam. Jan Claasz van Aerssen vervoerde in 1687 een kostbare lading gember, kamfer, peper en zijde. Arij Huijbert verscheepte in 1688 honderdveertig balen peper naar Amsterdam, ter waarde van ruim 30.000 gulden.

Net zomin als de leveranciers aan de VOC en WIC kunnen we in dit onderzoek de afnemers van de compagnieën grootschalig behandelen. Er is geen vooronderzoek beschikbaar naar koffie- en theehuizen, handelaren in exotische stoffen of andere middenstanders die koloniale goederen zichtbaar maakten in het straatbeeld. We kiezen er één aspect uit: suiker, een product dat vrijwel niet kon worden geproduceerd zonder slavernij.¹⁹⁰

In de zestiende eeuw werd suiker via Portugese handelaren een belangrijk artikel voor de Nederlandse voedingsindustrie. Aanvankelijk was suiker afkomstig van de Canarische eilanden en Madeira, later uit Brazilië, het Caribisch gebied en Oost-Indië. In Delft waren omstreeks 1600 al minstens drie suikerbakkers actief. De vroegst vermelde was **Cornelis Reijmbrantsz**, die uit Schiedam naar Delft verhuisde en zich in 1593 in liet schrijven als poorter.¹⁹¹ De WIC wist de Portugezen als tussenhandelaren uit te schakelen en zorgde door rechtstreekse import voor grotere verspreiding van het suikergebruik. Enkele afnemers komen we tegen in de boedel van **Pieter Gerbrantsz Ranck**. Hij was eind 1636 als kapitein op de *Neptunus* in dienst van de WIC vertrokken naar Brazilië, op 6 oktober 1638 onder Engeland overleden en op het eiland Wight begraven. De boedel heeft voor geleverde suiker geld tegoed van de bewindhebbers van de WIC te Delft wegens de portie van Ranck zelf (495 gulden), suikerkoopman **Hendrik Lintlage** wegens een kist Moscovado (208 gulden), kruidenier **Johan van Stralen** (110 gulden), apotheker **Ijsbrant Bijlant** (110 gulden) en **Adolph van Kelder** (77 gulden). Verder was er tabak geleverd aan Abraham la Mere te Rotterdam (35 gulden) en moest aan de boekhouder van de WIC-Kamer Hoorn impost worden betaald over ingevoerde tabak en katoen.¹⁹²

De hier genoemde Lintlage verkocht zijn huis met suikerbakkerij in 1640 voor 4000 gulden aan **Adriaan Heinsius**, die zich 'raffineur' noemde, net als zijn vader Anthonij. Zij hadden met hun nering fortuin gemaakt en waren lid van de Veertigraad. Adriaans zoon **Anthonij Heinsius** (1641-1720) kon mede dankzij het familiekapitaal studeren en een glansrijke ambtelijke carrière opbouwen: hij was secretaris en pensionaris van Delft, bewindhebber van de VOC-Kamer Delft en vanaf 1688 raadpensionaris. Op de grafzerk van de familie in de Oude Kerk wordt zijn bewindheerschap expliciet genoemd.¹⁹³ Delftse suikerbakkers sloegen hun vleugels uit naar andere plaatsen. De hier geboren **Schalkius van Beeftingh** (1682-1771) startte aan het begin van de achttiende eeuw in Rotterdam een suikerraffinaderij die twee generaties later nog in de familie was.¹⁹⁴ Van Beeftingh trouwde de Delftse Maria van der Dussen. Hun zoon **Frans Schalkiusz van Beeftingh** (1713-1791) zat in de Veertigraad van Delft.

4.6 Pronken met koloniaal kapitaal

Degenen die fortuin maakten met koloniale handel of carrière maakten als bestuurder in dienst van VOC of WIC pronkten maar al te graag met hun rijkdom. Koloniaal kapitaal werd geïnvesteerd in huizen, buitenplaatsen en kunstwerken. In een lijst van 38 belangrijke Delftse verzamelaars uit de zeventiende en de eerste helft van de achttiende eeuw vinden we een bewindhebber van de WIC (**Boudewijn de Man**) en van de VOC (**Paulus Teding van Berkhout**).¹⁹⁵ Collectioneur **Johannes van Steelandt** (1659-1716) was gouverneur van Coromandel en lid van de Raad van Indië geweest, tot hij in 1712 het onderwerp werd van een onderzoek naar privéhandel en afpersing. Na repatriëring vestigde hij zich aan de Lakengracht (nu Raam), waar hij een omvangrijke kunstverzameling aanlegde.¹⁹⁶ **Gaspar Rudolph van Kinschot** (1704-1708), secretaris van Delft en bewindhebber van de WIC-Kamer De Maze, liet in het huis Portugal (Oude Delft 75) een kamer betimmeren met Ambonees hout. Samen met de rest van de inrichting kostte alleen dit vertrek al meer dan 9000 gulden.¹⁹⁷

Ook mensen die zelf niet bij koloniale handel of bestuur betrokken waren, associeerden zich ermee. **Johan de la Faille** (1628-1713) was sinds 1672 lid van de Veertigraad en van 1680 tot zijn dood schout van Delft. Hij bezat een vermaarde collectie exotische schelpen en op zijn portret door Johannes Verkolje wordt hij vergezeld door een zwarte bediende.¹⁹⁸

Anderen maakten goede sier met koloniaal kapitaal dat door vererving was verkregen. Stadssecretaris **Gerard Cornelis van Riebeeck** (1722-1759) was misschien wel de rijkste man van Delft. Hij was een zoon van Johan van Riebeeck, heer van Bunschoten, kleinzoon van gouverneur-generaal van Oost-Indië Abraham van Riebeeck en achterkleinzoon van Jan van Riebeeck, stichter van de kaapkolonie. Hij woonde aan de Oude Delft en trouwde achtereenvolgens Maria Ernaudina van Schuijlenburch (1726-1750) en Charlotte Beatrix Strick van Linschoten (1732-1795). Van hem en Charlotte zijn portretten bewaard waarop zij poseren voor hun buitenplaatsen Eemwijck en Essensteyn onder Voorburg.¹⁹⁹

Status en pretenties in de naamgeving van VOC-schepen

Veel schepen van de Kamer Delft kregen algemene namen, bijvoorbeeld van vogels of vissen. Sommige werden vernoemd naar Delft, al dan niet met een toevoeging als *Het Stadhuis van Delft* of *Het Wapen van Delft*. Enkele schepen heetten *Delfland*, een grote groep kreeg de naam van een plaats in de regio. Twintig schepen droegen namen die verwezen naar bewindhebbers of hun echtgenotes, buitenplaatsen en heerlijkheden. Eén schip is genoemd naar de buitenplaats van een veertigraad die werkte voor de Sociëteit van Suriname. Zo droegen de bestuurders van de compagnie hun status uit.

Een opvallende scheepsnaam is *De vrije zee*. Die verwijst naar het beroemde traktaat *Mare liberum* dat Hugo de Groot in 1609 schreef op verzoek van de VOC. Hij betoogde hierin dat de zee van iedereen was en dat de VOC dus het volste recht had om de monopolies van andere landen te omzeilen.²⁰⁰

Jaar	Naam	Verwijst naar bewindhebbers
1662	Meerman	Frans Jansz en Maarten Meerman
1671	Den Briel	Jacob Briel
1686	Sion	Buitenplaats van Gerard Putmans
1689	Belois	Heerlijkheid van Nicolaas Boogaert
1765	Vrouwe Anthoinetta Koenrardina	Van Heemskerck, echtgenote Franco Pauw
1703	Boogaert	Boogaert van Belois
1705	Naters	Heerlijkheid Andries van der Goes
1706	Meerman	Jan Fransz Meerman
1708	Arendsduin	Buitenplaats Maarten van Hoogenhouck; later familie d'Aquet
1724	Spieringshoek	Heerlijkheid Cornelis Spiering
1725	Alblasserdam	Heerlijkheid familie Boogaert (Nicolaas Boogaert getrouwd met Anna Cecilia Boogaert van Alblasserdam)
1745	Pasgeld	Buitenplaats Paulus Teding van Berkhout
1747	Deunisveld	Buitenplaats Adriaan van der Goes
1764	Vreeburg	Buitenplaats Gerard van Vredenburg
1765	Vrouwe Kornelia Hillegonda	Van Schuijlenburch, echtgenote Jan Teding van Berkhout
1767	Pauw	Franco Pauw
1776	Vrouwe Everhardina	Boogaert, e.v. Nicolaas Kraeyvanger
1784	Horssen	Heerlijkheid Jan Bouwens
1785	Houtlust	Buitenplaats Lisse van Willem van Blommesteijn
1791	Suzanna Cornelia	Tijslot de Patot, echtgenote van Thomas van Lidt de Jeude
1788	Rusthof	Buitenplaats in Maasland van veertigraad Pieter Hendriksz Clifford Kocq, raad en ontvanger Sociëteit van Suriname
1667	De Vrije Zee	Verwijzing naar traktaat van Hugo de Groot

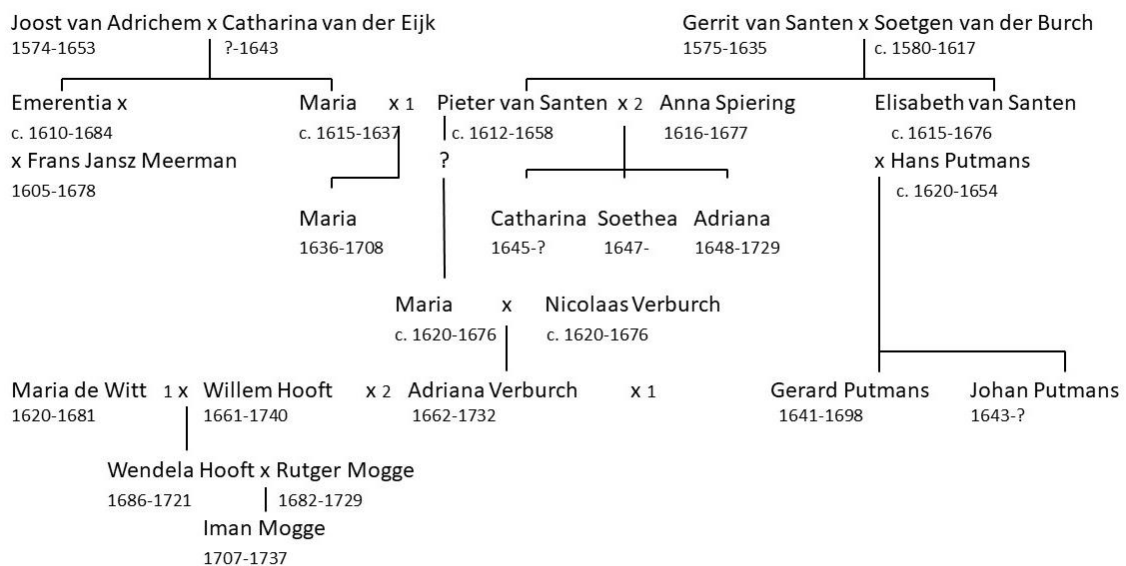
4.7 Zichtbaarheid van koloniaal kapitaal: Oude Delft 95 en Sion

Hoe koloniaal kapitaal werd doorgegeven en geïnvesteerd in statige huizen en buitenplaatsen willen we illustreren aan de hand van twee nauw verweven voorbeelden: Oude Delft 95 en buitenplaats Sion, net over de grens met Rijswijk. Het verhaal begint met Joost Jacobsz van Adrichem (1574-1653), telg uit een prominente Delftse familie van brouwers, kooplieden en stadsbestuurders. Hij werd in 1617 bewindhebber van de VOC en in 1620 lid van de Veertigraad. Uit zijn huwelijk met Catharina van der Eijk werden twee dochters geboren. Emerentia trouwde met François Jansz Meerman, Maria met Pieter Gerritsz van Santen. In 1639 deed Joost afstand van het bewindhebberschap; datzelfde jaar werden allebei zijn schoonzons in dat ambt benoemd. In 1652 maakte hij zijn testament. Hij had twee huizen te vermaken. Zijn dochter Emerentia en haar man François kregen het door hemzelf bewoonde huis Het Wapen van Holland, aan de Oude Delft westzijde, ten noorden van het Weeshuis

(nu **Oude Delft 69**). Zijn dochter Maria was al overleden; haar man Pieter en hun minderjarige dochtertje Maria kregen De Witte Aker aan de oostzijde van de Brabantse Turfmarkt (nu **Brabantse Turfmarkt 50-52**). Uit zijn boedelinventaris blijkt dat Joost liefst 48.000 gulden aan aandelen in de VOC-Kamer Delft bezat. Aan de muren van zijn huis hingen tientallen schilderijen en twee kaarten, van Brazilië en van Batavia.²⁰¹

Schoonzoon Pieter van Santen, een telg uit een rijke Delftse brouwersfamilie, was voor zijn huwelijk met Maria van Adrichem in 1636 werkzaam in de overzeese handel. In 1621, toen hij zestien jaar oud was, maakte hij een testament, op de vooravond van zijn vertrek naar 'Guinea'.²⁰² Hij belandde uiteindelijk voor de VOC in Japan, waar hij in 1633 waarnemend opperhoofd was. Bij terugkeer bracht hij een natuurlijke dochter mee, die ook Maria heette. Hij deed er niet geheimzinnig over: zij staat in de testamenten die hij maakte met zijn eerste vrouw Maria van Adrichem in 1636 en zijn tweede vrouw Anna Spiering in 1640.²⁰³ Niet als erfgename, want dat waren zijn vier wettige dochters: Maria uit zijn eerste huwelijk en Catharina, Soethea en Adriana uit zijn tweede huwelijk. Die mochten bijna 75.000 gulden verdelen, de natuurlijke dochter Maria kreeg 'slechts' een legaat van 4000 gulden. Uit de boedelinventaris die na zijn overlijden werd opgemaakt, blijkt bovendien dat zij nog geld moest terugbetalen dat hij voor haar had voorgesloten, onder meer 400 gulden voor haar wettiging en 800 gulden voor haar 'uijtrustinghe naer Oostindien'.²⁰⁴

Maria was vertrokken met haar echtgenoot Nicolaas Verburch. Hij was ongetwijfeld een Delftenaar, maar is in geen enkele genealogie in te passen; mogelijk was ook hij een onwettig kind. Zij zochten hun heil in Oost-Indië, waar Nicolaas snel carrière én fortuin maakte. In 1640 was hij onderkoopman in Suratte aan de noordwestkust van India, in 1646-1649 directeur van Perzië en in 1649-1653 gouverneur van Formosa. Vervolgens was hij Raad van Indië in Batavia en in 1667 werd hij directeur-generaal, de op één na hoogste positie in het VOC-gebied. In 1675 keerde het echtpaar terug naar Nederland, met een kolossaal vermogen en hun dochter Adriana (1662-1732).²⁰⁵

Genealogisch schema van de voornaamste in de tekst genoemde personen

Maria en Nicolaas overleden allebei in 1676. Maria kende in haar testament een legaat van 12.000 gulden toe aan 'neef' Johan Putmans, die tegelijk met hen was gerepatriëerd, en bovendien benoemde zij hem tot voogd over Adriana.²⁰⁶ Johan was de zoon van Hans Putmans, van 1629-1636 gouverneur van Formosa, en dus een van de voorgangers van Nicolaas Verburch. Hans trouwde na repatriëring in 1638 met Elisabeth van Santen, de zus van Maria's vader Pieter. Zij kochten in 1639 het huis **Oude Delft 134**, waar hij in 1654 overleed.

Adriana trouwde in 1677, amper een jaar na het overlijden van haar ouders, met Gerard Putmans (1641-1698), een broer van haar voorgd Johan. Het was niet verwonderlijk dat de andere voorgden meenden dat het de gebroeders Putmans alleen maar om het geld van de pas veertienjarige Adriana te doen was. Blijkens de huwelijkse voorwaarden bezat Gerard 91.000 gulden, waarvan 60 procent bestond uit obligaties en aandelen in de VOC. Adriana bezat de hele boedel van haar ouders, die na aftrek van de legaten nog altijd 508.000 gulden waard was.²⁰⁷

Gerard Putmans was overigens prima in staat zijn eigen brood te verdienen. Hij was in 1672 door Willem III benoemd in de Veertigraad. Hij werd schout, burgemeester, gecommitteerde in de Staten-Generaal, vanaf 1679 bewindhebber van de VOC en vanaf 1689 baljuw en dijkgraaf van Delfland.²⁰⁸ Zijn vermogen groeide nog flink aan en Gerard en Adriana staan te boek als een van de rijkste echtparen van de zeventiende eeuw. Zij betrokken eerst het huis van Gerards ouders **Oude Delft 134** en huurden vanaf 1679 **Oude Delft 137-139** van Zacharias van Beresteyn.²⁰⁹ Datzelfde jaar kocht Putmans het voormalige klooster **Sion**, net over de grens met Rijswijk. Hij bouwde het complex van 34 morgen of 29 hectare uit tot een fraaie buitenplaats.

Putmans overleed in 1698 en binnen een jaar hertrouwde Adriana met Willem Hooft (1661-1740), de baljuw van Woerden, met wie zij al tijdens haar huwelijk een affaire had. Hooft was weduwnaar van Maria de Witt, dochter van raadspensionaris Johan de Witt. Hij vestigde zich nu in Delft, kwam in 1708 in de Veertigraad en werd in 1721 bewindhebber van de VOC. Hij kocht op de hoek van de Oude Delft en de Smitsteeg drie panden op, die hij liet afbreken om er een kolossaal nieuw huis voor in de plaats te laten bouwen, nu **Oude Delft 95**. Adriana kocht intussen **buitenplaats Langerode** onder Alphen aan den Rijn. Toen zij in 1724 een testament maakte, kreeg Hooft niet meer dan waar hij krachtens de huwelijkse voorwaarden recht op had. Tot universeel erfgenaam benoemde zij zijn kleinzoon Iman Mogge (1707-1737). Hij was een zoon van Hoofts overleden dochter Wendela Hooft (1686-1721) en Rutger Mogge van Haamstede (1682-1729).²¹⁰

Zo verhuisde het koloniale kapitaal van de families Verburch en Putmans naar Zeeland. Het huis **Oude Delft 95** bleef echter verbonden met Oost-Indië. Hooft bezat onvoldoende middelen (en aanleiding) om het aan te houden en verkocht het in 1733 voor 43.000 gulden aan Diederik Durven (1676-1740).²¹¹ Hij was advocaat voor de VOC-Kamer Delft geweest, vertrok in 1706 naar Batavia, werd lid en later president van de Raad van Justitie, lid van de Raad van Indië en uiteindelijk gouverneur-generaal. Hij werd in 1731 ontslagen wegens 'het grote verval alomme in Indiën' en zijn 'ongebonden en onbetaamelijk levensgedrag'. Hij keerde terug naar Delft en procedeerde tot zijn dood om zijn ontslag aan te vechten.

Durven was getrouwd met Anna Catharina de Roo (1699-1741), dochter van de ook uit Delft afkomstige Willem de Roo, directeur van Bengalen.²¹² Toen zij een jaar na hem overleed, werd een inventaris gemaakt van de boedel, die eindeloze hoeveelheden juwelen, stoffen en porselein bevatte.²¹³ Hun dochter Yda Anna Durven (1725-1766) bleef op **Oude Delft 95** wonen, vanaf 1748 met haar echtgenoot Nicolaas Kraeyvanger (1724-1796). Ook hij had een VOC-achtergrond. Zijn gelijknamige grootvader was predikant op Makassar, zijn vader Everhard was advocaat-fiscaal van Indië en hijzelf werd in 1765 bewindhebber van de VOC. Hij bewoonde **Oude Delft 95** tot zijn dood in 1796.²¹⁴ Het huis werd in 1842 de eerste vestiging van Koninklijke Akademie, de voorloper van de TU Delft. Tot 1864 werden hier behalve burgerlijke ingenieurs ook ambtenaren voor Nederlands-Indië opgeleid. Tegenwoordig zetelt hier het IHE Delft Institute for Water Education.

Sion werd enkele jaren na het overlijden van Putmans in 1698 verkocht.²¹⁵ De buitenplaats kwam in 1710 in handen van de Rotterdamse regent Gijsbert van Hogendorp, ontvanger-generaal van de Unie. Sion vererfde via-via op zijn kleinzoon Willem van Hogendorp (1735-1784), onder voorwaarde dat hij zijn schulden afloste en familieleden uitkocht voor 100.000 gulden. Om het benodigde geld bij elkaar te krijgen, trad hij in 1773 in dienst van de VOC. Hij werd op persoonlijke voorspraak van stadhouder Willem V resident van Rembang aan de noordkust van Midden-Java en in 1777 administrateur van de pakhuizen op het eiland Onrust. Hij was medeoprichter van het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen en schreef verhandelingen over de gebieden waar hij werkte en over het nut van inenting tegen pokken. Zijn bijzonder lucratieve betrekkingen maakten

het hem mogelijk zijn financiën binnen tien jaar op orde te krijgen en Sion te kopen. Hij heeft zijn buitenplaats echter nooit in bezit kunnen nemen, want het schip *Harmonia* waarop hij in 1784 repatrieerde, is onderweg vergaan.

Willems zoon Dirk van Hogendorp (1761-1822) werd militair, mede gedwongen door de geldzorgen van zijn vader. Hij trad in 1785 in dienst van de VOC en vervulde bestuursfuncties in Bengalen en op Java. In 1798 werd hij geschorst en het jaar daarop keerde hij terug naar Nederland, waar de patriotten intussen met hulp van de Fransen de stadhouder hadden verjaagd.²¹⁶

De familie Van Hogendorp verkocht de buitenplaats Sion in 1800. Dirk werkte als diplomaat voor het Koninkrijk Holland (1806-1810) en na de inlijving daarvan bij Frankrijk voor Napoleon. Toen die in 1815 bij Waterloo werd verslagen, was de positie van Dirk in Nederland onhoudbaar. Terwijl zijn broer Gijsbert Karel de terugkeer van de stadhouder voorbereidde, ging Dirk in vrijwillige ballingschap in Brazilië. Hij bewoonde daar tot zijn dood een kleine plantage die hij de naam **Novo Sion** gaf.²¹⁷

Van Sion is niet meer over dan het voormalige koetshuis. In de woonwijk die op het terrein is verrezen, verwijzen straatnamen als Oranjerie, Warmoestuin en Terras van Sion naar onderdelen van de vroegere buitenplaats. De kunstroute Novo Sion vertelt in zestien ronde reliëfs de geschiedenis van Sion; één daarvan is gewijd aan de plantage Novo Sion van Dirk van Hogendorp.²¹⁸

5 Slaafgemaakten

In dit hoofdstuk richten we de blik op de slaafgemaakten. Hoe zij hun levens leefden kunnen we vaak niet uitgeschreven in de bronnen terugvinden. We doen daar wel een poging toe, waarbij we zoeken naar relaties tussen Delftse eigenaren en slaafgemaakten. Waar mogelijk proberen we de slaafgemaakten een stem en soms zelfs een gezicht te geven. Ook onderzoeken we de aanwezigheid van mensen van kleur in Delft in de onderzochte periode.

5.1 Oost

In het straatbeeld van Batavia en andere VOC-vestigingen waren slaafgemaakten alomtegenwoordig. Eerder citeerden we Remco Raben, die stelde dat zij in de meeste steden zelfs in de meerderheid waren. Daarbij ging het hoofdzakelijk om slaafgemaakten die eigendom waren van particulieren, zowel VOC-dienaren als vrijburgers, ook Delftenaren. Juist omdat slaafgemaakten juridisch gezien als eigendommen werden beschouwd, kunnen we veel over hen te weten komen uit de bronnen die bij uitstek iets zeggen over iemands bezittingen: testamenten en boedelinventarissen. Daar vinden we informatie over bijvoorbeeld het aantal slaafgemaakten dat iemand bezat, hun namen, hun werkzaamheden, hun lotgevallen bij de boedelverdeling. Waar nodig en mogelijk hebben we deze bronnen aangevuld met andere gegevens. Er komen ook niet-Delftse bezitters van slaafgemaakten ter sprake, meestal omdat hun boedel werd beheerd of afgewikkeld door de Delftse Weeskamer. Dan maakten de slaafgemaakten deel uit van koloniaal kapitaal dat in Delft terecht kwam.

Namen en herkomst

Hoe kwam iemand in het bezit van een slaaf? In het hele VOC-gebied waren slavenmarkten, met Batavia als de belangrijkste. Hier werden slaafgemaakten aangevoerd door de compagnie zelf of door particuliere handelaren, soms vanaf andere slavenmarkten in Zuid-Azië.²¹⁹ De handel gebeurde niet altijd op grote schaal of door professionele slavenhandelaren. Er waren ook privépersonen die tijdens een reis één of meer slaafgemaakten kochten als persoonlijke bediende of om ze elders met winst te verkopen. Jan Staats, een timmerman uit Delfshaven, vertrok in 1712 aan boord van het schip *Hoedekenskerke* voor de Kamer Delft naar Indië. Hij overleed aan boord tussen Coromandel en Batavia. In zijn boedel bevond zich allerlei zogeheten handelswaar die hij kennelijk tijdens tussenstops voor eigen rekening had gekocht en bij aankomst wilde verkopen. Het ging onder meer om 150 sitsen, 32 onderbroeken, 55 neusdoeken, 16 meidenkleden, maar ook om ‘**een swarte jongen**’. Die wordt heel terloops genoemd, vermelding van een naam werd niet nodig gevonden.²²⁰ Hetzelfde zien we in de boedel van de jurist Simon Boogaert van Belois, administrateur van de suikerpakhuisen in Batavia. Hij overleed in 1758 aan boord van het schip *Sloterdijk*, onderweg naar Batavia vanuit Cochin, het huidige Vietnam, een belangrijke leverancier van poedersuiker.²²¹ Hij had aan boord niet meer bij zich dan kooigoed (meestal een simpel matrasje en een deken), een kist met kleding en twee niet bij name genoemde ‘**slaaven jonge**’.²²²

Ook als slaafgemaakten wel bij naam werden genoemd, was er sprake van depersonalisatie. De eigenaar kon immers de naam bepalen en bij verkoop vond meestal hernoeming plaats. De lijst van meer dan honderd in 1776-1777 verkochte slaafgemaakten van Roeland Palm, gezaghebber van de westkust van Sumatra, is illustratief. **Ontong** werd hernoemd in Mercur, een andere **Ontong** werd Vrolijk, **Agim** werd Meij, **Phutjum** werd Augustus, **Manille van Nias** werd December, **Fielejetie** werd Juffrouw. Meestal, maar niet altijd, werd een inheemse naam gewijzigd in een Nederlandse. Sommige namen waren wellicht komisch bedoeld maar in feite mensonterend: **Vrolijk Kakkerlak van Nias**, **Papegaeij van Nias** of **Luijsebos**.²²³

Aan de naam van een slaafgemaakte werd meestal een herkomstaanduiding toegevoegd, bijvoorbeeld ‘van Bali’, ‘van Soembawa’, ‘van Boegis’ (op midden Celebes) of ‘van de Kust’ (Coromandel, het zuidoosten van India). Zo’n naam verwees naar de plaats waar de betrokkene ooit tot slaaf was gemaakt of werd gekocht. Kinderen van slaafgemaakten kregen meestal de herkomstnaam van de plaats waar zij geboren werden. Catharina Cornelia van Mijlendonk in Batavia

bezat 'slavekok' **Saue van Soembawa** en zijn vrouw **Mauar van Mandhaar**, die weefster was, en hun zoon **Boeang van Batavia**.²²⁴

Net als bij onroerend goed moest bij overdracht van een slaafgemaakte een transportakte worden opgemaakt. Gerrit van Emmerik, opgegroeid in het Delftse Weeshuis, vermaakte in 1775 in Batavia aan Anna Neelen, minderjarige dochter van de overleden raad van justitie Cornelis Neelen, 1000 rijksdaalders en vier slaafgemaakten. Hij vermeldde ook waar hij hen eerder dat jaar had gekocht: **Lakeij Castachego** in Cochin en **Hector van Soembawa**, **Tania van Boegis**, hernaamd Sitie, en **Alida van Kajodoepa** in Batavia. De transportakten werden via de notaris aan Anna overhandigd, ten einde 'met de bovengemelde lijffeijgenen gedaan en gehandelt te worden als haer eigen'.²²⁵

Soms kunnen we de onvrijwillige gangen van slaafgemaakten verrassend goed volgen. **Kinola, Cadet, December, Jazon** en **Domingo** waren 'vijff musicanten' van Roeland Palm (1735-1776). Hij woonde in Padang, waar hij gezaghebber van de westkust van Sumatra was. Zijn kinderen werden door familieleden in Delft opgevoed en zijn boedel werd afgewikkeld door de Delftse Weeskamer. Palm bepaalde in zijn testament dat de muzikanten met **Sophia**, de moeder van Jazon en Domingo, naar Batavia moesten worden gezonden. Daar dienden zij te worden getaxeerd en ten verkoop doorgestuurd naar zijn broer Willem Adriaan Palm, onderkoopman en resident te Banjarmasin op Borneo.²²⁶ In de boedelinventaris die in februari 1776 werd opgemaakt, staan twee doosjes met dwarsfluiten, 'gehoorende bij de jongens per het schip de *Maria Jacoba* na Batavia verzonden'.²²⁷ De executeurs-testamentair stuurden een briefje naar Willem Adriaan met de mededeling dat de afwikkeling van de boedel nog even duurde, maar dat zij de muzikanten alvast wensten 'over te maaken'. Op 22 april volgde een brief ter begeleiding van de overige goederen, met het verzoek om bevestiging van ontvangst, 'soe wel als van de musicanten'. In Batavia werden ze door de Weeskamer geregistreerd op een lijst van goederen van de boedel van Roeland Palm: **Mingo** en **Jasson van de Westcust**, violisten, **Kinola van Papoea**, violist en fluitspeler, en **December** en **Gade van de Westcust**, beiden aangeduid als 'lijffjonge'.²²⁸ Het lijkt erop dat Willem Adriaan Palm liever geld dan muzikanten ontving, want al deze slaafgemaakten staan in de rekening van de verkoping van de boedel van Roeland Palm in Batavia. Mingo en Jason werden met hun moeder Sophia en hun zuster Maria verkocht voor 640 rijksdaalders, Kinola voor 200 en Gade en December samen voor 425.²²⁹

Een individuele slaafgemaakte die we goed kunnen volgen is **Cupido van Nias**. Gezien zijn toenaam was hij waarschijnlijk afkomstig van Nias, een eiland voor de westkust van Sumatra. In 1762 werd hij in Padang op Sumatra door Nicolaas Diederik, korporaal van de VOC, verkocht aan Jacob de Bruijn, stuurman van het schip *Deunisveld* voor 80 rijksdaalders. Die verkocht Cupido op 15 april 1763 in Batavia aan Jan Adam Huijser voor 100 rijksdaalders. Op 16 mei werd hij doorverkocht aan Jan Tieleman voor 125 rijksdaalders. Op 14 april 1764 verklaarde Tieleman dat hij deze koop had gedaan samen met een zekere H. Terkamp, maar nu afstand deed van zijn aandeel. Daarmee werd Cupido volledig eigendom van Hermanus Theodorus Terkamp, een uit Delft afkomstige opperchirurgijn in Batavia. In 1770 kocht Terkamp op een publieke boedelveiling nog 'een jonge genaamd **Camis van Batavia**' voor 86 rijksdaalders.²³⁰

Werkzaamheden

In de boedelinventaris van Johannes Cornelis van Massau, overleden in 1792, wordt bij een aantal van zijn 64 slaafgemaakten ook vermeld welke werkzaamheden zij verrichtten. Er waren naaisters, grove naaisters en fijne naaisters en huismeiden; **Lea van Bougis** en **Betrie van Timor** werkten als 'slavenkokkin'. De mannen werkten als 'huisjongen', kok, koetsier of smid. **Tjiender, April** en **Minggala**, allen **van Boegis**, waren zogenoemde voorlopers, slaafgemaakten die voor hun eigenaar uitliepen om zijn status aan te geven. **Onverwagt van Ambon** was schoenmaker, **Nicodemus van Batavia** pruikenmaker. **Apol van Nias** was kleermaker en muzikant, net als **Kamies Ketjijl van Batavia**. Diens vader **Maart van Timor** was 'huisjongen', een aanwijzing dat het woord 'jongen' niets zegt over leeftijd, maar over zijn status als slaafgemaakte.²³¹

In de boedelinventaris van Catharina Cornelia van Mijlendonk (1740-1791) staat een lange lijst van 105 slaafgemaakten. Ook hier treffen we veel huishoudelijke beroepen aan, met nog iets meer aandacht voor handwerk: **Amaranta van Boegis** en **Floressie van Java** waren kantmaaksters,

Rosetta van Bali, **Amida van Batavia** en **Kietjiel van Malakka** kousenbreisters en **Mauar van Mandhaar** was weefster. **Eillemijntje** van Batavia, de vrouw van koetsier **Junij van Boegies**, was deurwachtster. Bij de mannen vinden we **Simon** als broodhaler, **Isaak van Bali** als 'slavekok' en **Cupido van Bali** als mandoor of opzichter. Ook jonge kinderen werden ingeschakeld in de huishouding. **David van Bali** was 'huisjongen', zijn dochter **Moena van Batavia** 'lijfmeisje', zijn zoon **Sabar van Batavia** 'lijfjongetje' en zijn jongste dochter **Porsia van Batavia** 'aankomend meisje'.²³²

Njai en kinderen

Het lukte Gaspar Anthony van Kinschot in Batavia niet om een rijke vrouw te vinden en zo aan geld te komen, zo schreef hij zijn broer. Intussen verwekte hij wel kinderen, al vermeldde hij dat niet in zijn brieven. Maar in zijn testament van 1774 droeg hij de executeurs op om van Johan de Roth 'sijn slavin **Jasmina**' te kopen en in vrijheid te stellen. Zij kreeg bovendien het vruchtgebruik van een kapitaal van 1000 rijksdaalders. Tot universeel erfgename benoemde hij zijn geadopteerde dochtertje **Anthonia**, in 1773 gedoopt in de buiten-Portugese kerk. Dit met elkaar combinerend mogen we wel stellen dat Jasmina de moeder van Anthonia was.

De president van de weeskamer in Batavia, W. Fockens, meldde het overlijden van Gaspar Anthony in januari 1776 per brief aan diens broer Gaspar. Hij vermoedde dat de dood was veroorzaakt door 'chagrin' over het verlies van 10.000 rijksdaalders in een riskante onderneming. Omdat de boedel met schulden beladen was, moest het dochtertje eigenlijk naar het armenhuis. Maar uit achting voor haar vader had Fockens haar bij zich in huis genomen, net als twee jongetjes. Het ene was een broertje van Anthonia, het tweede had een andere moeder. Fockens noemde geen naam; misschien ging het om Gaspar Anthony's slaafgemaakte **Moeliara van Bali**, die volgens het testament op kosten van de boedel moest worden vrijgelaten en een legaat kreeg van 500 rijksdaalders.

Fockens schreef Gaspar dat hij ook een brief had gestuurd aan diens moeder over het overlijden van Gaspar Anthony, maar daarin had hij alleen het dochtertje vermeld. Daar kon hij niet omheen, omdat zij in het testament stond. Maar over de zoontjes had hij gezwegen, meldde hij aan Gaspar, omdat hij wist 'hoe ongaarne men kinderen van diergelijke onwettige geboorte in zijne familie heeft of er van hoort'. De jongetjes overleden binnen twee jaar, over het meisje horen we niets meer.²³³

Europese mannen deden niet moeilijk over onechte kinderen bij een slaafgemaakte vrouw. Talloze VOC-medewerkers in Indië hadden een 'njai' of bijzit, al dan niet een tot slaaf gemaakte.²³⁴ David Brouwer, in 1706 in Delft geboren, werkte op Borneo, in China en in Japan voor hij commandeur werd van Bantam op West-Java. Daar maakte hij in 1747 zijn testament. Hij leefde er samen met de slaafgemaakte **Tjanpacka van Nias**, bij wie hij een 'huisinboorling' **Jan** had. Aan hem vermaakte Brouwer 5000 rijksdaalders en de 'manslaven' **Maloe** en **Tjatjoe** om voor hem te zorgen tot hij mondig was of trouwde; daarna mochten zij vrij vertrekken met elk 25 rijksdaalders. Tjanpacka kreeg zolang het vruchtgebruik van het kapitaal. Overleed Jan voor hij mondig was, dan ging het naar Brouwers erfgenamen. Daarnaast kreeg Tjanpacka een legaat van 500 rijksdaalders en zou zij worden vrijgelaten na Brouwers dood. Ook tien andere slaafgemaakten zouden dan worden geëmancipeerd.²³⁵

Brouwer was niet uniek in het adopteren van een kind dat hij had verwekt bij een njai. Als de verhoudingen niet expliciet worden benoemd, kunnen we soms uit de context afleiden hoe het zit. Eenzelfde geval is Elardus Magnus de Roth, kassier van de bank van lening in Batavia. Hij schonk in 1789 bij testament aan **Kananga van Rio**, een naam die wijst op een slaafgemaakte vrouw, het vruchtgebruik van een kapitaal van 4000 rijksdaalders. Zijn geadopteerde dochtertje **Antje Dorothea de Roth** benoemde hij tot erfgenaam van de helft van zijn nalatenschap. Het ligt voor de hand dat Kananga haar moeder was.²³⁶ De Delftse notaris en advocaat Johannes Verklocke regelde de zaken in alle openheid samen met zijn vrouw Theodora Rotgers. Zij testeerden in 1753 samen in Batavia, waar Verklocke ordinaar Raad van Justitie was. Hij vermaakte 500 rijksdaalders aan zijn aangenomen dochtertje **Sara Catharina** en 500 aan haar moeder, de vrije christenvrouw **Maria**, voorheen zijn lijfgegene.²³⁷ Hun zoon Jan Edzardus Jeremias Verklocke testeerde in 1787 als oud-schepen van

Batavia. Hij gaf de vrijheid aan **Diana, Dorothea** en **Roosje**, met de vermelding dat hij bij alle drie kinderen had verwekt.²³⁸

Er waren mannen die zich bekommerden om het lot van een njai na hun overlijden. De Haagse militair Johannes Cornelis van Massau stierf in 1792 in Batavia, waar hij ritmeester was in de lijfwacht van de gouverneur-generaal. Zijn in Nederland achtergebleven vrouw was intussen van hem gescheiden; bij haar had hij een zoon en een dochter die in Den Haag woonden. Volgens een codicil van 1790 had hij ook bij zijn slaafgemaakte **Tjiendra van Batavia** een kind, waarvan de naam niet wordt genoemd. Hij bepaalde dat Tjiendra moest worden vrijgegeven, met haar moeder **Susanna van Makassar** en haar vader **Jago van Makassar** en **Mars van Salcijer**. Zij mochten al hun kleding, goud, zilver en juwelen behouden. Bovendien moest voor maximaal 600 rijksdaalders een 'inlandse tuin' voor hen worden gekocht met een goed woonhuis. Zij kregen het geheel in vruchtgebruik om te bewonen of te verhuren; als de laatste van hen was overleden, moest het geheel worden verkocht ten behoeve van zijn erfgenamen. Tjiendra kreeg een legaat van 500 rijksdaalders en de slaafgemaakte **Tina van Makassar**, de tweede vrouw van haar vader.²³⁹

Catharina Cornelia van Mijlendonk zorgde wel heel goed voor een onecht kind van een familielid dat bij haar verbleef. Zij schonk de vrijheid aan **Dafne van Batavia**, de moeder van **Cornelis**, een 'speelkind van neef Reijnst'. Het ging om Jacob Theodorus Reijnst, een zoon van haar zuster. Hij kon geen kwaad bij haar doen, want hij kreeg een legaat van 6000 rijksdaalders, een jaar later bij codicil nog eens verhoogd tot 10.000. Van Mijlendonk had zijn speelkind in 1786 geadopteerd en bij de doop Cornelis Arends genoemd. Hij kreeg een legaat van 7000 rijksdaalders. Zijn moeder Dafne moest genoeg nemen met 150 rijksdaalders.²⁴⁰

Verkoop

Nergens zien we de zakelijke manier waarop men met slaafgemaakten omging zo duidelijk als bij een openbare verkoping en de afrekening achteraf. Op 10 november 1692 organiseerden de weesmeesters te Batavia in de tuin van wijlen Rijklof van Goens, in leven gouverneur-generaal, zo'n veiling. Het ging om wat zij noemden 'verkoop der losse goederen': een partij stenen, dakpannen, een deur, kozijnen en dertien met naam en toenaam genoemde slaafgemaakten, onder wie vijf kinderen. De weesmeesters in Delft, die de opbrengst van de veiling inboekten, spraken van 'enige kleinigheden'.²⁴¹ Ook in de boedelrekening van Hendrik Schreuder uit 1759 werden de slaafgemaakten gerekend tot de 'verkogte losse goederen'. Tot de verkoop waren zij opgesloten door cipier Albertus Steensma, die 7 rijksdaalders en 4 stuivers ontving voor 'boeij quastos [kosten] van 5 stux lijffeigen'.²⁴² Sara Westplaten bood in 1758 haar executeur-testamentair Michiel van Millingen de gelegenheid om vijf slaafgemaakten van haar over te nemen voor 450 rijksdaalders of ze te verkopen. In de boedelrekening worden hiervoor geen aparte inkomsten vermeld, dus moeten ze zijn begrepen onder de verzamelpost 'losse goederen'.²⁴³

Cornelis Everaad, in 1703 in Delft gedoopt, vertrok in 1730 als opperchirurgijn naar Batavia. Toen hij in 1752 overleed, was hij eerste administrateur van de 'medicinale winkel' van de compagnie, een soort bedrijfsapotheek. Zijn boedel bleek vele malen meer waard dan de 15.000 gulden die hij in dienst van de compagnie aan gage kreeg, dus hij moet flinke bijverdiensten hebben gehad, al dan niet legaal. In de inventaris staat een lijst van liefst 28 slaafgemaakten; 5 van hen worden aangeduid als 'slavin', 23 als 'jonge'. Een aantal bladzijden verderop staat tussen 200 bossen rijst en twee pakken zeilgaren nog achteloos '1 manslaaf, genaamd **October van Boegis**'. In het dossier zit ook het proces-verbaal van de veiling van de boedel. Die vond in etappes plaats gedurende tien dagen, deels in de tuin bij het huis van de overledene, deels in het kasteel van Batavia. De veiling bracht 46.780 rijksdaalders op, waarvan 3253 rijksdaalders afkomstig waren van de verkoop van slaafgemaakten. **October van Bengalen** bracht het hoogste bedrag op, 247 rijksdaalders, betaald door Robbert Armehault.²⁴⁴

Illustratief voor de wijze waarop met slaafgemaakten werd omgegaan na het overlijden van hun eigenaar, is ook de boedel van Pieter van Heemskerck (1713-1753). Zij vader Jan was fiscaal van de westkust van Sumatra geweest en zetelde na repatriëring in de Delftse Veertigraad. Pieter vertrok in 1733 met het schip *Adrichem* als onderkoopman naar Batavia en klom op tot directeur van

Malakka. Toen hij in 1753 testeerde was hij weduwnaar en zijn vijf kinderen waren naar Delft vertrokken om daar te worden opgevoed. Hij verordonneerde dat al zijn bezittingen inclusief zijn 'leijfeijgenen' naar Batavia moesten worden verzonden en te gelde gemaakt door de weesmeesters aldaar. Op 21 maart 1754, een half jaar na zijn overlijden, werd de rekening opgemaakt van zijn goederen in Malakka, ter waarde van 88.639 rijksdaalders. Buiten de rekening bleven 'slaaven en slavinnen, 37 stux'. Op 1 september werden '14 stux' met een sloep voor rekening van de compagnie naar Batavia verscheept; zij werden op 20 november verkocht voor 1316 rijksdaalders. Op 28 januari volgden de overigen, waarvoor aan Thomas Pieter Brohn uit Soerabaja 161 rijksdaalders werd betaald 'van kost en vrugt van 23 stux lijffeijgenen'. Zij werden op 25 februari verkocht voor 2774 rijksdaalders. Buiten de verkoop bleven **Amelia van Boegis** en haar dochttertje **Anna** of **Johanna van Malacca**, die werden vrijgegeven. **Hester van Soembawa** en haar kinderen **Willem** en **Susanna** werden gekocht door Willem Luttenburg voor 100 rijksdaalders en vervolgens vrijgegeven – zou hij de vader van de kinderen zijn? De kosten voor de emancipatiebrieven kwamen ten laste van de boedel. Termen als 'verzenden', en 'stux' laten zien dat slaafgemaakten werden behandeld als goederen.²⁴⁵

Vrijlating

Net als voor koop van een slaafgemaakte moest ook voor diens vrijlating een akte worden opgesteld. In Batavia moest dat gebeuren ten overstaan van de schepenen tegen betaling van 25 rijksdaalders per persoon. Ging het om christelijke slaafgemaakten, dan werd dat bedrag geheel gestort in de kas van de diaconie, zodat die hen kon ondersteunen als zij tot armoede vervielen. Waren zij moslims of Chinezen, dan ontving de diaconie 15 rijksdaalders per persoon en ging de rest naar de boedelmeeesters.²⁴⁶

Catharina Cornelia van Mijlendonk wilde achttien slaafgemaakten ontslaan 'uijt het juk der slavernije' en gaf hun legaten mee van 25 tot 150 rijksdaalders. De legaten kostten de boedel in totaal 485 rijksdaalders, de onkosten voor de vrijlating 545 rijksdaalders. Het was slechts een fractie van het totaal, want na aftrek van alle legaten en lasten bedroeg de boedel nog altijd 110.000 rijksdaalders. **Ida van Batavia** en haar man **Adjie van Batavia** moesten na hun vrijlating nog wel dienstbaar blijven aan het zoontje van Ida's zuster **Dafne**, een 'speelkind van neef Reijnst', tot het jongetje tien jaar oud was.²⁴⁷

Er werden wel vaker voorwaarden verbonden aan vrijlating. **Lakij** en **Bastiaan**, slaafgemaakten van Hendrik Dannenburg, zouden volgens zijn testament van 1752 de vrijheid krijgen en samen 400 rijksdaalders. Waren zij dan nog geen 25 jaar, dan bleven zij onder toezicht van zijn executeurs-testamentair. Ook als zij die leeftijd wel hadden bereikt, kregen zij het geld alleen als 'zij zig selfs en het hunne konnen besteiren'. Zo niet, dan bleef het onder beheer van de executeurs en kregen zij alleen de rente, of er werd een stukje land van gekocht waarop zij konden wonen en werken, maar dat zij niet mochten vervreemden.²⁴⁸ **Regina van Mandaer** moest na haar vrijlating nog vier jaar zorgen voor Anna Catharina, het dochttertje van Willem de Roo (1662-1712).²⁴⁹ Hermanus Theodorus Terkamp adopteerde zijn onmondige dochter **Christina Magdalena Terkamp**. Haar moeder **Tjindra** zou na zijn overlijden worden vrijgelaten, mits zij christelijk gedoopt was, zodat zij voor haar dochter kon zorgen.²⁵⁰

Ook na vrijlating kon een voormalige slaafgemaakte verbonden blijven met zijn vroegere eigenaar. Op 16 oktober 1689 overleed in Batavia **Marcus Tawaris**, een 'vrijgegeven lijfeigene' van wijlen gouverneur-generaal Rijklof van Goens. Zijn vrouw Petronella Pieters maakte een testament en overleed twaalf dagen na Marcus. Zij had echter verzuimd om de boedel van Tawaris eerst aan te melden bij de Weeskamer Batavia en had daar dus helemaal niet zomaar bij testament over mogen beschikken. Daarom had de Weeskamer de boedel van Tawaris geconfisqueerd en verkocht. De opbrengst ging geheel volgens de regels naar de laatste eigenaar van Tawaris, Rijklof van Goens senior, en nu die was overleden naar zijn erven. Dat betekende dat de Delftse weesmeesters naast de honderdduizenden guldens die zij al uit Batavia hadden ontvangen voor de boedel van Rijklof van Goens junior, nog eens 1231 gulden en 19 stuivers konden inboeken uit de nalatenschap van een voormalige slaafgemaakte. En net zo serieus werd kort daarop een nagekomen bedrag bijgeschreven van 11 gulden, 18 stuivers en 10 penningen.²⁵¹

Goed verzorgd?

Sommigen deden pogingen hun slaafgemaakten na vrijlating goed verzorgd achter te laten, al waren de normen voor wat 'goed' was uiteraard aan de lage kant. Jacob van der Sleijden (1711-1761), uit een Delftse notarisfamilie, bepaalde in zijn testament dat direct na zijn overlijden zijn lijfeigenen **Alexander van Malajo** en diens vrouw **Pina van Batavia** moesten worden vrijgelaten, met een legaat van 150 rijksdaalders 'om hunne huijshouding te kunnen beginnen'. Hij had voor hen een 'pedak' (huisje) gekocht aan de Speelmansgracht. Voor de inrichting legateerde hij aan Pina al zijn meubels, stoffen en kleding. Zijn 'manslaaf' **Galant van Boegis** liet hij niet vrij. Die was namelijk helemaal blind en zou niet voor zichzelf kunnen zorgen. Jacob vermaakte hem aan de opperchirurgijn Jacob Hendrik Moldrecht, die ook executeur-testamentair was, met een bedrag van 400 rijksdaalders om in zijn levensonderhoud te voorzien.²⁵²

Gerrit van Breugel vertrok in 1762 als bootsmansmaat met de Overschie, werkte voor de drossaard van de ommelanden van Batavia en ging in 1768 uit dienst als vrijburger. In 1775 maakte hij zijn testament. Hij had geen ouders of kinderen en benoemde twee ambtenaren in Batavia tot erfgenamen. Wel vermaakte hij zes keer 1000 rijksdaalders aan neven in Nederland; deze legaten werden overgemaakt aan de Weeskamer in Delft die ze uitkeerde. Aan de vrije christenvrouw Johanna Breugel, vermoedelijk zijn bijzit, vermaakte hij een huis en erf met een tuintje en vier stenen 'pedakken' of huisjes. Daar woonden waarschijnlijk de slaafgemaakten die hij haar ook vermaakte: **Iremat van Timor, Ontong van Nias, Batjo van Soembawa** met zijn vrouw **Alima van Timor** en **Flora van Bali**.²⁵³

Vrijheid in gebondenheid

Hermanus de Roo, een oud-pupil van de Fundatie van Renswoude, werkte als landmeter in Batavia. In 1791 bepaalde hij in zijn testament dat **Augustus van Neas** en zijn vrouw **Delphia van Boegis** en hun kinderen, **Koenam van Boegis** en haar man **Mada van Boegis** en hun kinderen en **Calistra van Batavia** na zijn overlijden 'hun eijgen lijfheer' mochten zoeken. Die moest wel voor hen betalen, maar de prijs mocht best iets lager zijn dan waarvoor hij hen had gekocht.²⁵⁴

Gijsbert Jacob Welgevaren (1730-1793), secretaris van de Raad van Justitie, bepaalde iets soortgelijks: zijn slaafgemaakten gaf hij tot veertien dagen na zijn overlijden 'de vrijheid om een lijfheer of lijfvrouw naar haar vrij keuse' te zoeken. Dat was misschien ook de reden dat hij expliciet verbood dat zij na zijn overlijden werden opgesloten, zoals gebruikelijk was om weglopen te voorkomen. Welgevaren wilde dat ze in zijn huis en op zijn landgoed Werk en Rust konden blijven wonen. Ook moesten zij worden behandeld 'met alle mogelijke zagtzinnigheid', onder leiding van de 'kapiteins van de inlanders' Castor van Boegis en Geduld van Boegis. Welgevaren had ook in andere opzichten een goede verstandhouding met zijn personeel. De executeurs-testamentair hoefden van hem geen boedelinventaris op te stellen, want alles stond in zijn grootboek en verder konden zij volkomen geloof schenken aan de getuigenis van Castor, diens vrouw Clarinda van Gorontalo, Balanda van Batavia en Gonio van Batavia. Zij en andere vrije personen kregen legaten van minimaal 50 rijksdaalders, Castor zelfs 500 rijksdaalders. Sommigen kregen ook één of meer slaafgemaakten, maar die moesten drie jaar na zijn overlijden alsnog worden vrijgelaten, op kosten van zijn nalatenschap. Alle slaafgemaakten, groot en klein, kregen 2½ rijksdaalder.²⁵⁵

5.2 West

Ongeveer 600.000 Afrikanen werden door de WIC en particuliere slavenhandelaren verscheept naar de koloniën en handelsknooppunten via de trans-Atlantische route. Ca. 75.000 van hen overleefden de oversteek niet. De trans-Atlantische slavenhandel was bovenal opgezet om arbeidskrachten voor plantages te ronselen. Delftenaren kwamen voor in alle schakels van deze keten, in hoge en in lage functies. Zij werden weliswaar aangestuurd vanuit de Republiek, maar voerden pragmatisch vaak zelf het gezag in de koloniën. Door geografisch de route van de trans-Atlantische slavenhandel langs te gaan, geven we een aantal voorbeelden van plekken waar slaafgemaakten en Delftenaren elkaar in

levenden lijve tegenkwamen. Het biedt heel soms de mogelijkheid om het perspectief van de individuele slaafgemaakten voor het voetlicht te halen. Dat lukt helaas maar minimaal. Nog minder dan uit het VOC-gebied kennen we de mensen bij hun naam; als ontmenselijkte vracht werd vaak alleen het aantal 'koppen' genoteerd dat verkocht en vervoerd werd.

Afrika

Naamloos was het leven van de Afrikaanse mannen, vrouwen en kinderen natuurlijk niet begonnen. Net zomin als dat zij zich allemaal als 'Afrikaan' identificeerden, dat was slechts het continent waar zij geboren waren. De gevangen genomen en tot slaafgemaakte Afrikanen waren afkomstig uit een enorm groot achterland, soms duizenden kilometers van de kust vandaan uit verschillende Afrikaanse landen en culturen. Lokale en regionale leiders dreven hen naar de kust om te verkopen voor handelswaren die Europese handelaars aanboden: textiel, wapens, drank. Over de slavenhandel in Afrika en over het transport naar de kust is weinig gepubliceerd, maar aangenomen wordt dat voordat de slaafgemaakten werden ingescheept al zo'n 300.000 slachtoffers waren gevallen.²⁵⁶

Van de door Nederlandse handelaren verkochte slaafgemaakten is niet altijd bekend waar zij vandaan kwamen, wel waar zij gekocht en ingescheept werden. Dat begon in de jaren 1630 op de Goudkust (nu Ghana) waarna de handel zich uitbreidde over vrijwel de gehele westkust van Afrika, van Gorée in het noorden tot Luanda in het zuiden.²⁵⁷ De belangrijkste kustlocaties waren daarbij, in volgorde van omvang van de handel:

- Centraal-West-Afrika (tussen Kameroen en Angola)
- Slavenkust (tussen de Volta in Ghana en het Kanaal van Lagos in Nigeria)
- Goudkust (Ghana)
- Sierra Leone, Liberia en Ivoorkust
- Bocht van Biafra, m.n. Calabar (Nigeria)
- Senegal, Gambia, eiland Gorée

Aan deze kusten werden de slaafgemaakten opgesloten in zogenoemde slavenforten of andere gevangenisonderkomens, wachtend op een onzeker lot. Kapiteins die slaafgemaakten kwamen halen, voeren langs de kust. Zij hadden cargazoen (handelswaar) bij zich om de slaafgemaakten mee aan te schaffen en geschenken om de verkopers te paaien. Lang niet overal waren goede havens langs de kust. Verkopers kwamen met kano's naar de schepen toe, waar werd onderhandeld over de ruilwaarde van de goederen en de te leveren slaafgemaakten. Voor die tijd waren de slaafgemaakten 'gewasschen, gewreven, gesmeerd, geschoren', werden grijze haren verwijderd en kregen zij een flinke maaltijd opdat ze er zo fit mogelijk uitzagen. Was een deal beklonken dan werden de slaafgemaakten uit hun kerkers gehaald en geboeid aan boord gebracht. Een brandmerk van de aankopende firma of compagnie op de rechterbovenarm maakte de ontmenselijking compleet.²⁵⁸

Bewakers, roeiers, brandmerkers, soldaten en alle andere personeel langs de kust kregen hun aanwijzingen vanuit fort Elmina (ook wel fort George). De WIC had dit goed verdedigde fort in 1637 op de Portugezen veroverd. Elmina bleef tot 1871 in Nederlandse handen, totdat de slavernij was afgeschaft.²⁵⁹ Op deze voor de slavenhandel strategisch belangrijke plek zat het hoogste gezag namens de WIC met de directeur-generaal als de machtigste van allemaal. Een Raad met een aantal hoge functionarissen adviseerde hem en de Heren XIX (vanaf 1674 Heren X) gaven instructies, maar die instructies kwamen met grote vertraging via brieven uit de Republiek. Zij vertrouwden deze functie dan ook het liefst toe aan iemand die zijn waarde voor de compagnie bewezen had.²⁶⁰ Aan het begin van de achttiende eeuw maakten minstens drie Delftenaren deel uit van deze machtige Raad in Elmina.

Johan Dirk Ingelbij verbleef van 1699 tot 1702 op de kust van Guinea in dienst van de WIC en was hier in ieder geval vanaf 1709 weer, toen als opperkoopman in Elmina, de tweede man na de directeur-generaal.²⁶¹ Hij was een zoon van luitenant-kolonel Willem Ingelbij en Cathalina van der Dussen; het echtpaar woonde in ieder geval vanaf 1680 in Delft – vanaf zeker moment aan de Oude

Langendijk.²⁶² Johan Dirk nam vanuit Delft zijn broer Simon Anthonij mee naar Afrika, waar hij als ondercommies (administratieve medewerker) aan de slag ging. Tot in 1711, toen beide broers in Elmina stierven. Hun bezittingen vloeiden naar Delft, waar moeder Cathalina van der Dussen tot aan haar dood in 1740 aan de Oude Langendijk bleef wonen.²⁶³

In Elmina stonden de broers van 1709 tot 1711 onder supervisie van directeur-generaal Adrianus Schoonheijd, wiens familie net in deze jaren naar Delft verhuisde.²⁶⁴ Als hoogste baas correspondeerde Schoonheijd met de Heren X, waardoor we een zeer bescheiden glimp kunnen opvangen van zijn omgang met de slaafgemaakten op zijn post. De Heren X hamerden vooral op zuinigheid en op een nauwkeurige boekhouding van handelswaar die binnenkwam en retour werd gestuurd. Schoonheijd liet weten dat hij 'jonge slaven het roeien op de canoos laat leren' om daarmee gage voor de roeiers uit te sparen.²⁶⁵ Dat betekende feitelijk dus dat slaafgemaakten onder meer andere slaafgemaakten naar hun koper moesten brengen. Het cynisme hiervan werd niet gezien of in ieder geval niet benoemd. De Heren X waren enthousiast. Minder te spreken waren ze over het gerucht dat ze hadden gehoord dat er schepen met slechts '500 koppen slaven' werden uitgezonden. Schoonheijd moest ervoor zorgen dat er meer aanvoer kwam en daartoe iemand aannemen om 'so veele slaven' als mogelijk te kopen. Alles opdat de compagnie met meer slaafgemaakten meer winst zou maken. Zover bekend deed Schoonheijd zijn werk zoals van hem verwacht werd. In 1711 overleed hij in Elmina, ongehuwd en zonder kinderen.²⁶⁶ Zijn vader, broer en zus in Delft erfden zijn bezittingen.²⁶⁷ Kort daarna kochten zij het riante huis Swanenburg, nu Oude Langendijk 23.²⁶⁸

Brazilië

De verovering van delen van Brazilië in de periode van 1630 tot 1654 was voor de Republiek het grote omslagpunt om slavenhandel systematisch op te zetten. De WIC had suikerplantages veroverd en had daar werkkrachten voor nodig. Delftenaar Adriaan Jacobsz van der Dussen, die eerst op Banda had huisgehouden, adviseerde in Brazilië over het uitbouwen van de plantagekolonie (zie ook 1.4 en 1.6). Hij rapporteerde in 1640 over zijn bevindingen met Afrikaanse werkkrachten, waardoor we een glimp opvangen van het verzet dat slaafgemaakten leverden. Van der Dussen raadde de bewindhebbers in de Republiek af om Afrikanen van de kuststrook bij Nigeria te kopen: 'Sij verheffen sich tegen die haer commanderen ende loopen veel in 't bosch ende doen veel quaets, sij sijn stout ende onversaecht niemand ontsiende.' Kaapverdië en Sierra Leone waren ook geen optie, want hij vond de mensen daar 'niet soo arbeidsaem'. Van der Dussen raadde aan slaafgemaakten te kopen in Kongo.²⁶⁹ Kort daarna opende de WIC de aanval op het door Portugezen opgezette slavenstation Luanda (Angola), waardoor van 1641 tot 1648 de gewenste aanvoer van slaafgemaakten uit Kongo een stuk eenvoudiger was.

Slavenvaart

Delftenaren deden van begin af aan mee aan de slavenvaart van de Afrikaanse westkust naar de koloniën, soms met een trots naar de stad vernoemd schip. Het *Wapen van Delft* maakte onder leiding van schipper Simon Dirckx den Danser uit Delfshaven in 1640 en 1641 twee reizen waarbij slaafgemaakten werden verscheept naar Brazilië. Een groep van 244 mannen, vrouwen en kinderen uit Guinea, Ardra en Calabria kwam in 1640 levend aan in Pernambuco. Toen zij in Afrika aan boord gebracht werden, waren zij nog met 272 mensen geweest; onderweg waren 28 slaafgemaakten gestorven. Eenmaal in Brazilië werden 221 van hen in groepjes van meestal tien aan de hoogste bidders verkocht, in totaal voor een bedrag van 98.124 gulden. De namen van de kopers – voornamelijk Spaanse en Portugese handelaren – en de bedragen zijn tot in detail vermeld. De slaafgemaakten werden slechts opgeteld: '221 negros' verkocht, de rest kon gebruikt worden 'ten dienste van de compagnie'.²⁷⁰

Een jaar later nam dezelfde schipper 367 slaafgemaakten in hetzelfde schip mee. Het ruim zal niet opeens groter zijn geweest, dus willens en wetens nam hij een groot risico door bijna honderd

mensen extra in het *Wapen van Delft* te stouwen. Liefst 52 van de slaafgemaakten overleefden de 89 dagen durende oversteek dan ook niet.²⁷¹ Zo'n hoog sterftcijfer was overigens niet uitzonderlijk. Besmettelijke ziekten hadden vrij spel bij een dicht opeengepakte massa mensen in het ruim van een schip. De erbarmelijke omstandigheden aan boord van de slavenscheepen waren bekend, ook bij tijdgenoten. Vrijwel altijd voer een chirurgijn mee om de mannen en vrouwen zoveel mogelijk op de been te houden. Dat dit alleen uit economisch oogpunt werd gedaan staat vast.

Aan het eind van de achttiende eeuw schreef de Delftse bewindhebber Maximiliaan van 's-Gravesande over de afschaffing van de slavernij (zie hierover 6.2). Hij zag niets in afschaffing, maar iets meer menselijkheid was volgens hem wel nodig bij de overtocht. Om het 'lot der slaven te versagten' stelde hij daarom drie verbeterpunten op. Ten eerste iemand toezicht laten houden op de schepen en ten tweede de families op zee en bij de verkoop 'bij elkander te houden'. Dat vaders, moeders en kinderen op wrede wijze uiteengerukt werden was dus overbekend. Vermoedelijk verwachtte Van 's-Gravesande zelf het meeste heil van zijn derde punt: de plantagedirecteuren zelf laten betalen voor de behandeling van hun slaafgemaakten onderweg.²⁷² Zij voelden het immers in hun portemonnee als er veel slachtoffers vielen of als de slaafgemaakten slecht behandeld werden. Dat er ook nog een optie was om slavernij helemaal af te schaffen, ging er bij Van 's-Gravesande niet in.

Curaçao

Het in 1634 op de Spanjaarden veroverde Curaçao werd vanaf het midden van de zeventiende eeuw tot het begin van de achttiende eeuw door de WIC en door particuliere handelaren gebruikt om slaafgemaakte Afrikanen te verhandelen, en diende als overslagplek voor Caribische en Zuid-Amerikaanse producten. Delftse WIC-bewindhebbers stelden in 1659 met schipper Jan Backer van de *Eendracht* een bevrachtingsovereenkomst op. Tot in detail spraken ze af wat de schipper betaalde, wat hij moest regelen en wat de bewindhebbers voor hun rekening namen. Maar wat hij ging doen, werd enigszins vaag omschreven. Was dat uit schaamte of uit onverschilligheid? Backer moest eerst naar fort Elmina varen en daar zijn koopmanschappen lossen. Vervolgens moest hij naar Curaçao om zijn 'ingenomen goederen te ontladen' en daar weer nieuwe waren en koopmanschappen inladen om naar Delfshaven te brengen. Uit niets in deze schriftelijke bronnen blijkt dat er in mensen gehandeld werd. Toch bestond de 'waar' die Backer in Afrika inlaadde uit 388 slaafgemaakten, meegenomen uit Ardra. Zij hadden een meer dan gemiddeld zware reis voor de boeg. Van deze mannen en vrouwen leefden er nog maar 291 toen zij op Curaçao het schip verlieten.²⁷³

Jacobus van Oosterwijck, afkomstig uit Delft, kwam in 1695 in dienst van het schip *De Gerechtigheit* om als 'commissaris over den slavenhandel' op Curaçao te werken, een van de hoogste functies naast die van gouverneur. Zijn werk draaide om grote sommen geld, maar zonder dat er veel contant geld aan te pas kwam. Slaafgemaakten werden met plantageproducten of met wisselbrieven betaald, voor gemiddeld zo'n 200 à 300 gulden per persoon. Van Oosterwijck zou het werk overigens niet uitvoeren, kort na aankomst op Curaçao overleed hij.²⁷⁴ De WIC stuurde vermoedelijk snel een vervanger, want juist de doorvoerhandel was hier groot – in deze periode zeker ook voor andere mogendheden.²⁷⁵ Slechts een deel van de uit Afrika aangevoerde slaafgemaakten bleef op Curaçao. Zij werkten onder meer in de haven waar ze moesten helpen met het in- en uitladen van de schepen. Vergeleken met plantagekoloniën in Suriname en Guyana werden relatief veel slaafgemaakten ingezet voor huishoudelijk werk, als ambachtslieden en om zwaar werk te doen in de bouw. Overigens had Curaçao ook ruim honderd plantages (zoutwinning, veehouderij) waar mannen en vrouwen op het land te werk werden gesteld.²⁷⁶

Van Oosterwijck kwam voor zijn koloniale oversteek uit Delft, Isaak Johannes Rammelman Elsevier ging juist na zijn koloniale werkzaamheden naar Delft toe. Hij was als veertienjarige op Curaçao terechtgekomen, waar zijn vader een hoge functie had. Rammelman Elsevier trad in de voetsporen van zijn vader, vervulde diverse overheidsfuncties en was van 1848 tot 1854 gouverneur. Eenmaal terug in Nederland schreef hij vanuit Delft een ingezonden brief naar onder meer het *Algemeen Handelsblad* om iedereen te danken voor alles wat 38 jaar lang overheidsfuncties op zijn geliefde Curaçao hem hadden gebracht. Met als slotzin: 'Vaarwel Curaçao! Mijn hart zal steeds

kloppen voor uw geluk.²⁷⁷ Dat geluk was overigens nog niet weggelegd voor **Martis Anthonij** (54 jaar), **Fanny** (43), **Lourenca Isabella Elodie** (33), **Martien** (31), **Carlo Psidore** (30), **Gijsbert François** (25), **Lucia Gijsbertha** (16), **Felix Constantijn** (13), **Poan Riné** (13), **Edgar Alphonso Amen** (11) en **Telemachus Virgilius** (10). Deze grotendeels aan elkaar verwante familie van slaafgemaakten had Rammelman Elsevier ook na zijn vertrek naar Delft nog in bezit. Pas bij de afschaffing in 1863 deed hij daar definitief afstand van (zie 6.4).²⁷⁸

Plantages

De plantageslavernij nam in deze regio nog grotere vormen aan vanaf het derde kwart van de zeventiende eeuw, voornamelijk in Suriname en Guyana (Berbice, Demerary, Essequibo). Nederlandse kolonisten roken geld en stichtten in de loop der jaren honderden suiker-, koffie-, cacao- en tabakplantages, meestal langs de rivier steeds verder het binnenland in. Al snel was duidelijk dat het plan om Inheemsen gedwongen arbeid te laten verrichten – voor de kolonisten – te weinig opbracht. De mensen konden het zware werk niet aan, ze waren niet bestand tegen de ziekten die Europeanen met zich meebrachten en ze vluchtten zodra dit maar even mogelijk was het achterland in van waaruit ze verzet pleegden tegen de kolonisten. Een continue aanvoer van Afrikaanse arbeidskrachten werd gerealiseerd om de plantages te laten bewerken en toch winstgevend te maken. Het werk was loodzwaar, en de behandeling was inhumain en ongekend wreed. Wie het standaardwerk *Wij slaven van Suriname* (Amsterdam 1934) van Anton de Kom alleen maar openslaat, komen de gruwelijkheden al tegemoet. Eigenaren van de plantages zaten zelf vaak in de Republiek, zij lieten het dagelijkse werk op de plantages over aan een plantagedirecteur en het door hem aangesteld personeel.

Het zal niet verrassen dat ook hier Delftenaren opdoken: als plantage-eigenaar, als directeur, als aandeelhouder of als kleine belegger. Ook hier zijn weer weinig individuele slaafgemaakten met een link naar Delft terug te vinden. Een bescheiden uitzondering was de man '**Delft**'. Hij stond in de Surinaamse slavenregisters in 1848 vermeld bij koffieplantage Monnikendam aan de Cotticarivier. Drie jaar later stond zijn naam weer op de lijst, maar nu met de opmerking erachter dat de eigenaar geen hoofdgeld (belasting) hoefde te betalen. Delft was weggelopen.²⁷⁹

In de tabel zijn alle tot nu toe bekende connecties tussen Delftenaren en plantages vastgelegd. Compleet is dit overzicht zeker niet, wel geeft het een goede eerste indruk van de manier waarop Delftenaren verbonden waren aan en van invloed waren op het koloniale plantagesysteem. Nader onderzoek kan veel meer relaties blootleggen, net als er ingezoomd zou kunnen worden op de verschillende plantages. Wie werkten daar precies, wat deden ze daar en hoe was de relatie van Delftenaren daarmee? In archieven en online zijn er vele initiatieven waar de naamloze massa op de plantages weer een naam krijgt. Voor dit onderdeel van het rapport beperken we ons tot drie voorbeelden die een glimp werpen op het leven van slaafgemaakten – in relatie tot Delftenaren – op verschillende plantages: Berg en Dal (Suriname), Kocqsdam/Koksburgh/Kokswoud (Suriname) en Velselhoofd (Demerary).

Plantages die (voor een deel) in bezit waren van Delftenaren²⁸⁰

Berbice

De Vriendschap Justus Gerardus Swaving

Demerary

Alliance Christoffel Johan Hecke, Susanna Sara Dier

Met en Meerzorg Christoffel Johan Hecke, Susanna Sara Dier

Phoenix Paulus van Schuijlenburg

Mirakka Paulus van Schuijlenburg

Velselhoofd Maximiliaan Anna van 's-Gravesande Guicherit

Suriname	
De Akkerboom	Rachel Overgaauw
Bellasoir	Gerrit Hoogwaard
Berg en Dal	Hendrik Temmingh
Claarenbeek	Gerrit Cornelisz van Riebeeck
Driesveld	Gerrit Harmijer
Duringe	Alida van der Net
De Goudmijn	Antonia Dutrij van Haeften
't IJland	Rhijnvisa Mathilda Elisabeth Catharina Feith
Jurke Ibo (?)	Catharina Theunis Verhoeff
Kocqsdam/ Clifford Kockshoven	Pieter Hendriksz Clifford Kocq
Koksburgh/ Mon Souci	Pieter Hendriksz Clifford Kocq
Kokswoud	Pieter Hendriksz Clifford Kocq
Kortevreugd en Kleinhoven	Rachel Overgaauw, Reijer van den Bosch
Lunenburg	Rachel Overgaauw, Reijer van den Bosch
Marienburg	Rachel Overgaauw, Reijer van den Bosch
Moeite en Zorg	Johanna Bleeker
Monbijoux	Alida van der Net, Gerrit Hoogwaard
Nieuw Roosbeek	Gerrit Cornelisz van Riebeeck
Nimmerdor	Gerrit Cornelisz van Riebeeck
De Ostage	Antonia Dutrij van Haeften
La Prosperité	Gerrit Cornelisz van Riebeeck
Rees en Crop	Johanna Bleeker
Roosenburg	Alida van der Net, Gerrit Hoogwaard
De Schassenburg	Antonia Dutrij van Haeften
Schepmoed	Johan Willem Bertrand
Sorghvliet/Zorgvliet	Jacobus Johannes Phaff
Visserszorg	Gerrit Cornelisz van Riebeeck
De Vrede	Johan Willem Bertrand
Welgedacht	Rachel Overgaauw, Reijer van den Bosch

De hoogste in rang in Suriname was de gouverneur-generaal, aangesteld door de Sociëteit van Suriname. Vanaf 1722 was dat Hendrik Temmingh (ca. 1680-1728). Deze voormalige kapitein reisde met zijn vrouw en dochter vanuit Delft naar Paramaribo. Hij was gehuwd met de Delftse Machteld van Wouw, samen hadden zij een dochter: Catharina Eleonora.²⁸¹ Temmingh belastte veertigraad en schepen van de stad Jacob van Wouw, verwant aan zijn echtgenote, met de zorg voor zijn woning aan de noordzijde van de Binnenwatersloot.²⁸²

Temmingh zou van 1722 tot 1727 gouverneur van Suriname blijven. Bij aankomst liet hij meteen aan de Sociëteit weten dat fort Zeelandia hoognodig versterkt moest worden. Zoals het er nu bijlag was het de naam fort nauwelijks waardig, het kon hoogstens een aanval van Inheemsen, 'Indianen', weerstaan.²⁸³ Uit de brieven die Temmingh naar de Republiek stuurde kan worden opgemaakt hoe hij zijn stempel drukte op het wel en wee van de plantage-economie in Suriname. Voor zichzelf schafte hij in totaal 5000 akkers bij de Parnassusberg aan, de suikerplantage Berg en Dal. Winstgevendheid stond ook voor hem voorop. Een van de laatste besluiten die Temmingh in 1727 nam, was dat slaafgemaakten voortaan strenger gestraft konden worden dan witte kolonisten voor eenzelfde vergrijp.²⁸⁴

Kort na aankomst in Suriname was Machteld van Wouw overleden en hertrouwde Temmingh met de voor Catharina meegereide gouvernante Charlotta Elisabeth van Lith. Zij kregen samen nog een dochter, waarna Temmingh in 1728 overleed. De twee dochters erfden de helft van zijn plantage Berg en Dal, Catharina Eleonora ontving ook het huis aan de Binnenwatersloot. Zij reisde naar familie in Den Haag in het bijzijn van een 'negerin' die gratis meereisde en wier naam niet werd genoemd.²⁸⁵ Haar voogden verkochten het pand in Delft. Voor korte tijd keerde Catharina Eleonora daarna terug naar Suriname als echtgenote van Jacob Alexander Henry de Cheusses, van december 1734 tot zijn dood in januari 1735 gouverneur van de kolonie. Dit was overigens de opvolger en de broer van de vorige gouverneur Charles Emile Henry de Cheusses, met wie haar stiefmoeder Charlotta Elisabeth van der Lith hertrouwd was geweest.²⁸⁶

Er zijn geen plantages bekend met de naam 'Delft' of een verbastering daarvan. Wel kende Suriname drie plantages Kocqsdam, Koksburgh en Kokswoud – alle met een directe link naar de Delftse WIC-bewindhebber Pieter Hendriksz Clifford Kocq (1716-1789).²⁸⁷ Pieter groeide op in Suriname, waar hij van 1736 tot 1744 voor de Sociëteit van Suriname werkte als 'ontvanger van oude slaafschulden'. Zoals vermeld betaalden plantage-eigenaren voor slaafgemaakten met de door hen uitgevoerde producten. Toen in 1736 de suikermarkt inzakte, liepen de schulden snel op. Toen Pieter in 1744 een deel van de koffieplantage Kokswoud (aan de Pericakreek) van zijn vader erfde, ging hij als eigenaar-directeur aan de slag. Nog datzelfde jaar kocht hij 500 akkers land van de suikerplantage Koksburgh (later Mon Souci) aan de Boven-Commewijne, waar later onder meer ook koffie en bananen werden verbouwd. In 1746 viel hem bij loting nog de helft van de plantage Kocqsdam toe (later Clifford-Kockshoven), een koffieplantage aan de Warappakreek. Uit verschillende jaren zijn er cijfers bekend over de aantallen slaafgemaakten die de drie plantages moesten bewerken: 61 op Kokswoud (1744), 83 op Koksburgh (1765) en 59/144 op Kocqsdam (1750/1773).

Clifford Kocq verhuisde in 1749 naar Delft en keerde zover bekend niet meer terug naar Suriname. Dat was gebruikelijk, zeker in de achttiende eeuw toen plantages vaker verhuypotheekt waren en in vele kleine obligaties als anonieme waardepapieren golden. De dagelijkse leiding op de plantages werd aan anderen overgelaten. Er was zelfs een term voor: absenteïsme. Van een van de opvolgende eigenaren van de in deze familie vererfde plantage Clifford Kocqshoven weten we dat hij juist wel naar Suriname ging. Gaspard Philippe Charles van Breugel (1798-1888), een kleinzoon van Pieter Hendriksz Clifford Kocq, reisde in 1824 door Suriname om deze plantage en de plantage Schoonwoud te bezoeken. Van Breugel ging zelf op inspectie en nam een aantal souvenirs mee naar huis. Hij liet zes kotomisi-poppen maken met Surinaamse klederdracht, bedoeld voor zijn dochter en nichtjes.²⁸⁸ Naar verluidt adviseerde Van Breugel eenmaal weer in Haarlem zijn familie de aandelen zo snel mogelijk te verkopen. Of dat uit schaamte voor de slavernij was, is niet bekend. Hij vond in ieder geval niet direct gehoor. Clifford Kocqshoven ging in 1840 over naar een Amsterdamse koopman.²⁸⁹

De in Delft opgegroeide kinderen Jeanne Theodore Guillelmine Guicherit en Maximiliaan Anne van 's-Gravesande Guicherit erfden van hun vader in 1799 beiden een deel van de koffieplantage Velsershoofd in Demerary. In de papieren die daarbij hoorden, zaten afschriften uit de jaren 1770. Hun vader had een eenvoudige administratie bijgehouden waarin hij de gegevens over zijn slaafgemaakten uit 1771 en 1778 met elkaar vergeleek. Dat is enerzijds een kille opsomming van namen, maar toont anderzijds dat deze plantage-eigenaar in ieder geval maar matig op de hoogte was van wie er zoal op zijn plantage aan het werk was. De jongens **Tromp** en **Tonie** 'werden niet gevonden', evenmin als de meisjes **Claertie**, **Saertie** en **Elisabeth**. Bij nader inzien bleken Claertie en Saertie er toch te zijn, alleen waren dat inmiddels vrouwen en stonden ze dus op een ander lijstje. Elisabeth was echt weg, die 'vind sig niet'. Van de 57 mannen waren er in 1771 al '4 slaven sonder verlof absent', en in 1778 misten er zelfs nog eens 19. Het is mogelijk dat er veel sterfte had plaatsgevonden, maar dat zou vermoedelijk wel als zodanig vermeld zijn. De kans is groot dat door

het blijkbaar gebrekkige toezicht verschillende slaafgemaakten het heft in eigen handen hadden genomen en van de plantage waren weggevlucht, hun vrijheid tegemoet.²⁹⁰

Dat de plantage hoe dan ook geen solide belegging meer was, merkte de voogd van de kinderen in 1806 op. Zij zouden – net als hun broers en zussen – ieder jaar 500 gulden ontvangen uit de winsten van de plantage om hun opleiding te betalen. Al direct na het aanvaarden van de erfenis bleek dat er een flinke hypotheek op de plantage zat. De voogden moesten geld voorschieten om de belofte waar te maken.²⁹¹ Eenmaal volwassen verkochten Maximiliaan Anne van 's-Gravesande Guicherit (inmiddels gemeenteraadslid in Delft) en Jeanne Theodore Guillemine Guicherit hun aandeel. De plantage bracht voor alle broers en zussen samen in 1827 de niet onaanzienlijke som van 180.000 gulden op. Dat was inclusief 35 slaafgemaakten. Omdat de betaling over tien jaar werd uitgespreid, hielden de verkopers het recht op de grond en de slaafgemaakten. Wel vermeldden ze erbij dat als een van de slaafgemaakten overleed deze 'niet door anderen zullen behoeven te worden vervangen'.²⁹²

5.3 Zwarte mensen en mensen van kleur in Delft

Het verhaal over slavernij en slaafgemaakten speelt zich grotendeels ver buiten de landsgrenzen af. Dat doet vermoeden dat Delft in de zeventiende en achttiende eeuw een volledig 'witte' stad was. Maar was dat ook zo? We kennen in Delft in ieder geval het verhaal van de Ashanti-prins **Aquasi Boachi** (1827-1904) en zijn neef **Quamin Poco**. Aquasi werd op tienjarige leeftijd uit Ghana samen met Quamin naar Delft verscheept als onderpand voor een deal tussen hun vader en koning Willem I. Aquasi verbleef in Delft op kostschool, studeerde aan de Koninklijke Akademie en kwam uiteindelijk op een plantage in Nederlands-Indië terecht waar hij vanwege zijn afkomst niet echt carrière kon maken. Quamin keerde terug naar Ghana.²⁹³

De Ashanti-prinsen waren een uitzondering. Toch is uit eerder onderzoek bekend dat zeker vanaf de zeventiende eeuw bijvoorbeeld in Utrecht en Amsterdam vrij en onvrije Afrikanen en Aziaten en mensen van gemengde afkomst woonden. Uit de koloniën kwamen met enige regelmaat slaafgemaakten naar de Republiek.²⁹⁴ Door met dat uitgangspunt de archiefbronnen te benaderen, hebben we kunnen achterhalen dat dat ook gold voor Delft. Een enkele keer was het een vrijgelaten slaafgemaakte die een eigen bestaan opbouwde. Vaker waren het tot slaafgemaakten die met hun repatriërende eigenaar uit de koloniën mee naar Delft kwamen. Als zij voet op Nederlandse bodem zetten, verkregen zij in principe de vrijheid. In de Republiek bestond immers geen slavernij. Maar dan moest degene die in slavernij werd gehouden wel op de hoogte zijn van de wetgeving hier en de mogelijkheid hebben om die vrijheid op te eisen. Uit de gevonden voorbeelden blijkt dat lang niet iedereen die kans kon benutten. Van een enkeling is zijn of haar vrijheid wel expliciet benoemd.

Zo'n jongen is **Jan van Angola**. Hij was ongeveer acht jaar oud toen hij op kerstavond 1655 aan de regenten van het Weeshuis op de Oude Delft 57 werd overgedragen. De naam van de jongen vertelt iets over zijn geboorteplek. Toen een Portugese zeemacht in 1648 de aanval had geopend op het in 1641 door de Nederlanders ingenomen slavenstation Luanda (Angola) werden zijn ouders gedood. Hun namen staan niet vermeld. Het is daarom niet met zekerheid te zeggen of zijn ouders slaafgemaakten waren die klaarstonden om naar Brazilië verscheept te worden of dat hij de zoon was van een WIC-medewerker en een slaafgemaakte vrouw. Het jongetje werd in ieder geval als weeskind meegenomen naar Recife in Brazilië en werd daar door de diaconie onderhouden. Daar zal hij ook gedoopt zijn en dus als christen verder door het leven zijn gegaan. Toen ook Recife in 1654 door de Portugezen heroverd werd, kwam de jongen mee naar de Republiek. De Delftse dokter Jacob Thierens – die enkele jaren in Recife werkte – regelde vervolgens dat hij, na betaling van 280 gulden, in het Weeshuis een plek kreeg. Na tien jaar verliet Jan van Angola het Weeshuis om met het schip *Dordrecht* voor de VOC uit te varen. De Weeshuisregenten noteerden bij die mededeling: 'is vrij man geworden'.²⁹⁵

Repatriërende Delftenaren namen soms slaafgemaakten mee naar de Republiek als ze daar toestemming voor hadden weten te krijgen en de middelen hadden om ervoor te betalen, zoals Aletta de Block, weduwe van Johan Focanus. Hij was militair geweest in Indië en overleed in 1711 op

weg naar huis. Aletta reisde door naar Nederland en vestigde zich aan de Wijnhaven in Delft (nu nummer 11/12) met haar minderjarige zoon Pieter.²⁹⁶ Uit de boedelinventaris van Focanus, die notaris Willem Vlaardingerwoud in 1712 opmaakte, blijkt dat het echtpaar in Batavia drie 'manslaven' had achtergelaten: Hannibal van Boegis, Ary van Boegis en Baeytje van Baly. Zij zouden niet bijdragen aan de waarde van de boedel, want zij waren naar verluidt weggelopen.²⁹⁷ Maar Aletta had ook iemand meegenomen naar Delft. Dat blijkt uit het testament dat zij in 1719 maakte. Daarin beval zij haar executeurs testamentair om het rendement op een obligatie van 3000 gulden te gebruiken voor het onderhoud van de 'swarte meyd' dewelke zij vrouwe testateur uijt India [Indië] heeft mede gebragt'.²⁹⁸

Dat de 'swarte meyd' niet bij name werd genoemd, was geen uitzondering. In 1712 arriveerden in Amsterdam Willem en Joan Carel, zoons van de in Batavia overleden Delftenaar Willem de Roo (1662-1712). Willems broer Ottho haalde hen op en droeg zorg voor hun opvoeding in Nederland. Hij declareerde de kosten bij de Weeskamer in Delft, waar de boedel werd beheerd. Hij overlegde onder meer een rekening van onkosten tijdens de overtocht van Batavia naar Amsterdam. Daarop staan 8 rijksdaalders schadevergoeding aan de schipper voor iets dat was gebroken door 'den slaav **Gomban**' en 68 rijksdaalders 'voor 't transport van den slaav Gonbang' naar Nederland. Vermoedelijk was hij genoemd naar de plaats Gombang op Midden-Java, ten zuidoosten van Jogjakarta. Opvallend is dat Ottho de Roo hem in zijn declaraties nooit bij naam noemt, maar steevast spreekt van 'de swarte jongen'. Hij schafte bijvoorbeeld twee paar schoenen en twee paar muilen aan voor 'de kinderen' en één paar schoenen voor 'de swarte jongen'. Op 1 januari 1713 gaf hij de dienstmeid en de 'swarte jonge' elk 6 gulden nieuwjaarsgeld, een paar weken later liet hij vier hemden voor hem maken en op 5 maart betaalde hij zijn schoolgeld. De administratie loopt nog tien jaar door, maar 'de swarte jongen' wordt er niet meer in vermeld. Hij lijkt ook niet (of niet meer) in dienst te zijn van de zoons van De Roo. Dat mogen we wel afleiden uit een brief van George d'Aquet, secretaris van de Weeskamer, van 27 december 1713. Willem en Joan Carel de Roo hebben via hun oom Ottho gevraagd om op kosten van de boedel een knecht te mogen aannemen. D'Aquet voelde daar niets voor en de weesmeesters waren het met hem eens 'dat sulx niet nut voor die kinderen soude sijn, en dat men denselven nu in Holland na de rijksborgerlijke en niet na de Oostindische manieren moet opvoeden'.²⁹⁹

Er zijn pijnlijke voorbeelden van mensen die bij repatriëring slaafgemaakten meenamen, mogelijk als bedienden aan boord, maar hen bij aankomst onmiddellijk terugstuurden om ervoor te zorgen dat zij geen aanspraak konden maken op vrijheid in de Republiek. De boedel van Jan van Landschot, afkomstig uit Middelburg en in 1734 in Batavia overleden, werd beheerd door de Weeskamer te Delft. Zijn zoons Jan en Nicolaas waren hier namelijk in de kost en kregen hier onderwijs. Zijn dochters arriveerden in 1735 met twee 'slavinnen', **Dafne** en **Hagar**. De Weeskamer zorgde ervoor dat ze op 3 augustus met schipper Abraham Renoeij weer vertrokken, en betaalde in totaal 92 gulden aan kosten vanaf hun aankomst tot en met hun verblijf op Kaap de Goede Hoop. Wat er daarna met hen gebeurde, wordt niet vermeld. Als het goed is werden ze in Batavia herenigd met hun familie.³⁰⁰

Ook plantage-eigenaar Pieter Hendriksz Clifford Kocq nam bij zijn terugreis naar de Republiek in 1749 drie slaafgemaakten mee: **Iemme**, **Roxane** en **Benni**. Twee van hen werden vermoedelijk kort daarna weer naar Suriname gestuurd.³⁰¹ Een paar jaar later betrok Clifford Kocq een huis aan de Oude Delft en beklom hij gestaag de sociale ladder in de stad. Zijn huishouden had zeker dienstboden, maar of dit nog de uit Suriname meegenomen slaafgemaakten waren is onbekend. Wel is bekend dat 'de neegerin **Bennij Bennij**' in 1776 naar Suriname terugkeerde. Was dit de in 1749 meegereisde Benni, of een dochter van haar? Vaststaat dat zij bij terugkeer op Surinaamse bodem nog altijd gold als 'toebehoorende aan Pieter Kok Hendriks'. De juridische vrijheid die zij had moeten krijgen, was haar niet ten deel gevallen. Mogelijk was de terugreis niet toevallig in 1776. Juist in dat jaar werd na lobby van investeerders bepaald dat slaafgemaakten in de Republiek niet automatisch meer vrij werden, maar pas na een half jaar, met de mogelijkheid tot verlenging van nog een half jaar. De regel was ingevoerd nadat enkele slaafgemaakten op deze wijze met succes hun vrijheid hadden weten te verkrijgen.³⁰²

Er waren dus wel degelijk zwarte mensen en mensen van kleur in Delft. Dat blijkt ook uit achternamen in de doop-, trouw- en begraafregisters die kunnen verwijzen naar een herkomst uit de koloniën, zoals 'de Neger', 'de Moor', 'La Congo', 'Van Macassar', 'Van Sollor', et cetera. Maar zonder aanvullende informatie blijven het losse gegevens zonder context. Soms wordt zelfs helemaal geen naam genoemd en volstaat men met een aanduiding als 'een zwarte meid' of 'een zwarte jongen'. Een vroege vermelding stamt uit 1603 toen bij de Nieuwe Kerk een '**morijkint**' van Matijs Ewoutsz uit de Zwaardsteeg werd begraven.³⁰³ Ruim honderd jaar later, in 1714, werd het doodgeboren kindje 'van een **swartin** van de heer Stelant' begraven bij de Oude Kerk.³⁰⁴ Het gaat hoogstwaarschijnlijk om Johannes van Steelandt, de voormalige gouverneur van Coromandel en lid van de Raad van Indië. Hij was in 1712 na beschuldigingen van privéhandel en afpersing naar Nederland teruggestuurd met een gouden handdruk. Wellicht heeft hij deze zwarte vrouw meegebracht.³⁰⁵

Is de terloopsheid van de vermeldingen en het achterwege laten van namen dat zwarte mensen en mensen van kleur het zoveelste bewijs dat slaafgemaakten ontmenselijkt werden? Of moeten we het opvatten als een teken dat het gewoner werd gevonden dat iemand van kleur in zeventiende- en achttiende-eeuws Delft woonde dan we wellicht geneigd zijn te denken?

5.4 Gedoopt in Delft

Een speciale categorie vermeldingen betreft de doopschrijvingen in de Delftse kerken. De doop betekende voor slaafgemaakten vaak (maar niet per definitie) de weg naar vrijheid, vanuit de redenatie dat een christen geen slaaf kon zijn. Het was iets waar zeventiende-eeuwse theologen het over eens waren en waar Hugo de Groot in zijn *De jure belli ac pacis (Het recht van oorlog en vrede)* in 1625 ook op wees.³⁰⁶ Maar was dat ook wat in werkelijkheid gebeurde? Dat is in de hier gevonden individuele gevallen niet met zekerheid vast te stellen. Binnen de kerk ging de discussie over het al dan niet dopen van 'heidenen' vrijwel continu voort.³⁰⁷

Zo ook in Delft. In juli 1651 beraadslaagde de kerkenraad over 'sekere **Indiaensche vrouwe** geboren van de Cust van Coromandel'. Zij was in Delft gekomen als min van een kind van Arnoldus Heussen, de recent gerepatrieerde gouverneur van Coromandel.³⁰⁸ Zij was doodziek en vroeg om voordat zij zou sterven nog gedoopt te mogen worden. Dat was een probleem, want zij had nog niet de vereiste openbare belijdenis gedaan. De predikanten en ouderlingen die haar bezochten waren echter zo diep onder de indruk van haar kennis van het geloof, dat zij dispensatie verleenden. De vrouw werd op haar ziekbed gedoopt en kreeg de naam **Katharine**.³⁰⁹

In 1682 werd in het huis van de heer Van Goens het doopsel toegediend aan diens 'dienaer en gewesene slaef **Arange**, genaemt **Adriaen**, een swarte, geboortich van de kust van Malabar'.³¹⁰ Ook hier is duidelijk hoe de dopeling in Delft verzeild was geraakt. Rijklof van Goens junior was de net gerepatrieerde gouverneur van Ceylon. Zijn vrouw Louisa Brasser had hem op haar sterfbed gevraagd om hun vier kinderen naar Nederland te brengen. Blijkbaar hadden zij gekozen voor Delft, waar haar familie vandaan kwam. In 1689 waren hun twee oudste zoons hier in de kost bij de Engelse predikant Thomas Hoogh.³¹¹ Een van hen, Rijklof Michiel van Goens, vestigde zich in november 1709 weer in Delft na terugkeer uit Batavia met zijn vrouw Elizabeth Leijdekker en een meisje **Roselijn van Macassar**.³¹²

In 1732 ontving de kerkenraad een verzoek om belijdenis en doop van **Hannibal de Coste** (van de Kust van Coromandel) en **Aurelia van Jaffanapatnam** (op Ceylon). Deze 'heijdensche moor en moorin' woonden als bedienden bij Everard Kraeyvanger en Gijsberta Johanna Blesius aan de Oude Delft, vermoedelijk het huidige nummer 121. Kraeyvanger was advocaat-fiscaal van Batavia geweest en in 1728 gerepatrieerd.³¹³ Op 6 september werden zij in het doopboek in geschreven als 'een Moor en Morin'. In 1760 maakte Gijsberta Johanna Blesius een testament op, waarbij Hannibal en Johanna het vruchtgebruik kregen van een kapitaal van 24.000 gulden. Hannibal werd op 13 september 1760 met twaalf dragers begraven in de Oude Kerk vanuit een huis in de Kloksteeg. Aurelia volgde op 14 april 1775, met veertien dragers vanuit een huis aan de Oude Delft. Beiden waren ongehuwd en verkeerden gezien de status waarmee zij werden begraven in behoorlijke welstand.³¹⁴

In 1761 werd **Susanna** gedoopt, een 'neegerin' geboren op de kust van Guinea. Meer staat er niet bij vermeld.³¹⁵ Zij zal een uit de koloniën naar Delft meegenomen slaafgemaakte zijn geweest die hier gekerstend werd; of zij daarna als vrije vrouw door het leven kon is onbekend. Enige aanwijzing over wie haar hier naartoe bracht is er niet. Enkele jaren later werd de ongehuwde **Willem Harrier** gedoopt. Ook hij was op de kust van Guinea geboren, als slaafgemaakte naar het eiland St. Croix (een van de Maagdeneilanden) vervoerd en daar verkocht aan een zekere Willem Harrier. Bij zijn doop ontving hij de naam van zijn voormalige eigenaar, die we overigens niet hebben kunnen traceren als een inwoner van Delft. Een paar dagen later deed deze 'moorman' ook belijdenis.³¹⁶ Bij **Maria Janse** waren doop en belijdenis meteen op dezelfde dag, op 29 januari 1772. Zij werd omschreven als 'een negerin' en als 'eene Moore' die uit het heidendom bij de christelijke kerk was ingelijfd. Zij woonde in de Lange Breedsteeg (nu Breestraat), op het toenmalige nummer 3.³¹⁷

Dat de doop van een slaafgemaakte in de Republiek niet vanzelfsprekend was, blijkt uit de discussie rondom een doop in 1794 in de remonstrantse kerk. Hier werd **Maria Zara Johanna** (24 jaar), dochter van Cajo Sainquo Niabi en Masa Oribo, gedoopt. Het is vrij uniek dat we de echte – Afrikaanse – namen van haar ouders kennen. Zij was geboren in Zoogwoin in het Afrikaanse Guinée en was in Demerary als slaafgemaakte verkocht aan 'Hekker' en nu met hem naar Delft gekomen. In het doopboek van de remonstrantse kerk staat vermeld dat de eigenaar – vrijwel zeker Christoffel Johan Hecke – geweigerd had om haar in zijn eigen hervormde kerk te laten dopen. Bij de remonstrantse kerk dacht dominee Abraham van der Meersch daar anders over, 'vindende in haar een godsdienstig en eerlijk gemoed, te edel om langer in ene onchristelijke slavernij te leven'. Met zijn vrouw Sara Turfkloot besloot hij haar in hun eigen kerk te laten dopen. Om dat punt kracht bij te zetten, liet hij er een prent van maken. In het doopboek noteerde Van der Meersch hierbij: 'Ach mogten hare ongelukkige lotgenoten met haar vrijheid genieten, en de christenen minder barbaren en slaven zijn!'³¹⁸

Opvallend is dat in datzelfde jaar de echtgenote van Hecke, Susanna Sara Dier, met haar dochter en **Wilhelmina Pidoris** belijdenis deed in de hervormde kerk. Deze laatste woonde bij het gezin in en was in 1790 als bediende – en vermoedelijk slaafgemaakte – meegereisd naar Delft. Nadat zij tijdens de boottocht zwanger was geraakt, had Susanna Sara Dier haar geholpen bij het laten dopen van haar 'onechte' kind. De kans is groot dat zij de 'mulattin' was die Susanna Sara Dier in 1802 definitief uit Demerary meenam toen zij haar aandeel in de plantages aan haar kinderen verkocht. Ze bedong toen 'twee negerinnen, een negerjongen alsmede een mulattin'. Toen Susanna Sara Dier in 1813 overleed, verhuisde Wilhelmina Pidoris naar Den Haag. Zij was al die tijd bij haar bazin gebleven.³¹⁹

Maria Zara Johanna had vermoedelijk een minder hechte band met het echtpaar Hecke-Dier, haar voormalige eigenaar. Wel was zij door de doop verbonden geraakt aan domineesvrouw Sara Turfkloot die naar Nieuwkoop was verhuisd, maar haar in een te Delft opgesteld testament nog vermeldde. Maria Zara Johanna kreeg onder meer een schaar met zilveren ketting, een zilveren naaldenkoker, een bed met kussens en bijbehorend beddengoed en haar kleding. Mogelijk is Maria Zara Johanna tot aan het overlijden van Sara Turfkloot in 1808 als hulp of als kleermaakster bij haar gebleven.³²⁰ In 1834 overleed zijzelf in Den Haag op 68-jarige leeftijd.

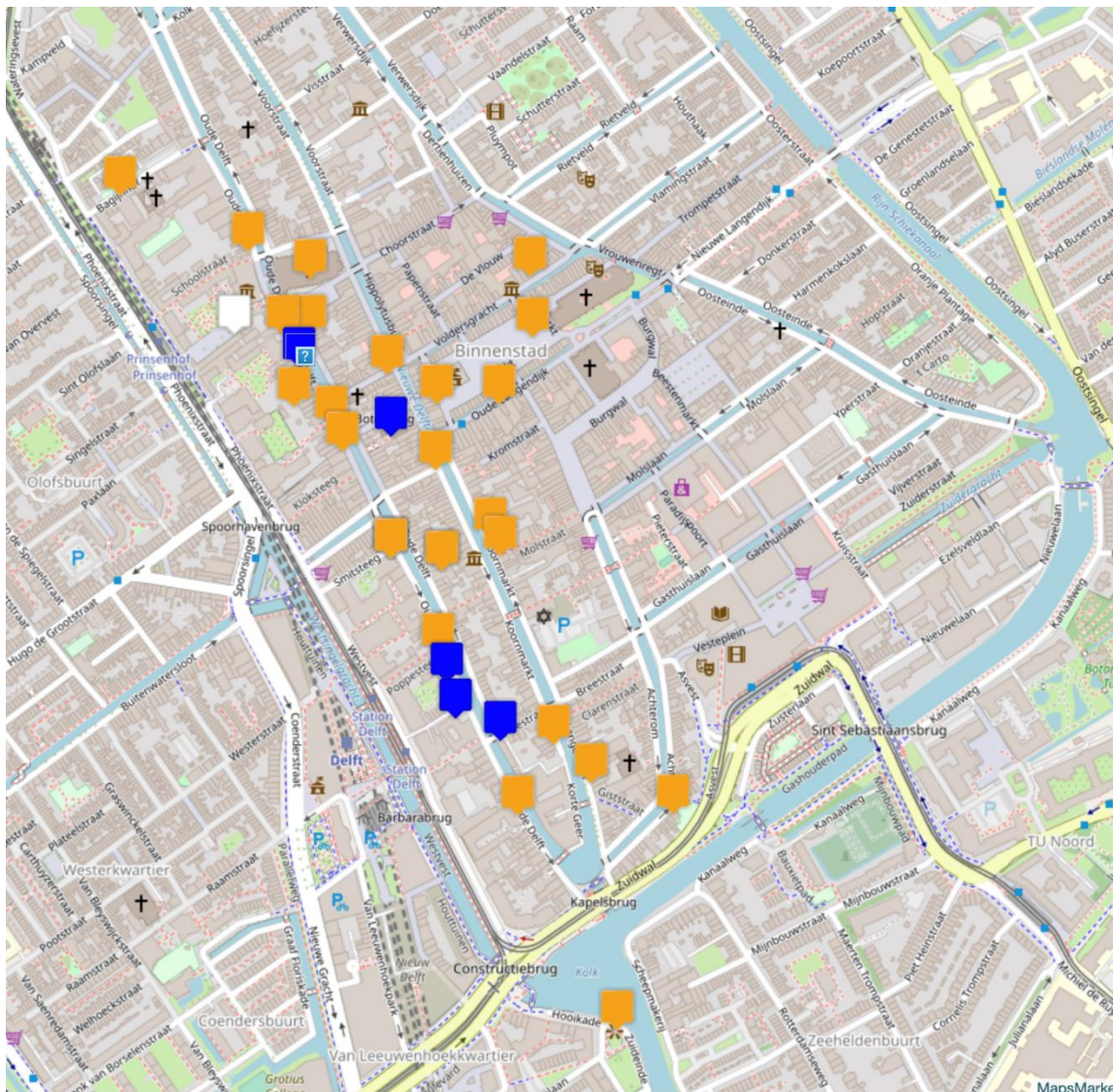
Als er sprake was van een doop dan lukte het soms om een levensgeschiedenis van een dopeling iets verder uit te diepen. Zo kon Jacques Moerman relatief veel achterhalen over een in 1768 door Willem Hendrik van Steenberch meegenomen man uit Suriname. De plantage-eigenaar nam de slaafgemaakte mee naar de Republiek, kocht in Schipluiden het kasteel Keenenburg en liet de man daar als zijn kok werken. In 1775 werd de man gedoopt, nadat hij belijdenis had gedaan en Nederlandse les had gevolgd. Bij zijn doop ontving hij de naam **Hendrick de Kock**, waarna hij als een vrij man zijn leven kon vervolgen. Voor zijn 21ste-eeuwse nazaten kwam het als een verrassing dat zij van een zwarte, onvrije man afstamden.³²¹

Dat laatste overkwam ook de nazaten van **Wange van Bali** (ca. 1797-1869) uit Delft. Zijn verhaal is om meer dan alleen deze reden bijzonder. Hij schreef namelijk in 1850 zijn eigen levensverhaal op, waarmee we een unieke blik kunnen werpen op het persoonlijke leven van deze

voormalige slaafgemaakte. Anders dan zijn naam doet vermoeden, was Wange geboren in een klein bergdorpje op het eiland Flores. Daar werd hij op vier- of vijfjarige leeftijd als kind van een slaafgemaakte opgeëist door een slaveneigenaar en direct gescheiden van zijn twee broers. ‘Toen zij heen ging ik ziet hunne met bedroefde oogen achter na’, schreef hij later in zijn herinneringen. In de jaren die volgden werd Wange regelmatig verkocht van de ene naar de andere eigenaar, in 1808 aan Jan Hendrik Bagelaar: ‘de vreemde heer kiest mij en vaaren ik mee met de nieuwe heer weg naar zijn schip’. Met hem belandde Wange in Delft, bij diens zus Anna Susanna Bagelaar (1778-1846) en Jacobus van der Chijs aan de Korte Breedsteeg 1 (nu Breestraat 1). Daar werd hij als lid van het gezin opgenomen, ging hij naar school en werd hij gedoopt. Vermoedelijk bij deze gebeurtenis maakte graficus en etser Ernst Willem Bagelaar een portret van Wange, zodat we van hem niet alleen zijn verhaal maar ook zijn gezicht kennen.³²²

5.5 Mapping Slavery

De Delftse locaties die verbonden zijn met slavernij worden sinds 2018 letterlijk in kaart gebracht op Mapping Slavery NL. Dit publieksgeschiedenis-project, opgericht in 2013, richt zich op de historische plaatsen van het slavernijverleden en erfgoed in Nederland en het voormalige koloniale rijk. Dankzij het in 2022-2023 verrichte onderzoek is het aantal Delftse locaties flink uitgebreid en nog groeiende. <https://mappingslavery.nl/portfolio/delft/>

6 Einde van de slavernij

Het is van belang om zicht te krijgen op wat Delftenaren wisten, of konden weten, over de slavernij die mede in hun naam overzee plaatsvond. In dit laatste hoofdstuk kijken we daarom naar het debat dat vóór 1863 woedde over de afschaffing van de slavernij. In hoeverre lieten Delftenaren – en Delftse drukkers – daarin van zich horen? Daarbij zoeken we zowel naar voor- als tegenstanders van de afschaffing.

6.1 Verzet

Vooropgesteld dient te worden dat slavernij altijd tegengeluiden heeft opgeroepen, zowel in de Republiek als overzee. Niemand bood zich vrijwillig aan als slaaf of als lijfeigene. Tot slaafgemaakten kwamen op allerlei manieren in verzet, zowel collectief als individueel. Van weglopen en massale opstanden, tot het traineren van werkzaamheden en zelfdoding aan toe. Dat verzet werd door het koloniale bestuur en eigenaren hardhandig afgestraft.³²³ Dat verzet zal niet altijd grootschalig en zichtbaar zijn geweest, maar was ontegenzeggelijk aanwezig. Delftenaren konden daarvan weten, al was het maar omdat een aantal tot de verbeelding sprekende voorbeelden bekend is waarbij ook Delftenaren betrokken waren.

Eerder kwam de mouterij op de **Delfland** in 1743 ter sprake, waarbij een groep slaafgemaakten zich meester wist te maken van het schip waarmee zij naar Banda werden gevoerd (zie ook 1.3). Gaspar Anthony van Kinschot schreef in 1772 vanuit Batavia aan zijn broer over een forse tegenslag: er waren ‘vier stuks slaeven van mijn gedrost’, weggelopen dus. Bovendien waren er onlangs drie van zijn slaafgemaakten gestorven. Hij toonde geen spoor van medelijden met hun lot, maar klaagde alleen dat hij hierdoor een schadepost had van 1200 rijksdaalders. Hij kon het geld slecht missen, want hij probeerde vergeefs aan een lucratieve betrekking te komen. In 1774 kon hij melden dat hij gekozen was tot schepen van Batavia. Hij kreeg nu wel de rang van opperkoopman, maar niet meer gage. Sterker nog: hij ging erop achteruit, want hij moest zich voortaan verplaatsen in rijtuig met leidsels en kwasten en zijn ‘lijffjongens’ kleden in rokken bij wijze van livrei.³²⁴

Vier weggelopen slaafgemaakten, dat viel in het niet bij wat een eeuw daarvoor gebeurde in de familie van Pieter Cnoll (1630-1672) en zijn neef Govert Cnoll (1657-1711), beiden afkomstig uit Delft. Pieter was opperkoopman in Batavia en als teken van zijn status liep er altijd een slaafgemaakte met hem mee om een parasol boven zijn hoofd te houden. Deze **Soerapati** (ca. 1648-1706), afkomstig van Bali, was voor hem zo belangrijk dat hij ook werd afgebeeld op het familieportret van Pieter Cnoll, Cornelia van Nijenrode en hun twee dochters. Over wat er na Pieters dood precies gebeurde, verschillen de lezingen. Feit is dat Soerapati een tijd in de gevangenis zat en zich na zijn vrijlating ontpopte als aanvoerder van een leger in de binnenlanden van Java, dat het de VOC bijzonder moeilijk maakte. In 1706 leidde Govert Cnoll een veldtocht tegen Soerapati, die daarbij sneuvelde. In Indonesië wordt Soerapati tegenwoordig als nationale held geëerd.³²⁵

In Suriname groeide vanaf de jaren 1730 de groep marrons – weggelopen slaafgemaakten – almaar aan. Ze kozen daarmee voor een vaak zeer ongewis bestaan in het ondoordringbare oerwoud. Marrons sloten zich aaneen om plantages aan te vallen om in hun levensonderhoud te kunnen voorzien en zoveel mogelijk andere slaafgemaakten te bevrijden.³²⁶ Delftenaren die daar op de plantages werkten of er als soldaat naartoe waren uitgezonden wisten van de dreiging die van deze groep uitging.

In Berbice vond in 1763 een eerste grote opstand van slaafgemaakten plaats. Onder leiding van **Cuffy** wisten zij langer dan een jaar stand te houden. De opstand – en de bloedige onderdrukking – kwam ook in de Republiek in het nieuws. Delftenaren zullen daarover gelezen hebben, zeker degenen die investeringen hadden in deze kolonie.³²⁷ Nog voordat op Curaçao in 1795 ruim tweeduizend slaafgemaakten onder leiding van **Tula** in verzet kwamen, waren ook op andere plekken onderdrukt al met succes in opstand gekomen. Van enkele Delftenaren weten we dat zij zo’n uitbarsting aan den lijve ondervonden hebben.

Het gezin van **Christoffel Johan Hecke** en **Susanna Sara Dier** woonde in Demerary bij hun koffieplantage Met en Meerzorg (nu een dorp in Guyana). Hecke had een leidende functie als Raad

van Politie en Justitie en moest dus aan de slag toen in september 1789 dertig tot veertig slaafgemaakten op de naburige plantage De Uitvlugt het heft in eigen handen namen. Zij vielen de plantagebeheerders aan en voerden in de daaropvolgende nachten gewapende aanvallen uit op omliggende plantages om zoveel mogelijk mensen te bevrijden. Deels onder leiding van Hecke plaatsten Nederlandse kolonisten hun matrozen en soldaten op de verschillende plantages, ook op Met en Meerzorg, om de eigenaren en hun families te beschermen. De opstandelingen bleken niet bestand tegen deze gewapende macht. 44 mannen werden er opgepakt, waarvan er 32 de doodstraf kregen.³²⁸ Susanna Sara Dier reisde met een van hun dochters kort na de opstand naar Delft waar ze zich bij de hervormde kerk liet inschrijven en op de Oude Delft ging wonen.³²⁹ Christoffel Johan Hecke voegde zich enkele jaren later bij hen. Hoewel het gezin nog wel terugkeerde naar Demerary verhuisde Dier na het overlijden van haar man in 1800 definitief naar Delft.³³⁰

6.2 Debat

In de Republiek zagen tegengeluiden er doorgaans anders uit – daar was het vooral een papieren kwestie, als er al sprake was van kritiek. Al sinds de oprichting van de VOC en de WIC werd gedebatteerd over de legitimiteit van slavenhandel en slavernij, vooral door theologen en juristen. De uitkomst was bij de meesten dat christendom en slavernij niet met elkaar in tegenspraak waren.³³¹ In de onderzochte periode kwamen ook boeken en pamfletten in omloop waarin het leven in de koloniën centraal stond; de elite van de stad had hier toegang toe. Dus wie die mogelijkheid had en wie dat wilde, kon zich in het onderwerp verdiepen. Kritisch op de slavernij waren deze werken overigens niet, hoogstens werd vermeld dat slaafgemaakten wreed behandeld werden.³³²

Naast de elite, die wellicht als belanghebbende handelaar op de hoogte wilde blijven van wat zich in de koloniën afspeelde, had ook de gewone man of vrouw in Delft weleens van slavernij gehoord. Jaar na jaar voeren duizenden medewerkers met de VOC of WIC uit over de wereldbol waarbij ze in aanraking kwamen met slaafgemaakten. Er waren Delftse soldaten die als taak hadden om de slavenscheppen op de Atlantische Oceaan te bemannen. Vertelden zij eenmaal weer thuis of in de kroeg over mensen die kermend en al een slavenschip in gebracht werden, daar geketend maandenlang een bootreis moesten zien te overleven en die vervolgens op een slavenstation per opbod verkocht werden? Of verhaalden VOC-soldaten over de expedities die op eilanden in de Indische archipel gehouden waren waarbij de ene bevolkingsgroep werd uitgemoord en een volgende gedwongen aan het werk werd gezet? Of ze erover vertelden en of dat tot meer discussie leidde kunnen we uiteraard niet hard maken. Dát ze weet hadden van slavernij, staat echter buiten kijf.

Lange tijd werd slavernij gezien als iets dat noodzakelijk was, anders zou er in de koloniën niets gebeuren. Met racistische theorieën legitimeerden tijdgenoten dat mensen uit de ene groep nu eenmaal als slaafgemaakten gekocht en verkocht konden worden, en dat mensen uit de andere groep daar als bezitters van profiteerden. Dat was voor betrokkenen in gewetensnood een veilige muur om zich achter te verschuilen. Pas in de tweede helft van de achttiende eeuw klonken de eerste echt kritische geluiden tegen slavernij. Deze abolitionistische bewegingen waren over het algemeen geïnspireerd op buitenlandse Verlichtingsliteratuur en op de algehele revolutiegolf die over de wereld raasde. De onafhankelijkheidsverklaring van de Verenigde Staten in 1776, de Franse Revolutie in 1789 en de Spaans-Amerikaanse onafhankelijkheidsoorlogen (1808-1826) inspireerden de slaafgemaakten om nog meer in verzet te komen, en de onderdrukkers om hun werkwijze te heroverwegen.³³³

De eerste maal dat we in Delft iets merken van enige discussie over slavernij is in 1778. In dat jaar werd het Delftse genootschap de **Oeconomische Tak** opgericht. Deftige heren bekommerden zich om de economische malaise waar het land zich in bevond; zakelijke belangen stonden dus centraal. Hun eerste bijeenkomst vond plaats in de grote zaal van het Prinsenhof, ter beschikking gesteld door de burgemeesters. Het stadsbestuur was goed vertegenwoordigd onder de 34 aanwezige leden. Ook **Maximiliaan van 's-Gravesande**, die in 1783 bewindhebber voor de WIC zou worden, stond op de ledenlijst, net als de al zittende VOC-bewindhebbers **Adriaan van Vredenburg**, **Jacob Gael** en **Joan Carel van Alderwerelt**. Alleen heren werden lid. Wel was er een drietal donatrices, onder wie **Elisabeth Overgauw**. Zij bezat een flink pakket aandelen op diverse plantages in het Caribisch gebied.³³⁴

De Tak-leden zochten naar oplossingen voor de sterk teruggelopen handel in het land. Een opvallende oproep kwam van **Wijbo Fijnje** (1750-1809), thesaurier van de Oeconomische Tak en in zijn werkzame leven uitgever van de Delftse krant. Hij liet in februari 1778 tijdens de tweede bijeenkomst weten getroffen te zijn door 'de zeer ongelukkige gesteldheid der slaven op de Plantagien in de Westindien'. Fijnje stelde voor een beloning uit te reiken aan degene die 'een uitvoerig en uitvoerbaar ontwerp zoude opgeeven, om de Plantagien in de WestIndische Colonien van deezen Staat op een andere wyze als thans door slaven geschied, na vereysch te cultiveeren, en te bearbeyden'.³³⁵ In de Tak-commissie voor Koophandel, Koloniën, Handwerken en Fabrieken kwam de vraag aan de orde. Daar werd gesproken over wrede straffen en onmenselijke behandeling, over ongelukkigen 'die uit de armen van ouders en kinderen gescheurd en van hunnen vaderlijken grond vervoerd met de wanhoop in het hart duizend mijlen verre hunne boeijen torschen'. Tegen degenen die inbrachten dat de plantagehouders toch zo slecht niet konden zijn, werd een artikel uit de krant aangehaald, uit 'ons Delftsch nieuwspapier'. Onlangs had de krant een brief afgedrukt uit West-Indië over schadelijke mieren die levensgevaarlijk waren voor jonge kinderen. De winstzucht was blijkbaar zo groot dat slaafgemaakte moeders hun kinderen tijdens het veldwerk op de grond moesten leggen, waardoor al verschillende kinderen waren omgekomen. Een deelnemer liet weten dat het moeilijk was om in dit systeem op zoek te gaan naar menslievendheid, want 'indien de menschlievendheid de begunstigde hoofddeugd van het menschdom was, zou de slavernij onbekend zijn gebleeven'. Daar werd weer tegenin gebracht dat het goed was om naar de werkwijze te kijken, maar dat eventuele afschaffing van de slavernij 'schadelijk voor den koophandel, verderflijk voor den volksplantingen en verwoestend voor hunnen akkerbouw' zou zijn.³³⁶ Omdat bij de volgende algemene vergadering een meerderheid vond dat dit onderwerp 'het heil van onze medemenschen' raakte, werd het toch geagendeerd.³³⁷ Overigens zonder zichtbaar resultaat. Een alternatief voor plantage-arbeid door slaafgemaakten werd niet gevonden en daar bleef het bij. De discussie over slavernij kwam zover bekend niet meer terug bij de Delftse Tak. De belangen van handelaren werden nog vele malen belangrijker gevonden dan de belangen van slaafgemaakten.

De discussie over slavernij kreeg weer meer aandacht nadat in 1795 de Bataafse Republiek was uitgeroepen en er gesproken werd over een nieuwe grondwet.³³⁸ Met democratische beginselen hoog in het vaandel, een revolutie op het Franse Saint-Domingue (Haïti) en de opstand op Curaçao nog vers in het geheugen leek het moment nabij om een einde te maken aan de slavernij. Vooralsnog gebeurde er nog steeds niets. Uit Delft is een omvangrijke beschouwing overgeleverd, hoogstwaarschijnlijk van WIC-bewindhebber **Maximiliaan van 's-Gravesande**, die omstreeks 1795 uitgebreid stilstond bij de onmogelijkheid en onwenselijkheid om slavernij af te schaffen. Naast nog veel meer argumenten droeg hij aan dat het lot van de Afrikanen in de koloniën veel beter was dan in hun moederland waar zij slachtoffers waren van binnenlandse oorlogen en anders wreed gedood zouden worden.³³⁹ Dat het systeem van slavernij in de kern menonwaardig was, daarover repte hij niet.

Dat ook gediscussieerd werd over de slavernij in het gebied rondom de Indische Oceaan, blijkt onder meer uit de publicaties van de eerdergenoemde **Willem van Hogendorp** (1735-1784) en zijn zoon **Dirk** (1761-1822). Zij stamden uit een Rotterdams regentengeslacht, maar kwamen door vererving in het bezit van buitenplaats Sion bij Delft (zie 4.6). Beiden werkten een aantal jaren in dienst van de VOC. Willem schreef op basis van zijn ervaringen in Indië *Kraspoekol, of de droevige gevolgen van eene te verre gaande strengheid, jegens de slaaven*. In deze novelle, in 1780 gedrukt in Batavia, pleitte hij voor een goede behandeling van 'mensen die door list of geweld slaaven zyn gemaakt'.³⁴⁰

Zoon Dirk ging een stapje verder en pleitte openlijk voor afschaffing van slavernij. Al in 1796, toen hij nog in Indië verbleef, schreef hij een brochure met de programmatische titel *Proeve over den Slaavenhandel en de slavernij in Neerlands-Indië, benevens een ontwerp, om dien eerlozen handel ten eersten te verbieden, en ook de slaavernij zelve in der tijd geheel afteschaffen*. Hij pleitte ervoor slavenhandel meteen af te schaffen, maar de slavernij zelf pas in 1820. Slaafgemaakten zouden volgens hem, geheel in lijn met de idealen van de Verlichting, immers niet van hun vrijheid kunnen genieten 'zonder opvoeding, zonder begrippen van deugd en godsdienst'. De *Proeve* werd in 1801 in

Delft uitgegeven door **Mattheus Roelofswaert**, een drukker die zelf pamfletten schreef met pleidooien voor democratisering in de Nederlandse politiek.³⁴¹

Daarna werkte Dirk van Hogendorp de novelle *Kraspoekol* van zijn vader om tot een toneelstuk waarin hij slavernij resoluut afwees. Het stuk verscheen in 1800 in druk bij dezelfde Delftse uitgever, maar werd slechts eenmaal opgevoerd. De voorstelling in de Haagse schouwburg werd verstoord door lieden met belangen in de koloniën. Roelofswaert verklaarde achteraf dat deze rel de vraag naar het stuk enorm aanwakkerde en dat hij wel tienmaal zoveel exemplaren had kunnen verkopen als hij in voorraad had.³⁴² Omdat hij in Franse dienst gewerkt had, moest Dirk van Hogendorp in 1816 uitwijken naar Brazilië. Onder de rook van Rio de Janeiro beheerde hij een plantage die hij Novo Sion noemde, naar de buitenplaats waar hij een deel van zijn kindertijd had doorgebracht. Hij liet zijn slaafgemaakten als vrije dagloners werken, maar moest tot zijn spijt constateren dat dat geen succes bleek te zijn.³⁴³

De in Delft neergestreken **Justus Gerardus Swaving** (1784-1835) zal dat verschil tussen ideaal en praktijk hebben beaamd. Zijn mening over slavernij was anno 1827 overduidelijk: 'Het is aan dien gedwongen doch nuttigen arbeid, dat wij den bloei en welvaart van den koophandel over het algemeen, zoo wel als van onze Oost- en West-Indische bezittingen in het bijzonder, te danken hebben.' Swaving werkte aan de Artillerie- en Genieschool, en woonde van 1815 tot 1825 op Oude Delft 189. We kennen hem en zijn turbulente leven door de vijfdelige autobiografische avonturenroman die hij schreef. Dat deed Swaving nadat hij Delft in allerijl had verlaten: vermomd in vrouwenkleding op de vlucht voor de politie. Daar moeten veel Delftenaren weet van hebben gehad. Alleen daarom al mag verwacht worden dat zijn boeken – die vanaf 1827 in Dordrecht werden uitgegeven – hier goed gelezen werden.³⁴⁴

De domineeszoon uit Naarden verhaalde in zijn boeken onder meer over de jaren die hij in Berbice (1807-1812) doorbracht. Hij schreef over de uitwassen op de plantages en het racisme dat ook zijn eerste echtgenote ervoer. Deze **Wilhelmina Balk** (1787-1808) was de dochter van een rijke plantagehouder en de Afrikaanse vrijgemaakte slavin **Kaatje**. Swaving leerde Wilhelmina kennen toen zij in Amsterdam op kostschool zat. Toen haar vader overleed, erfde het echtpaar plantage De Vriendschap in Berbice. Daar ontmoette Swaving zijn schoonmoeder Kaatje, over wie hij schreef dat zij 'zoo onmenselijk van hare bloedverwanten afgescheurd' en 'met den naam haars eigenaars op den arm gebrandmerkt' toch wel 'het beklagelijkste schepsel' op aarde was. Swaving leek vast van plan het op hun plantage anders te doen. De zwepen van de 'bomba's' (zwarte opzichters) werden verbrand en ook strafmiddelen als de ketting en het blok gingen in de ban.

Swaving verplaatste zich dus in de gevoelens van de slaafgemaakten, hij huwde een vrouw die als 'mulattin' een uitzonderingspositie bezat en hij had de mogelijkheid om op zijn plantage ook werkelijk iets te veranderen. Maar bij de anti-slavernijbeweging sloot hij zich niet aan – dat was voor hem vermoedelijk een stap te ver. Het experiment om zonder dwang op de plantage te werken mislukte al snel, hij zette het werk daar voort op oude voet. Toen zijn echtgenote overleed, vergreep hij zich volgens eigen zeggen aan de slaafgemaakte vrouwen in Berbice. Ook financieel maakte Swaving er een puinhoop van. Hij probeerde onder een door hemzelf vastgelegde vergoeding voor zijn Afrikaanse schoonmoeder uit te komen en hij ontvluchtte berooid de plantage. Enkele jaren later dook hij dus in Delft op waar hij docent werd aan de Artillerie- en Genieschool. In het debat over de afschaffing van slavernij vond zijn boek misschien wel enige weerklank. Maar dan vermoedelijk vooral bij degenen die er weinig heil van verwachtten, zoals hij het in het hiervoor vermelde citaat al samenvatte. De afschaffing van de slavernij – zowel rond de Atlantische als rond de Indische Oceaan – zou te veel Nederlanders in armoede storten, het systeem werd als *too big to fail* beschouwd.

6.3 Afschaffing slavernij

In 1814 werd wel de slavenhandel afgeschaft, in navolging – en onder druk – van de Engelsen die dit in 1808 bij wet vastlegden. Daarna bleef het voornamelijk stil rond dit thema in Nederland.³⁴⁵ Toen Groot-Brittannië in 1833 ook de slavernij afschafte en Frankrijk in 1848 volgde, kon Nederland niet achterblijven. Een van de redenen die voorheen gebezigd was, namelijk dat als één land ermee stopte het systeem toch door zou gaan, had nu geen waarde meer. Vanaf 1853 boog een staatscommissie

zich over de afschaffing van slavernij in de koloniën. Zuur genoeg stond hier vooral de verlangde compensatie voor plantagehouders, investeerders en eigenaren van slaafgemaakten op het programma.

Delftenaren konden in de krant lezen over de vorderingen. In de *Delftsche Courant* verschenen af en toe berichten over de behandeling van het wetsvoorstel afschaffing slavernij. In 1860 stond er voor het eerst een oproep in de krant voor een bijeenkomst van de Delftse afdeling van de Nederlandse Maatschappij ter Bevordering van de Afschaffing der Slavernij, een in 1841-1842 opgericht gezelschap op initiatief van het Réveil. Vermoedelijk was er eerder nog geen Delftse afdeling. Loco-secretaris **A.W.F. van der Hegge Spies** ondertekende de uitnodigingen voor bijeenkomsten in de Stadsdoelen. Enkele maanden later bleek de rijksontvanger die op Koornmarkt 18 woonde ook de penningmeester te zijn, toen hij een gift van 100 gulden ontving die in de Oude Kerk bij een collecte was ingezameld.³⁴⁶ Toen de kogel eenmaal door de kerk was en de slavernij in 1860 in delen van Nederlands-Indië was afgeschaft nam ook het animo voor de afschaffingsvereniging toe. In 1861 was de afdeling Delft uitgebreid met 'Westlandsche en andere dorpen'. Dominee **A.H. Broens** was als secretaris de gelederen komen versterken. Hij was ook degene die in oktober 1862 een vergadering in de Stadsdoelen uitriep om de afdeling te ontbinden, zoals ook de landelijke Maatschappij zou doen. Kort daarvoor was bekend geworden dat slavernij ook in de Caribische gebieden zou worden afgeschaft.³⁴⁷ Bij de opheffing van de Delftse afdeling ging dominee **J.A. Schuurman** voor in een dankdienst in de Waalse kerk. Er werd geld ingezameld voor de nu op te richten afdeling van de Maatschappij ter Bevordering van het Godsdienstig Onderwijs onder de Inlandse Bevolking der Kolonie Suriname.³⁴⁸ Slavernij leek passé, maar het koloniaal denken was nog springlevend. Onder de bestuurders van deze nieuwe vereniging zien we overigens een aantal bekende namen: A.W.F. van der Hegge Spies en dominee A.H. Broens die hun werk voortzetten, maar ook A.F.L. Bichon van IJsselmonde, H.J. Hoogeveen, A.M. Schagen van Leeuwen én **J.J. Rammelman Elsevier** – de voormalige gouverneur van Curaçao die juist in deze periode een compensatie ontving voor de laatste slaafgemaakten die hij nog in bezit had.³⁴⁹

6.4 Emancipatie

De term emancipatie klinkt positief. Het betrof immers vrijmaking van de slaafgemaakten in de koloniën. Maar de papieren neerslag getuigt van een kille administratieve operatie. In Nederlands-Indië kregen de eigenaars een financiële vergoeding die afhankelijk was van de leeftijd van degene die zij vrijlieten. Bij brief van 17 september 1860 deed de gouverneur-generaal van Nederlands-Indië verslag aan het ministerie van Koloniën over het resultaat van de emancipatie-actie. Er waren 1777 slaafgemaakten vrijgelaten op Java en Madoera en 2958 in de 'buitenbezittingen', onder meer 504 op Banda. Voor 4152 van de 4735 vrijgelatenen was een 'schadevergoeding' betaald aan hun voormalige eigenaars. In totaal was 784.008 gulden uitgekeerd, gemiddeld 189 gulden per vrijgelatene. De gouverneur-generaal voegde verslagen van beoordelingscommissies in de verschillende residenties als bijlagen bij zijn brief. Slechts een enkele keer zit daar ook een lijstje bij met gecompenseerde eigenaren. In Japara, op het noorden van Java, kreeg tabakshandelaar **Emile Jules Ferdinand Bousquet** compensatie voor de vrijlating van vijf slaafgemaakten: **Alima** (54 jaar, 100 gulden), **December** (23 jaar, 350 gulden), **Annetta** (21 jaar, 350 gulden), **Dina** (17 jaar, 220 gulden) en **Morissa** (6 jaar, 100 gulden).³⁵⁰ Bousquet was in 1811 in Delft geboren als zoon van de zeepzieder Isaak Bousquet aan de Voorstraat. Hij huwde in 1836 in Batavia met Wilhelmina Barthold; hun zoon Isaak trouwde in 1861 in Delft.³⁵¹ Vlakkbij Japara lag Semarang, vanwaaruit verslag werd gedaan door resident **Dirk Carel August van Hogendorp**, de kleinzoon van de hiervoor genoemde Dirk van Hogendorp.

Het aantal aangevraagde compensaties was verrassend laag, constateerde schrijver Reggie Baay enkele jaren geleden. Hij veronderstelde dat dit kwam omdat de aanmeldingstermijn onverwacht werd bekort. Bovendien gold de compensatie alleen voor officieel geregistreerde slaafgemaakten en waren er veel ongeregistreerden. Zijn argument dat het alleen ging om Java en

Madoera snijdt geen hout, want zoals vermeld werden ook in de buitengewesten slaafgemaakten vrijgelaten. Dit versterkt overigens wel zijn constatering over het geringe aantal vrijgelatenen.³⁵²

De zogenoemde 'Emancipatieregisters' uit de koloniën in het Caribisch gebied lijken wel volledig te zijn. Wie in 1862 nog slaafgemaakten bezat, werd gevraagd hun namen door te geven. Dat leidde tot borderellen met de gegevens van 34.442 slaafgemaakten en hun eigenaars. Die laatsten hadden met succes gelobbyd voor een financiële compensatie: 300 gulden per slaafgemaakte in Suriname, 200 gulden per slaafgemaakte op Aruba, Bonaire, Curaçao, Sint Eustatius en Saba, en 150 gulden per slaafgemaakte op Sint Maarten. Als klap op de vuurpijl werd tien jaar staatstoezicht ingesteld, een regeling waarbij de geëmancipeerde slaafgemaakten nog tien jaar lang voor hun voormalige eigenaren moesten werken. De maatregel was bedoeld om leegloop van de plantages te voorkomen, ook hier stond het belang van de voormalige eigenaars voorop.³⁵³

In de emancipatieregisters van Suriname en de Nederlandse Antillen komen drie slaafgemaakten voor met een naam die rechtstreeks naar Delft lijkt te verwijzen; tussen haakjes staat de door de eigenaren gebruikte 'slavennaam'. **David Delft** (Geluk, 58 jaar) en **Eva Delft** (Charmantje, 62 jaar) waren broer en zus, ze verbleven op plantage Cannawapibo (Boven Commewijne). De eigenaren die voor hen een vergoeding ontvingen kunnen niet aan Delft gelinkt worden. De vergoeding ging naar de Firma Unico Wilkens en Compagnie van Unico Hendrik Wilkens. Dat David en Eva een plaatsnaam als achternaam hadden gekregen was niet geheel toevallig. Op de lijst met de 248 slaafgemaakten die de firma in 1862 invulde, staan meer geografische namen: Apeldoorn, Bloemendaal, Doesburg, Drenthe, Emden, Frankfort, Gouda, Haarlem, Harderwijk. Het lijkt erop dat de administrateurs ter plaatse telkens 'zomaar' een naam bedachten voor een gezin of groep slaafgemaakten die binnenkwam. De slavennamen tonen net als bij 'Geluk' en 'Charmantje' een keur aan onterende onzinnamen als Bloemkool, Cederhout, Cadeau, Cupido, Minerva en Venus.³⁵⁴

Of **Sophie Cornelia Delft** (Sophie, 30 jaar) wel door iemand naar de eigen stad was genoemd is onbekend. Zij verbleef op de plantage Etablissement Batavia (Beneden Saramacca). Er staat geen eigenaar bij haar naam vermeld omdat zij lepra had en haar werkkraft niet vergoed werd.³⁵⁵

Zoals vrijwel overal zijn de eigenaren beter gedocumenteerd dan de slaafgemaakten. In de emancipatieregisters zijn een paar duidelijke relaties met Delft te leggen. Ten eerste stond hier **Theodorus Bonn (of Boon)** vermeld, een gepensioneerd WIC-kapitein uit Delft, getrouwd met Maria Penny. Het echtpaar woonde aan het Noordeinde. Hoewel Bonn inmiddels weer in Delft verbleef, bleek hij op een plantage op Curaçao nog een slaafgemaakte te bezitten. Bij de Delftse notaris Jacobus Vorstman liet Bonn een procuratie opstellen waarmee Johannes Hieronimus Beaujon op Curaçao het geld voor hem kon innen.³⁵⁶

De 128 vrijgemaakte mannen en vrouwen van plantage 't IJland aan de Pauluskreek in Suriname zullen geen weet gehad hebben van **Rhijnvisa Mathilda Elisabeth Catharina Feith**. Toch werd mede voor haar een uitgebreide berekening gemaakt voor 128 maal 300 gulden die verdeeld diende te worden over achttien leden van de familie Feith. De in Delft woonachtige Rhijnvisa Mathilda Elisabeth bezat 2/1764 aandeel van deze plantage. Zij was de weduwe van Petrus Oosting, een griffier, met wie zij in 1841 in Zwolle was getrouwd. Met haar twee zoons en dochter verhuisde zij op zeker moment naar Delft, waarschijnlijk toen haar oudste zoon ging studeren.³⁵⁷

Tot slot stond dus ook **Isaak Johannes Rammelman Elsevier** genoteerd voor een tegemoetkoming voor elf slaafgemaakten op Curaçao, voor 2200 gulden in totaal. Deze jonkheer was van 1848 tot 1854 gouverneur van Curaçao en Onderhorigheden geweest en had al die tijd slaafgemaakten in bezit gehad. In het slavenregister van Curaçao (1839-1863) zijn diverse transacties te zien, ook in de jaren 1850 werden er door de familie nog slaafgemaakten gekocht en verkocht.³⁵⁸ Rammelman Elsevier was getrouwd met Henriette Catharina Muller. Hun kinderen deelden in hun 'menselijke bezittingen'. In 1863 stelde Rammelman Elsevier in Delft een akte op om de vergoedingen voor zijn dochters Louise Dithmarine Johanna Petronella en Sophia Mathilda te regelen. Zijn zoon Dithmar Melchior, werkzaam bij de rechtbank op Curaçao, tekende zelf het formulier met daarop de namen van zijn vijf slaafgemaakten: schoenmaker **Pierre**, wasvrouw **Susanna** en haar drie kinderen.³⁵⁹

Voor de meerderjarige dochter Louise ging het ook om vijf slaafgemaakten: een jongeman van 24 jaar die als schoenmaker werd opgevoerd, zijn drie jongere zusjes en een jongetje van een andere moeder van 2 maanden oud dat '**Louis Francisco**' was genoemd. Ze golden als 'privé-slaven', als huisbedienden met familie waarschijnlijk. Ook de elf slaafgemaakten op de lijst van de voormalige gouverneur waren allemaal privé: een kok, een kleermaker en zo te zien een aantal kinderen van de vrouwelijke slaafgemaakten. Slaafgemaakte **Fanny** (43 jaar) bijvoorbeeld was zowel de moeder van de kleermaker **Gijsberto François** (25 jaar) als van **Lucia Gijsbertha** (16), **Poan Riné** (13) en **Edgard Alphonso Amen** (11). Dat het volledige huispersoneel verdeeld werd over het gezin blijkt wel uit de twee slaafgemaakten van de minderjarige dochter Sophie Mathilde. Zij was volgens de papieren eigenaresse van metselaar **Ridcard Jacobus** (24) en **Anna Theodora** (20).³⁶⁰

Voor deze vrijgemaakten liet de werkelijke vrijheid nog minstens tien jaar op zich wachten. Zij werden immers onder het staatstoezicht geacht nog tien jaar voor hun voormalige eigenaren te werken. Pas in 1873 waren zij werkelijk los van Delft, de stad waarmee zij door deze gezamenlijke geschiedenis tot dan toe verbonden waren geweest.

7 Van koloniaal naar postkoloniaal Delft, een reflectie

7.1 Introductie

Dit laatste hoofdstuk gaat kort in op de periode na 1863 en valt daarmee technisch gezien buiten de huidige opdracht van de gemeente Delft. Toch leek het ons nuttig om ook over de periode na de afschaffing van koloniale slavernij iets te zeggen. Daarnaast dient dit laatste onderdeel meer als een reflectie in plaats van een serie conclusies van de voorgaande hoofdstukken, deze staan immers al vermeld aan het einde van het inleidende hoofdstuk van dit rapport.

Slavernij was een economisch belangrijk en langdurig lopend onderdeel van het Nederlandse koloniale mondiale rijk, waarbij extreem geweld werd gebruikt en miljoenen mensen uit Azië en Afrika, evenals inheemse mensen uit Azië, Afrika en de Amerika's werden ontmenselijkt en gedwongen ingezet in een mondiaal, koloniaal productieproces.

Met de formele afschaffing van slavernij in 1860 in delen van het toenmalige Nederlands-Indië (Java, Madura en Banda) en vervolgens in 1863 in de Nederlandse Cariben gingen in de praktijk in delen van Oost- en West-Indië de slavernijpraktijken gewoon door. Daarnaast werden andere vormen van onvrijwillige arbeid verder uitgebreid of nieuw ingezet met koeliesystemen en contractarbeid. Oftewel: het koloniale systeem was nog steeds in functie.

Juist in de (laat) negentiende eeuw breidde het Nederlandse koninkrijk zijn gebied in Nederlands-Indië met zeer veel geweld uit. Als je de kaart van Nederlands-Indië bekijkt in 1816, de periode waarop het gebied onder direct beheer van (inmiddels) koninkrijk Nederland valt, en 1870, dan zie je dat Sumatra, Celebes (huidige Sulawesi), Bali, West-Timor en een deel van Borneo (nu Kalimantan) erbij zijn gekomen. Aceh wordt vervolgens in een dertig jaar durende oorlog ook toegevoegd en begin twintigste eeuw is het gebied wat Nederlands-Indië is, bijna identiek aan wat nu Indonesië is.

Deze gebiedsuitbreiding zorgt ook voor andere behoeftes, zoals de groei van een ambtelijk apparaat dat ook kan communiceren met de lokale bevolking. Delft wordt bij deze ontwikkelingen een belangrijke partij. In negentiende-eeuws Delft zien we meerdere koloniale instituties ontstaan.

7.2 Koloniale instituties in/en Delft

Delft is in de negentiende eeuw een belangrijke stad voor wat betreft kennis van Nederlands-Indië. Dat komt op allerlei manieren tot uiting. Een schoolvoorbeeld van een Delfts instituut dat ook het koloniale systeem bedient is de door koning Willem II opgerichte Koninklijke Akademie, opgericht in 1842 en gevestigd aan de Oude Delft 95. Op deze locatie zaten voorheen de Artillerie- en Genieschool en het Fundatiehuis van de Vrijvrouw van Renswoude. De opleiding geeft ook ruimte aan ambtenaren voor Nederlands-Indië door onderwijs in de Oosterse taal-, land- en volkenkunde aan te bieden. Dat was blijkbaar dringend nodig omdat er iets moest gebeuren aan de gebrekkige talenkennis bij de meeste bestuursambtenaren, aldus J.C. Baud, minister van Koloniën. Hij wijst zelfs op het staatsbelang van een goede talenkennis bij de bestuursambtenaren. De opleiding wordt ingewijd op 4 januari 1843 in het bijzijn van diverse autoriteiten, tot aan de koning toe die 'onder het gejuich eener ontelbare menigte, aan het gebouw der Akademie afstapte'.³⁶¹

In 1864 wordt de Akademie opgeheven en ontstaat de Polytechnische School, die een accent legt op techniek. In 1905 volgt de status van universiteit inclusief het promotierecht en voortaan heet het de Technische Hogeschool Delft. In 1986 wijzigt de naam in Technische Universiteit Delft.

Omdat de Akademie is opgeheven en de Indische ambtenaren-in-opleiding naar Leiden dreigen te vertrekken, wordt in datzelfde jaar de Indische Instelling van onderwijs in de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië, kortweg de Indische Instelling, door de gemeente Delft opgericht. Deze Indische Instelling is er om ambtenaren op te blijven leiden voor de koloniale dienst en krijgt in 1875 een eigen gebouw op de Oude Delft 69. **Lodewijk van den Berg** is hoogleraar aan de

Indische Instelling, een kenner van koloniaal Indië en van het islamitisch recht. Later, in 1910 is hij tien jaar lang burgemeester van Delft. Maar voor het zover is, schrijft hoogleraar Van den Berg in 1890 een invloedrijk artikel in *De Gids*, getiteld 'Het Kruis tegenover de Halve Maan', waarin hij pleit dat het zogeheten 'beschavingsniveau' van Indonesiërs primair gekoppeld dient te worden aan de christelijke godsdienst. Hij pleit ervoor dat Indonesische christenen gemakkelijker toegang krijgen tot de status van Europeaan. Dat voorstel haalt het echter niet.³⁶² Hij schrijft dit in een periode waarbij in politiek en bestuurlijk Nederland veel over burgerschap wordt gesproken, inclusief wat burgerschap in de koloniën behelst. In december 1892 wordt de Wet op Nederlanderschap en Ingezetenen aangenomen waarbij is vastgesteld dat mensen in Suriname en de Caribische eilanden, inclusief voormalige slaafgemaakten en contractarbeiders, Nederlands staatsburger zijn terwijl in Nederlands-Indië de zogeheten 'inlanders' en aan hen gelijkgestelden (Arabieren, Moren, Chinezen, heidenen) van Nederlands staatsburgerschap juist zijn uitgesloten.³⁶³

Als in 1901 de Indische Instelling de deuren sluit omdat er inmiddels een overschot aan ambtenaren is, ontstaat er een verweesde collectie die een andere weg moet vinden in Delft, en uiteindelijk de basis van museum Nusantara wordt.³⁶⁴ Hoe ontstaat deze collectie? In 1864 doet de Indische Instelling een oproep in de *Delftsche Courant* om voorwerpen af te staan voor een Ethnologische Verzameling. De voorwerpen zouden worden gebruikt als hulpmiddel bij de lessen. Na de Koloniale Wereldtentoonstellingen in Parijs (1878), Berlijn (1880), Amsterdam (1883) en Batavia (1893) verdeelt het ministerie van Koloniën de geëxposeerde voorwerpen over verschillende volkenkundige musea in Nederland, waaronder de Indische Instelling. Geleidelijk aan breidt de verzameling zich verder uit door schenkingen van docenten en oud-studenten die vanuit de kolonie voorwerpen naar Delft sturen. Omstreeks 1900 telt de collectie al meer dan 5000 voorwerpen. Ze worden naar functie of gebruik geordend. Vanaf 1911 wordt de collectie onder de naam Ethnografisch Museum geëxposeerd in een bovenzaal van Museum Prinsenhof Delft. Rond 1977 huist het museum in het Sint Agathaplein tegenover museum Prinsenhof. Nusantara is dan in Nederland het enige museum dat zich geheel wijdt aan de kunst en cultuur van Indonesië en daarom geliefd bij Indisch Nederland. Het heeft op het moment van sluiting, in 2013, ruim 40.000 voornamelijk aan Indonesië gerelateerde items: 18.000 voorwerpen, 16.000 foto's en beeldragers en 8000 boeken, tijdschriften en artikelen.³⁶⁵

Voor de meer dan 18.000 Indonesische objecten moet een nieuwe bestemming worden gevonden. Ruim 3000 voorwerpen worden overgedragen aan de Volkenkundige Rijkscollectie. De Nederlandse musea selecteren de overige voor hen interessante voorwerpen en 2000 objecten worden uit de collectie gehaald omdat zij niet aan de museale standaarden voldoen. Pas daarna worden de resterende objecten aangeboden aan Museum Nasional in Jakarta die het aanbod uiteindelijk afwijzen. De collectie wordt daarop over musea in Europa en andere landen in Azië verder verdeeld. Als het Museum Nasional in Jakarta toch interesse toont, worden er in 2020 alsnog 1564 objecten naar Indonesië gestuurd. Eén object uit de Nusantara-collectie is dan al terug: een Buginese kris die premier Rutte tijdens zijn staatsbezoek aan Indonesië in 2016 aan president Joko Widodo schenkt.³⁶⁶

De gemeente Delft heeft 459 objecten behouden voor de collectie stadsgeschiedenis, nu (weer) in handen van Museum Prinsenhof Delft. Deze collectie is niet online te raadplegen en wordt op dit moment niet gebruikt in de vaste opstelling van het museum. Het Prinsenhof is bezig zich te richten op een herziening van de vaste opstelling waarbij de koloniale en slavernijgeschiedenis van Delft een duidelijker rol gaat krijgen. Op welke wijze de collectie Nusantara hierbij een rol gaat spelen is tijdens dit schrijven nog niet duidelijk.

Intussen zijn begin twintigste eeuw, met het verlies van de Indische Instelling, de wetenschappelijke en economische banden met de kolonie Nederlands-Indië op andere manieren gecontinueerd waarbij Delft nog immer een rol speelt. Er ontstaat een groeiende wens in de kolonie

voor een universiteit of technische hogeschool aldaar en er volgen diverse lobbyactiviteiten. Na de Eerste Wereldoorlog wordt het belang steeds meer onderkend: financiering wordt geregeld via **K.A.R. Bosscha**, een rijke Nederlandse theemagnaat, filantroop en zoon van een van de rectoren van de Technische Hogeschool Delft. Financiers zijn onder andere de Bataafse Petroleum Maatschappij, Koninklijke Hollandsche Lloyd, Stoomvaart Maatschappij Nederland, mijnbouwmaatschappijen en Bosscha zelf. Na allerlei ontwikkelingen op Java wordt de Delftse hoogleraar **Jan Klopper** aangewezen om een curriculum te ontwikkelen waarna hij de eerste rector wordt van de Technische Universiteit in Bandung, die feestelijk wordt geopend in 1920, opgezet naar Delfts voorbeeld.³⁶⁷ Ook is er een groeiende wetenschappelijke belangstelling voor de eigenschappen van tropische planten (de Botanische Tuin) waarbij de Delftse hoogleraar **Gerrit van Iterson** een lab voor rubberonderzoek (de Rubberstichting) gefinancierd krijgt evenals een laboratorium voor vezelonderzoek. Deze instituten vormen de bakermat van de brede onderzoeksorganisatie TNO, waarvan Van Iterson later voorzitter zal worden.³⁶⁸

7.3 Mensen uit de koloniën in Delft

Migratiestromen van en naar de koloniën blijven bestaan, ook na de formele afschaffing van de slavernij. Zo zien we aan het eind van de negentiende eeuw zowel Javanen als Indische mensen, en zeker vanaf de twintigste eeuw Papoea's, Antillianen en Surinamers uit (voormalige) koloniën reizen naar Delft.

De Javaan **Sosrokartono** is de eerste van een regelmatige, toenemende stroom Indonesiërs die voor studie naar Nederland inclusief Delft komt en daarmee is hij een wegbereider. Maar al eerder komen slaafgemaakte bedienden uit het huidige Indonesië met hun eigenaren mee naar Nederland, de metropool, inclusief naar Delft. Het meest bekende voorbeeld is de eerder genoemde **Wange van Bali** die in de jaren 1810 verschijnt in Delft en op de Breestraat 1 komt te wonen. Wange wordt geboren in Flores (in het huidige Indonesië), meermaals verkocht op slavenmarkten en uiteindelijk aan het begin van de negentiende eeuw meegenomen naar Delft waar hij pas na enkele jaren vrijgemaakt wordt.

Sosrokartono komt als vrij man naar Delft in 1896. Hij is een zoon van de regent van Japara en een broer van de beroemde **Raden Adjeng Kartini**, die helaas veel te vroeg is overleden (in 1904 in het kraambed) en tegenwoordig in Indonesië wordt geëerd als nationale heldin. Dat komt omdat Kartini zich uitspreekt over het belang van onderwijs en de emancipatie van de vrouw, ze schrijft erover met Nederlandse vrienden en bekenden. Deze brieven worden in 1911 verzameld en uitgebracht onder de titel *Door duisternis tot licht, gedachten over en voor het Javaansche volk van wijlen Raden Adjeng Kartini*. Kartini en haar broer maken onderdeel uit van de Javaanse elite. Voor haar betekende het dat zij uitgehuwelijkt zou worden alhoewel ze graag wilde studeren in Nederland, voor hem betekende het dat hij een Europese studie kon gaan volgen.³⁶⁹ Sosrokartono wordt geboren in 1877, twee jaar vóór Kartini. Hij gaat naar de hbs in Semarang en is dan in de kost bij een Nederlands gezin. Zijn studie aan de Polytechnische School in Delft duurt een paar jaar waarna hij van studierichting verandert en naar Leiden gaat.

Diverse studenten uit het huidige Indonesië komen naar Nederland in deze periode, en zo wordt in 1908 de Indische Vereniging opgericht in Den Haag, een studentenvereniging met ook Delftse leden die in de buurt van elkaar wonen in de Delftse Havenstraat, Spooringsingel, Van Leeuwenhoeksingel en Hugo de Grootstraat. Alhoewel het altijd mannen zijn die komen studeren, wordt in 1911 bij de Indische Vereniging een rede over Kartini gehouden, als ware zij een richtsnoer voor hen. De lezing wordt voorafgegaan door een brief van erelid **Jacques Abendanon** – in Paramaribo geboren en van Joodse komaf – die als koloniaal ambtenaar in Nederlands-Indië dient. Abendanon doet in zijn brief verslag van het eerste *Universal Races Congress*, dat in de zomer van 1911 in Londen plaatsvindt, en mede door de befaamde Afro-Amerikaanse intellectueel W.E.B. Du

Bois wordt georganiseerd. Het toont dat ook Delftse studenten uit de koloniën input krijgen over mondiale ontwikkelingen.³⁷⁰ Dat er toch vrouwen uit Nederlands-Indië in de negentiende eeuw naar Delft komen, is omdat zij als bediende meekomen met een Nederlands gezin dat ofwel terugkeert uit de kolonie dan wel zich voor het eerst vestigt in de metropool, inclusief Delft. Zo is daar **Bitja Bitja**, die aangeduid wordt als ‘Mohammedaanse vrouw’, en die meekomt in 1867 naar Delft met het tienkoppige gezin van **Hendrik Elias Vogel**.³⁷¹

In de negentiende eeuw is de komst naar Delft van zo’n 69 personen uit Suriname en de Antillen opgetekend. Voor de Tweede Wereldoorlog zijn dat in feite vooral kinderen van de Europese koloniale elite die kwamen studeren, zoals **Percy Cohen Henriquez** uit Curaçao, (nazaat van Portugese Joden) die in 1930 in Delft gaat studeren en cum laude promoveert aan de Technische Hogeschool.³⁷² Pas later in de twintigste eeuw komen er ook vrije Creolen naar Delft.

Zo is daar de Arubaan **Boy Ecury**, die in Puerto Rico wil studeren. Omdat bij de academie van zijn keuze geen mensen van kleur worden aangenomen gaat hij in Nederland studeren. Als de Tweede Wereldoorlog uitbreekt gaat hij echter een zwerfend bestaan leiden. Hij wil zich inzetten tegen de nazi’s maar het Amsterdamse verzet vindt zijn zwarte uiterlijk te opvallend. Zo komt hij op eigen initiatief naar Delft in 1944 waar hij verblijft bij zijn vriend, verzetsman **Delfincio ‘Boy’ Navarro** (net als Percy Cohen een nazaat van Portugese Joden). Vervolgens sluit Boy Ecury zich bij een Haagse verzetsgroep aan en voordat hij een trip naar Rotterdam aanvangt, schrijft hij aan zijn ouders dat hij het een eer vindt om aan het verzetswerk deel te nemen, zowel voor zichzelf als voor zijn ‘dushi Aruba’, zijn geliefde Aruba. In Rotterdam wordt hij verraden door een bekende en opgepakt waarna hij op de Waalsdorpervlakte wordt gefusilleerd.³⁷³ Na de oorlog, in 1948, wordt de Vereniging van Curaçaose Studenten in Nederland opgericht waarbij ook een kleine Delftse afdeling ontstaat; in 1949 gaat het om vijf leden. Ook de Surinaamse studenten zetten een vereniging op in Delft in 1948.

Met het dekolonisatieproces van Indonesië en Suriname vestigen zich vanaf eind jaren veertig Indische, Molukse en Papoeagroepen in Nederland, inclusief Delft. Dit geldt in de jaren zeventig ook voor Surinamers.

7.4 Herinneringsgemeenschap en impact

De term herinneringsgemeenschap verwijst naar een gemeenschap die zich actief en vaak ook bewust identificeert met een specifiek thema uit het – in dit geval – koloniale verleden. Zo is er in Nederland een herinneringsgemeenschap rondom het slavernijverleden, eentje die ook groeiende is. Nederland was laat met het afschaffen van de slavernij en eveneens laat met herdenken. Tot in dit millennium is er sprake van een stilte in Nederland rondom de geschiedenis van slavernij. Er blijkt tot in de eenentwintigste eeuw nauwelijks een publieke herinneringscultuur rondom slavernij te zijn geweest in Nederland. Diverse onderzoekers spreken zich daarover uit.

De reden voor die late ontwikkeling is meervoudig. Als we kijken naar de afschaffing van de slavernij en het publieke debat dan valt op dat Nederlandse kranten en politici in aanloop naar en op de dag van de emancipatie (1 juli 1863) zelf niet of slechts summier naar dit historische moment verwijzen. Deze relatieve ‘stilte’ is een voorteken. De biografie van de publieke herinnering aan de slavernij in Nederland na 1863 wordt door die stilte gedomineerd.

Met name de Afro-Caribische diaspora agendeert de Nederlandse slavernijgeschiedenis en duidt deze als een trans-Atlantische slavernijgeschiedenis. Ruim vóór de grote migratiestroom van Surinamers naar Nederland in de jaren 1970, zien we in Amsterdam op 1 juli 1963 al een optocht van Surinaamse Amsterdammers die aandacht vestigen op de slavernijgeschiedenis. Met de komst van Afro-Caribische Nederlanders naar Nederland wordt er – vooral in eigen kring – aandacht besteed aan deze geschiedenis. In de rest van Nederland blijft het vooral stil, op een handjevol historici na die erover schrijven in boeken en artikelen die vooral gelezen worden in eigen academische kring.

Vanaf de jaren negentig pleiten verschillende partijen, zoals vrouwencollectief Sophiedela, activist Barryl Biekman en schrijver Frank Martinus Arion, voor meer aandacht voor het Nederlandse slavernijverleden en een landelijk slavernijmonument. Met de installatie van een nationaal slavernijmonument in Amsterdam op 1 juli 2002 en de oprichting van het Nationaal instituut Nederlands slavernijverleden en erfenis (NiNsee) op 24 juni 2002, wordt het Nederlandse slavernijverleden eindelijk serieuzer genomen, ook door de Nederlandse politiek, alhoewel dit een proces van horten en stoten is.³⁷⁴

Vijf jaar later volgt *De Canon van Nederland* (rapport Commissie Ontwikkeling Nederlandse Canon) die wordt aangeboden aan de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen. Deze canon bevat 50 vensters: één ‘venster’ handelt over slavernij. Slavernijgeschiedenis wordt daarmee formeel een integraal onderdeel van de Nederlandse geschiedenis en een afzonderlijk veld voor historisch onderzoek, wat overigens niet betekent dat veel onderzoekers of docenten ermee aan de slag gaan. De formalisering van de slavernijgeschiedenis wordt ondersteund door de toenmalige minister-president, Jan-Peter Balkenende die tijdens de nationale 1 juli-herdenking in het Oosterpark in Amsterdam, in de schaduw van het Nationaal Monument Nederlands Slavernijverleden aangeeft: ‘Slavernij en slavenhandel zijn onlosmakelijk verbonden met onze vaderlandse geschiedenis. Hoe pijnlijk ook, voor die feiten mogen we nooit meer weglomen en de ogen nooit meer sluiten. We mogen nooit meer zwijgen – dat is te lang gedaan.’

Deze belangrijke stappen komen relatief laat en hebben daarom impact gehad op hoe wij als Nederlanders een collectief geheugen en daaraan gekoppelde beeldvorming hebben ontwikkeld. Wetenschapper Guno Jones zegt hierover:

Met de totstandkoming van het Nationaal Monument Nederlands Slavernijverleden in 2002 en het Nationaal instituut Nederlands slavernijverleden en erfenis (NiNsee) [] slaagden ‘herinneraars’ erin om van de slavernij een publieke kwestie te maken. Deze ontwikkeling werd voorafgegaan door een langdurige periode, waarin het Nederlandse slavernijverleden non-existent was in het Nederlandse herdenkings- en herinneringslandschap. Er had zich weliswaar al decennia een gespecialiseerde historiografie over de slavernij en slavenhandel ontwikkeld, maar die was niet in de canon van de Nederlandse geschiedenis opgenomen en had een geringe maatschappelijke impact. Alex van Stipriaan stelt dat de slavernij in het Nederlandse onderwijs voor het jaar 2000 vooral geassocieerd werd met ‘de Verenigde Staten en de negerhut van oom Tom’ en dat er rondom het Nederlandse slavernijverleden een ‘oorverdovende stilte’ heerste.³⁷⁵

Interessant genoeg heeft de historiografie – de geschreven interpretatie van het verleden – waar Jones over schrijft, zich in de Nederlandse (post)koloniale historiografie grotendeels ontwikkeld langs de lijnen van de VOC en de WIC, wat betekent dat deze koloniale mondiale onderverdeling is gecontinueerd in kennisproductie.

De gebieden, ondernemingen en vormen van kolonialisme en slavernij zijn vaak gescheiden behandeld in de Nederlandse historiografie en om die reden, in ieder geval deels ook zo in ons collectief geheugen gegrift. Daarbij wordt in de publieke beeldvorming de Verenigde Oost-Indische Compagnie – in ieder geval tot voor kort – nog regelmatig positief beoordeeld en de West-Indische Compagnie negatief. Een meer kritische blik op de VOC groeit inmiddels, maar steden als Hoorn en Delft maken (tot voor kort) in hun citymarketing gebruik van het feit dat zij ooit VOC-steden waren. Dat leverde Hoorn zelfs de tweede plaats op van beste citymarketingcampagne in 2019.³⁷⁶

Dankzij diverse stedelijke onderzoeken en institutionele verbanden met de Nederlandse slavernijgeschiedenis, komt er nu ook verdieping van onderzoek. Zoals recent werd aangehaald in *de Volkskrant*, ‘Vaak wordt de slavernijgeschiedenis in algemene termen beschreven, lange halen, gauw

thuis. De stedelijke focus is historisch juist heel goed. De stad was vroeger de belangrijkste politieke en economische eenheid.³⁷⁷

We zien dus een ontwikkeling van stilte naar agenderen en publieke interventies. Wat daarbij opvalt is dat stemmen uit de Indische en Molukse gemeenschappen in het verleden op dit onderwerp veel minder voorkomen. Er heeft zich volgens wetenschappers Guno Jones en Esther Captain niet echt een herinneringsgemeenschap rondom de slavernij in de Indische Oceaan gevormd, maar wel rondom de Japanse bezetting (1942-1945) en de daaropvolgende dekolonisatieoorlog in Indonesië, die een directe impact hadden op Indische Nederlanders. Dit wordt beaamd door Nancy Jouwe:

[D]e Indische gemeenschap [was] niet met slavernij bezig, omdat de eerste en tweede generaties andere agendapunten hadden. De herinneringscultuur, zeker voor een belangrijk deel van de oudere generatie, gaat over die goeie oude tijd, tempo doeloe en de Tweede Wereldoorlog. Het leeuwendeel van hun politieke agenda richtte zich op de dekolonisatieperiode medio twintigste eeuw, mede onder invloed van een conservatief deel van de Indische gemeenschap dat sterke verbindingen kent met de landelijke ambtenarij en politiek. Dé herdenking van Indisch Nederland vindt plaats op 15 augustus in Den Haag bij het Indisch monument en richt zich op de capitulatie van Japan tijdens de Tweede Wereldoorlog. Voor Molukkers (25 april) en Papoea's (1 juli) zijn andere data belangrijker die verwijzen naar niet-erkende onafhankelijkheid van Indonesië.³⁷⁸

Recenter zien we echter andere bewegingen, en de Delftse geschiedenis heeft daaraan bijgedragen. Ron Siteur is een gepensioneerd ambtenaar uit Oost-Nederland, die, als je hem op straat zou tegenkomen, niet meteen doet denken aan een nazaat van tot slaafgemaakten. En toch heeft die familiegeschiedenis hem juist geïnspireerd. Hij startte een website over Wange van Bali, zijn voorouder, die in de Breestraat 1 woonde. Wange is getekend door de broer van zijn eigenaar en het portret is in eigendom van het Rijksmuseum. Wange zelf heeft zijn memoires geschreven (in familiebezit): een voor Nederlandse begrippen uniek fenomeen. Bij jongere generaties is een groeiende belangstelling hiervoor te zien met netwerken zoals het *Dekolonisatie Netwerk voormalig Nederlands-Indië*, *Zwart onder Oranje*, *Beyond Walls* en *Tracing your roots* die allemaal, op verschillende publieke manieren hier aandacht aan schenken.

Dit alles betekent ook dat lokale herinneringsgemeenschappen, zoals in Delft, ruimte krijgen om zich sterker te ontwikkelen en dankzij groeiende kennisproductie ook kennis te delen in hun omgeving op toegankelijke en creatieve manieren. Kunstenaars, theatermakers, erfgoed specialisten en community organisatoren maken gebruik van inzichten uit onderzoek of (eigen) familiegeschiedenissen om dit verhaal kenbaar te maken op allerlei manieren.

We ontwaren dus een proces van groeiend bewustzijn. In de twintigste eeuw zien we eerst een breed aanvaard idee dat de slavernijgeschiedenis geen Nederlandse geschiedenis is. Scholieren in de twintigste eeuw krijgen *Uncle Tom's Cabin* te lezen van Harriet Beecher Stowe, in plaats van *Wij slaven van Suriname* van Anton de Kom. In de jaren zeventig is de TV-serie *Roots* te zien, voor veel mensen een eerste visuele kennismaking met wat slavernij kan betekenen voor slaafgemaakten zelf. De serie zal het beeld hebben versterkt dat het hier vooral een Amerikaanse geschiedenis betreft. Dankzij het agenderen door met name de Afro-Caribische gemeenschap groeit in Nederland de bekendheid rondom slavernij met horten en stoten maar tegelijkertijd wordt het dan vaak nog gezien als vooral een geschiedenis van specifiek die gemeenschap. In 2023 inmiddels, is of in ieder geval lijkt er een sneller groeiende consensus te ontstaan dat dit een gemeenschappelijke Nederlandse (en mondiale) geschiedenis is die over ons allemaal gaat.

Geraadpleegde bronnen

Archieven

CBG = Centraal Bureau voor Genealogie
Oost-Indische Bronnen

ELO = Erfgoed Leiden en Omstreken
162.1.08 Gaarder van Nieuwkoop en Noorden
0506 Oude notariële archieven van Leiden

HUA = Het Utrechts Archief
34-4 Notarissen in de stad Utrecht

NA = Nationaal Archief
1.04.01 Compagnieën op Oost-Indië (voorcompagnieën)
1.04.02 Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC)
1.05.01.01 West-Indische Compagnie (WIC)
1.05.01.02 Tweede West-Indische Compagnie (WIC)
1.05.03 Sociëteit van Suriname
1.05.10.01 Gouvernementssecretarie der Kolonie Suriname
1.10.83 A. van Vredenburg en G. van Vredenburg
1.11.01.01 Aanwinsten van de voormalige Eerste Afdeling van het Algemeen Rijksarchief
2.02.09.08 Algemene Rekenkamer
2.10.02 Ministerie van Koloniën
2.10.74 Burgerlijke Stand Suriname (microfiches Slavenregisters)
2.21.008.69 Familie van Hogendorp

SAA = Stadsarchief Amsterdam
518 Familie Van Hoorn en aanverwante families
922 Familie Luden en aanverwante families
5075 Notarissen ter standplaats Amsterdam

SAD = Stadsarchief Delft
1 Stadsbestuur van Delft
14 Doop-, trouw- en begraafregisters Delft
16 Bevolkingsadministratie van Delft
72 Weeskamer Delft
161 Notarieel archief
169 Departement Delft van de Nederlandse Maatschappij tot Bevordering der Nijverheid
201 Weeshuis der Gereformeerden
212 Hofje van Pauw
263 Fundatie van de Vrijvrouwe van Renswoude
445 Hervormde Gemeente Delft
447 Kamer van Charitate
464 Familie Van Berckel
847 Familie Van Kinschot
924 Notaris J. Vorstman

SAR = Stadsarchief Rotterdam
1-01 Oud archief van de stad Rotterdam
1-02 Doop-, trouw- en begraafregisters Rotterdam
18 Notarissen te Rotterdam en daarin opgegane gemeenten

ZA = Zeeuws Archief
20 Middelburgsche Commercie Compagnie

Websites

'Achter de gevels' = www.achterdegevelsvandelft.nl

DAS = [Dutch-Asiatic Shipping in the 17th and 18th centuries \(knav.nl\)](http://Dutch-Asiatic Shipping in the 17th and 18th centuries (knav.nl))

Dikland, Philip, Database met historische informatie over plantages in Suriname (www.suriname-heritage-guide.com)

TASTD = Trans-Atlantic Slave Trade Database (www.slavevoyages.org)

Literatuur

Baay, Reggie, *Daar werd wat gruwelijks verricht. Slavernij in Nederlands-Indië* (Amsterdam, 2015)

Beresteyn, E.A. van, *Grafmonumenten en grafzerken in de Oude Kerk te Delft* (Assen 1938)

Beurden, Jos van, *Herplaatsing collectie voormalige museum Nusantara Delft* (Museum Prinsenhof Delft & Nationaal Museum van Wereldculturen 2019)

Beurden, Jos van, *Ongemakkelijk Erfgoed. Koloniale collecties en teruggave in de lage landen* (Zutphen 2021)

Chijs, J.A. van der, *Nederlandsch-Indisch plakaatboek 1602-1811 dl. 9, Nieuwe Statuten van Batavia* (Batavia en 's-Gravenhage, 1891)

Chotkowski, M.B. *750 jaar migratie naar Delft. Onderzoek in opdracht van het "Politiek Netwerk Migranten Delft"* (Leiden 1996)

Claessens, Marion, 'Sporen van slavernij', in: *Delft* (2008-3) 22-23

Delft en de Oostindische Compagnie. Serie-uitgave van het Genootschap Delfia Batavorum 14 (Amsterdam 1987)

Dillo, Ingrid G., 'Over scheepsbouw en scheepvaart bij de kamer Delft', in: *Delft en de Oostindische Compagnie*, 37-56

Eekhout, L.L.M., 'Een bedrijf in bedrijf: organisatie en werkverdeling van de kamer Delft', in: *Delft en de Oostindische Compagnie*, 13-35

Es, B.J. van, *De familie (Clifford) Kocq afkomstig uit Zuiderwoude* (beschikbaar via www.hogenda.nl)

Fasseur, Cees, *De Indologen. Ambtenaren voor de Oost. 1825-1950* (Amsterdam 1993, derde druk)

Fatah-Black, Karwan, *Sociëteit van Suriname 1683-1795. Het bestuur van de kolonie in de achttiende eeuw* (Zutphen 2019)

Gaastra, Femme S., 'Particuliere geldstromen binnen het VOC-bedrijf 1640-1795', eerste Van Gelder-lezing gehouden voor het Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet en Stichting Nederlandsche Penningkabinetten te Leiden op 27 november 2002.

Gids Slavernijverleden. Nederland. The Netherlands. Slavery Heritage Guide, onder redactie van Dienne Hondius e.a. (Volendam 2019)

Heijer, Henk den, *De geschiedenis van de WIC* (Zutphen 2002, 2^e gewijzigde druk)

Heijer, Henk den, *Nederlands slavernijverleden. Historische inzichten en het debat nu* (Zutphen 2022)

Heuser, Dillon, 'Maasstad in De Maze'. De handel en scheepvaart van de Rotterdamse WIC-afdeling tussen 1621 en 1740' (masterscriptie EUR, Rotterdam 2019)

Hogendorp, Dirk van, *Stukken rakende den tegenwoordigen toestand der Bataafsche bezittingen in Oost-Indië en den handel op dezelve* (J.C. Leeuwesteyn en M. Roelofswaert, 's-Gravenhage en Delft 1801)

Jacobs, Els M., *Koopman in Azië. De handel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie tijdens de 18de eeuw* (Zutphen 2000)

Jones, Guno, 'De Slavernij is onze geschiedenis (niet). Over de discursieve strijd om de betekenis van de ntr-televisieserie De Slavernij', in: *BMGN – Low Countries Historical Review* vol. 127 (4) (2012) 56-82

Jouwe, Nancy, 'Een misdaad tegen de menselijkheid: Nederlandse lokale politici en burgemeesters', in: *Staat en slavernij. Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* onder redactie van Rose Mary Allen, Esther Captain, Matthias van Rossum, Urwin Vyent. (in druk) (Amsterdam 2023)

Jouwe, Nancy, 'Van wie is de slavernijgeschiedenis?', in: *De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam onderzoek* onder redactie van Brandon e.a. (Amsterdam 2020) 373-381

Jouwe, Nancy, en Marlise Mensink, *Papoea's. Oja, die bestaan echt, he?* (Utrecht 1993)

Knaap, Gerrit, *De 'Core Business' van de VOC. Markt, macht en mentaliteit vanuit overzees perspectief* (Utrecht 2014)

Kok, Gerhard de, *Walcherse ketens. De trans-Atlantische slavenhandel en de economie van Walcheren* (Zutphen 2020)

Het koloniale en slavernijverleden van Hofstad Den Haag, onder redactie van Esther Captain, Gert Oostindie en Valika Smeulders (Amsterdam 2022)

'Kwartierstaten van Delftsche vroedschappen, verzameld door Mr. W. van der Lely, medegedeeld door Mr. L.G.N. Bouricius, archivaris der Gemeente Delft', in: *De Nederlandsche Leeuw* 1914-1916 (genummerd 1-252)

Leur, J.L.W. van, *De Indische Instelling te Delft. Méér dan een opleiding tot bestuursambtenaar, 125 jaar verzamelen* (Delft 1989)

Lintum, C. te, 'De Kamer der West-Indische Compagnie te Delft', in: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië* deel 63 (1910) 93-108

Nagtegaal, Luc, 'Om de eer van de Cnollen', in: *Historisch Jaarboek Delft 2023* (Delft 2023) 27-40

Oostindie, Gert, en Emy Maduro, *In het land van de overheerser II. Antillianen en Surinamers in Nederland. 1634/1667-1954* (Leiden 1986)

De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië. Verzameling van onuitgegeven stukken uit het oud-koloniaal archief, J.K.J. de Jonge, M.L. van Deventer en L.W.G. de Roo, ed., 17 delen (Den Haag-Amsterdam 1862-1909)

Poeze, Harry, *In het land van de overheerser I. Indonesiërs in Nederland. 1600-1950* (Leiden 1986)

Prud'homme van Reine, Ronald, *Admiraal Zilvervloot. Biografie van Piet Hein* (Amsterdam/Antwerpen 2003)

Raad voor Cultuur, *Koloniale Collecties en Erkenning van Onrecht* (Den Haag 2020)

Roon, Gerard van, *Macht en gewoonte in het Delftse stadsbestuur (1672-1702)* (Delft 2014)

Rossum, Matthias van, *Kleurrijke tragiek. De geschiedenis van slavernij in Azië onder de VOC* (Hilversum 2015)

Rossum, Matthias van, 'Chasing the *Delfland*: slave revolts, enslavement and (private) VOC networks in early modern Asia', in: *Navigating history: economy, society, knowledge and nature. Essays in honour of prof.dr. C.A. Davids* Ed. Pepijn Brandon, Sabine Go en Wybren Verstegen (Leiden 2018) 201-227

Schatten in Delft. Burgers verzamelen 1600-1750, onder redactie van Ellinoor Bergvelt, Michiel Jonker en Agnes Wiechmann (Zwolle/Delft 2002)

Siteur, Ron, 'Wange van Bali, ca. 1797-1869; een onvrije immigrant uit Oost-Indië', in: *Jaarboek Historische Vereniging Delfia Batavorum 2017* (Delft 2018) 115-132

Slavernij en de stad Utrecht, onder redactie van Nancy Jouwe, Matthijs Kuipers en Remco Raben (Zutphen 2021)

Slavernij herbezien. Visuele bronnen over slavernij in de Indonesische archipel en Indische Oceaan, onder redactie van Nancy Jouwe e.a. (Edam 2021)

De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam onderzoek, onder redactie van Pepijn Brandon e.a. (Amsterdam 2020)

Stipriaan, Alex van, *Rotterdam in slavernij* (Amsterdam 2020)

Streefland, Abel, *The Shared History of TU Delft and Bandung Institute of Technology* (Delft 2020)

Verhoeven, Gerrit, *De derde stad van Holland. Geschiedenis van Delft tot 1795* (Zwolle 2015)

Vlis, Ingrid van der, *Vooruit met veel verleden. Geschiedenis van Delft vanaf 1795* (Zwolle 2016)

Vlis, Ingrid van der, *'t Weeshuys binnen Delft. Jeugdzorg in vele gedaanten* (Delft 2017)

Voort, Jan. P. van de, *Westindische plantages van 1720 tot 1795. Financiën en handel* (Eindhoven 1973)

Wijnaendts van Resandt, W., *De gezaghebbers der VOC op hare buitencomptoiren in Azië* (Amsterdam 1944)

Zandvliet, Kees, *De 500 rijksten van de Republiek* (Zutphen 2018)

Zuiderweg, A.M., *Batavia berijmd. Een geschiedenis van de Compagniesliteratuur en een overzicht van de Compagniesdichters in Batavia* (diss. Leiden 2017)

Noten

- ¹ Van Rossum, *Kleurrijke tragiek*, 7-18; Baay, *Daar werd wat gruwelijks verricht*, 255-273.
- ² Van Hogendorp, *Stukken*, 454.
- ³ 'Verantwoording', in: *Slavernij in Oost en West*, 403.
- ⁴ Verhoeven, *Derde stad van Holland*, 293-294; Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, 18; H.E. van Gelder, 'Scheepsrekeningen van enkele der vroegste Guinea-vaarten', in *Economisch-historisch jaarboek 2* (1916) 239-257.
- ⁵ Verhoeven, *Derde stad van Holland*, 298; SAD, 161-1581, f.71 (1617 05 05).
- ⁶ Van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij*, 33-34.
- ⁷ Verhoeven, *Derde stad van Holland*, 294-295.
- ⁸ *Opkomst 2*, 240; *Schatten in Delft*, 31-32.
- ⁹ Verhoeven, *Derde stad van Holland*, 294-295. Notulenboek: NA, 1.04.01-175.
- ¹⁰ *Schatten in Delft*, 33-37.
- ¹¹ Huygens ING, VOC-Kenniscentrum, thema 'Participeren in het kapitaal', [VOC-Kenniscentrum - Thema's](#) (geraadpleegd 8-4-2023).
- ¹² Leendert Valk, 'Jongens van goeden begripe', in: *De Groene Amsterdammer*, 23-6-2022, 32-41.
- ¹³ Remco Raben, 'Kijken naar stilte. Tot slaaf gemaakten binnen en buiten beeld', in: *Slavernij herbezien*, 27-32, hier 27.
- ¹⁴ Van Rossum, *Kleurrijke tragiek*, 24-27.
- ¹⁵ Van Rossum, *Kleurrijke tragiek*, 49-62. Baay, *Daar werd wat gruwelijks verricht*, 29-34.
- ¹⁶ Wim Manuhutu, 'Banda in beeld', in: *Slavernij herbezien*, 94-101; Baay, *Daar werd wat gruwelijks verricht*, 82-100; Matthias van Rossum, 'De VOC, van Amsterdam naar Azië', in: *Slavernij in Oost en West*, 52-61 hier 57.
- ¹⁷ SAD, 161-1590, f. 220-221 (1624 12 08); DAS, nr 0249.1 (heen 1620 04 08) en 5161.1 (terug 1623 november).
- ¹⁸ Mieke Beumer, 'Philippus Baldaeus en Gerrit Mosopatam: een buitengewoon portret', in: *Bulletin van het Rijksmuseum* 47 (1999) 145-173.
- ¹⁹ Philippus Baldaeus, *Naauwkeurige beschryvinge van Malabar en Choramandel* (Amsterdam 1672) 155-156.
- ²⁰ Erik Odegaard, "'Slaafhaalders" op Oostenburg', in: *Slavernij in Oost en West*, 97-103.
- ²¹ Van Rossum, 'Chasing the Delfland', 206-207.
- ²² Van Rossum, 'Chasing the Delfland', 201-215; bestraffing: NA 1.04.02-9407 scan 1007 en 9408 scan 563.
- ²³ SAD, 1-257, f. 327r (1621 09 06) en f. 331v (1621 11 30); Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, 30.
- ²⁴ Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, 31; Te Lintum, 'Kamer der WIC Delft', 97-98.
- ²⁵ Den Heijer vermeldt dat pas in 1674 het aantal bewindhebbers halveerde, maar al op 3 maart 1651 werd besloten het aantal te laten afnemen. In 1669 werd er nog eens toe opgeroepen, pas in 1674 werd gehandhaafd (zie resolutie Staten van Holland en West-Friesland 8-4-1669, Te Lintum, 'Kamer der WIC Delft', 102-104).
- ²⁶ Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, 97-102, 107-122; Marion S. van Aken-Fehmers en Loet A. Schledorn, *Delfts aardewerk. Geschiedenis van een nationaal product. Deel II* (Zwolle 2001) 87; SAR, 1-01, inv.nr 3025 (1669 04 08).
- ²⁷ Te Lintum, 'Kamer der WIC Delft', 94 en 105-107.
- ²⁸ Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, 185-187.
- ²⁹ Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, 35; Te Lintum, 'Kamer der WIC Delft', 97.
- ³⁰ Matthias van Rossum, 'De discussie over Piet Hein gaat voorbij aan de doorlopende patronen van koloniaal geweld', in: *De Volkskrant*, 24-6-2020; Prud'homme van Reine, *Admiraal Zilvervloot*, 30-37.
- ³¹ Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, 65-66; Van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij*, 89-90.
- ³² Prud'homme van Reine, *Admiraal Zilvervloot*, 175 vermeldt dat Hein woonde op noordhoek Schoolstraat. In de bron staat: ten zuiden van het Charitaathuis, het zuidelijkste deel van het Prinsenhof, nu Oude Delft 173.
- ³³ Matthias van Rossum, 'De VOC, van Amsterdam naar Azië', in: *Slavernij in Oost en West*, 52-61 hier 57.
- ³⁴ Erik Odegaard, 'Suiker en slavernij in Nederlands-Brazilië', in: *Slavernij in Oost en West*, 151-154; *NNBW*.
- ³⁵ H.K. Nagtegaal, 'Het Delftse geslacht Van der Dussen', in: *Ons Voorgeslacht* (2005) 316; *NNBW* deel 2, 415; SAD, 1-2571, f. 164 (1625 09 27).
- ³⁶ Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, 72-73, 76 en 151; Van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij*, 91.
- ³⁷ Van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij*, 91-92; De Kok, *Walcherse ketens*, 25-27.
- ³⁸ Fatah-Black, *Sociëteit van Suriname*, 53 en 58-59; 'Achter de gevels', Oude Delft 157.
- ³⁹ Fatah-Black, *Sociëteit van Suriname*, 72-73.
- ⁴⁰ SAA, 5075-4774 (1695 10 26).

- ⁴¹ Fatah-Black, *Sociëteit van Suriname*, 49.
- ⁴² Cátia Antunes en Ramona Negrón, 'The Dutch Republic and the Spanish slave trade, 1580-1690', in: *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 19 nr. 2 (2022) 17-44, hier 26-28; Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, 96.
- ⁴³ Den Heijer, *Nederlands slavernijverleden*, 65.
- ⁴⁴ SAA, 5075-4771 (1685 04 10).
- ⁴⁵ Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, 140-141.
- ⁴⁶ Zie hierover De Kok, *Walcherse ketens*.
- ⁴⁷ Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, 185-187.
- ⁴⁸ Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, 185-187.
- ⁴⁹ Van Roon, *Macht en gewoonte*, 23-34. Zie verder de passages over het stadsbestuur in Verhoeven, *Derde stad van Holland* en Van der Vlis, *Vooruit met veel verleden*.
- ⁵⁰ NA, 1.10.83-1 (1755 03 04).
- ⁵¹ SAD, 1-101 (1755 03 21).
- ⁵² SAD, 1-101 (1758 10 23).
- ⁵³ Eekhout, 'Een bedrijf in bedrijf', 19.
- ⁵⁴ Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, 27-28 en 116; SAD, 1-2022 (1693 11 13, 1699 11 25).
- ⁵⁵ Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, 31 en 118.
- ⁵⁶ De Kok, *Walcherse ketens*, 13-14.
- ⁵⁷ Te Lintum, 'Kamer der WIC Delft', 99. Voor de Haagse inbreng, zie Raymund Schütz en Joëlle Glerum, 'Den Haag: de koloniale handelsgeest en de bestuurlijke mentaliteit, 1600-1940', in: *Het koloniale en slavernijverleden*, 73-89, hier 74-80.
- ⁵⁸ Heuser, 'Maasstad in De Maze', 22; Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, 112. Cornelis ten Hove was van 1645 tot 1665 namens De Maze aanwezig op het Haagse Besogne. In notulen wordt hij soms opgevoerd als bewindhebber van Delft, maar zijn benoeming staat niet vermeld in de resoluties van de burgemeesters. NA, 1.10.46, inleiding: hier staat hij als bewindhebber van Rotterdam vermeld.
- ⁵⁹ SAD, 1-109, f. 323 (1634 12 10).
- ⁶⁰ 'Achter de gevels', Oude Delft 126; SAD, 1-406 (1644 12 30).
- ⁶¹ Te Lintum, 'Kamer der WIC Delft', 103.
- ⁶² Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, 116; SAD, 1-110, f. 362-363 (1702 02 04) en 1-101, f. 7-7v (1741 05 23).
- ⁶³ SAD, 1-101, f. 366v (1759 06 01).
- ⁶⁴ Van Es, *Familie (Clifford) Kocq*.
- ⁶⁵ Eekhout, 'Bedrijf in bedrijf', 21-22.
- ⁶⁶ SAD, Delftenaren in Beeld (Hans Nagtegaal), 'Reijer Vrancken van der Burch', 'Adriaan Andriesz van der Goes' en 'Arent Jacobsz van der Graeff'.
- ⁶⁷ Verhoeven, *Derde stad van Holland*, 319.
- ⁶⁸ Eekhout, 'Bedrijf in bedrijf', 22.
- ⁶⁹ SAD, 161-1837, f. 251r (1637 03 01); G.J. van Dillen, 'De West-Indische Compagnie, het calvinisme en de politiek', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* (1961) 159-160; Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, 97.
- ⁷⁰ Bas van der Wulp, 'De Weeskamer van de stad Delft tot 1618', in: *Leeuwendeel. Artikelen aangeboden aan H.W. van Leeuwen door zijn collega's ter gelegenheid van zijn afscheid van de Gemeentelijke Archiefdienst Delft* (Delft 1992) 133-148.
- ⁷¹ SAD, 72-152 (1759 11 28).
- ⁷² SAD, 72-80.
- ⁷³ SAD, 72-152.
- ⁷⁴ SAD, 72-301; SAD, 1-100, f. 138.
- ⁷⁵ SAD, 72-7577.
- ⁷⁶ SAD, 72-8749.
- ⁷⁷ SAD, 72-88.
- ⁷⁸ *Lijst van alle oproepingen van erfgenamen in Nederland sedert 30 jaren gedaan* (Amsterdam 1941) 26, 196.
- ⁷⁹ SAD, 72-12184, nr 564D (1845 10 23).
- ⁸⁰ SAD, 72-12185.
- ⁸¹ Knaap, 'Core Business', 7.
- ⁸² SAD, 161-1936 (1659 05 02).
- ⁸³ NA, 1.04.02-14088 A (1747) en B (1755) en 14084 (1768-1772), f. 72-77 (1769), 192-197 (1770, 15 procent), 280-285 (1771, 12,5 procent), 385 (1772, 12,5 procent).
- ⁸⁴ Zandvliet, *500 Rijksten*, 91 en nrs 17-8, 18-103, 18-248.

- ⁸⁵ Zandvliet, *500 Rijksten*, nr 18-87.
- ⁸⁶ Zandvliet, *500 Rijksten*, nr 18-19 en [Riebeeck, Johanna Maria van \(1679-1759\) \(knav.nl\)](#) (geraadpleegd 13-5-2023).
- ⁸⁷ Zandvliet, *500 Rijksten*, nr 17-70.
- ⁸⁸ Zandvliet, *500 Rijksten*, nr 17-26.
- ⁸⁹ SAA, 5075-10268, akte 381021 (1754 05 20).
- ⁹⁰ Zandvliet, *500 Rijksten*, nr 18-94.
- ⁹¹ NA, 1.04.02-14084, f. 51.
- ⁹² Huygens ING, VOC-Kenniscentrum, thema 'Participeren in het kapitaal', [VOC-Kenniscentrum - Thema's](#) (geraadpleegd 8-4-2023).
- ⁹³ SAD, 1-257, f. 345r (1622 09 12).
- ⁹⁴ SAD, 1-257, f. 352r (1623 03 06).
- ⁹⁵ Raymund Schütz en Joëlle Glerum, 'Den Haag: de koloniale handelsgeest en de bestuurlijke mentaliteit, 1600-1940', in: *Het koloniale en slavernijverleden*, 73-89, hier 74-75.
- ⁹⁶ Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, 33; Te Lintum, 'Kamer der WIC Delft', 96-99; C. te Lintum, 'De oprichting van de Rotterdamsche Kamer der West-Indische Compagnie', in: *Rotterdamsch Jaarboekje* 8 (1910) 101-116, hier m.n. 112-116.
- ⁹⁷ Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, 27-28 en 116; SAD, 1-2022 (1693 11 13, 1699 11 25).
- ⁹⁸ SAD, 161-1838, f. 45-47v (1638 02 18), f. 59-61v (1638 02 26) etc.; zijn boedel: SAD, 161-1936 (1659 05 02).
- ⁹⁹ J.G. van Dillen, 'Effectenkoersen aan de Amsterdamsche Beurs 1723-1794', in: *Economisch Historisch Jaarboek* (1931) 1-46 hier 9-12.
- ¹⁰⁰ Van Dillen, 'Effectenkoersen', 11 en bijlage op 19-46.
- ¹⁰¹ Van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij*, 97; Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, 118.
- ¹⁰² NA, 1.11.01.01-2051, f. 8v-9.
- ¹⁰³ NA, 1.11.01.01-2051, f. 13v e.v.
- ¹⁰⁴ NA, 1.11.01.01-2051, f. 20v.
- ¹⁰⁵ NA, 1.11.01.01-2051, f. 19v en 21v.
- ¹⁰⁶ 'Achter de gevels', Lange Geer 24-26-28.
- ¹⁰⁷ NA, 1.11.01.01-2051, f. 27v-28, 49v-50 en 59v-60.
- ¹⁰⁸ NA, 1.11.01.01-2051, f. 38v.
- ¹⁰⁹ NA, 1.11.01.01-2051, f. 25v.
- ¹¹⁰ Negrón en Den Oudsten, *De grootste slavenhandelaren*, 11-12 en 19-21; De Kok, *Walcherse ketens*, 48-50.
- ¹¹¹ ZA, 20-1581, lijst van intekenaars 1720-1721; SAD, 161-2569, f. 131 (1720 09 30).
- ¹¹² Heuser, 'Maasstad in De Maze', bijlage I.
- ¹¹³ Van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij*, 103.
- ¹¹⁴ TASTD, voyage ID 11822: Cape Lahou-Windward-Ivory-Gold-Benin.
- ¹¹⁵ Van de Voort, *Westindische plantages*; Hester van de Kuilen, 'Een verliesgevend wingewest', in: *OSO. Tijdschrift voor Surinaamse letterkunde en geschiedenis* jrg. 21 (2002) 276-288 hier 283.
- ¹¹⁶ Van de Voort, *Westindische plantages*, 96-97; Bram Hoonhout, 'Financiering van de vergeten koloniën in Guyana', in: *Slavernij in Oost en West*, 112-119; Van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij*, 267.
- ¹¹⁷ SAD, 161-3361, f. 260 (1791 04 09).
- ¹¹⁸ Voor een historisch overzicht van de verschillende plantages, zie het werk van Philip Dikland op [suriname-heritage-guide.com](#) (geraadpleegd 2-2-2023).
- ¹¹⁹ SAD, 161-3341, f. 97-167 (1795 07 21).
- ¹²⁰ Zie over deze twee plantages Gert Oostindie, *Roosenburg en Mon Bijou. Twee Surinaamse plantages, 1720-1870* (Dordrecht 1989).
- ¹²¹ SAR 1-02, inv.nr 76, (1760 07 20); 'VOC-opvarenden', 1756-1758 en 1763-1766; SAD, 161-3281, f. 542 (1806 03 28).
- ¹²² SAD, 161-3325, f. 41 (1773 04 22). Over de Deense plantages en de daarop gevestigde leningen: Tim Deahl, 'Een vergeten parel in de Deense kroon. De ontwikkelingen van de Nederlandse connecties met het Deense eiland St. Thomas, 1770-1807' (ongepubliceerde MA-thesis 2012).
- ¹²³ HUA, 34-4, inv.nr 1787, akte 89 (1775 04 03); SAD, 72-3 (1815 06 20, 1815 10 29 en 1817 05 17).
- ¹²⁴ SAD, 161-3323, f. 273 (1789 09 11).
- ¹²⁵ D. Overgaauw en H.Th.F. van Wijk, *Van 'Den Overgaeu'. 5 eeuwen genealogie en geschiedenis van de familie Overgaauw en (sinds 1782) van de familie Overgaauw Pennis* (Simonshaven/Voorburg 1998) 38-41 en 327-331.
- ¹²⁶ SAD, 72-7593; 12.000 gulden nominaal kapitaal, terwijl aandelen op de Kamer Amsterdam toen op 404,5 procent stonden, dus totaal ca. 50.000 gulden.

- ¹²⁷ SAD, 72-7573 en 7575.
- ¹²⁸ SAD, 1-4305 t/m 4474.
- ¹²⁹ SAD, 445-2429.
- ¹³⁰ SAD, 447-818.
- ¹³¹ SAD, 1-100 (1718 09 18).
- ¹³² SAD, 201-377 (1687 12 28, 1702 05 30 en 1718 03 24).
- ¹³³ SAD, 201-378.
- ¹³⁴ SAD, 263-69; Verhoeven, *Derde stad van Holland*, 430-434.
- ¹³⁵ SAD, 447-367, f. 16v en 161-1597, f. 231-233.
- ¹³⁶ W. Annema, 'Het Oostindisch huis te Delft', in: *Delft en de Oostindische Compagnie*, 119-132 en W.F. Weve, 'Het Oostindisch pakhuis te Delft', *Ibidem*, 133-150. Aankopen Geer: NA, 1.10.83-10, f. 50.
- ¹³⁷ Dillo, 'Over scheepsbouw en scheepvaart', 37-56.
- ¹³⁸ Eekhout, 'Bedrijf in bedrijf', 23-31.
- ¹³⁹ NA, 1.10.83-10, f. 74.
- ¹⁴⁰ *Schatten in Delft*, 160.
- ¹⁴¹ Eekhout, 'Bedrijf in bedrijf', 24.
- ¹⁴² NA, 1.04.02-14006 f. 2.
- ¹⁴³ Eekhout, 'Bedrijf in bedrijf', 26.
- ¹⁴⁴ Knaap, 'Core Business', 7-8; Dillo, 'Over scheepsbouw en scheepvaart', 41, 45.
- ¹⁴⁵ Dillo, 'Over scheepsbouw en scheepvaart', 49-50.
- ¹⁴⁶ Dillo, 'Over scheepsbouw en scheepvaart', 47-51.
- ¹⁴⁷ 'Achter de gevels', Lange Geer 24-26-28; SAD 1-4620, f. 258 (1640 03 27).
- ¹⁴⁸ Heuser, 'Maasstad in De Maze', 28-29.
- ¹⁴⁹ SAD, 161-1599, f. 154 (1632 05 14); 161-1822, f. 157 (1638 05 04); NA, 1.11.01.01-2051.
- ¹⁵⁰ Te Lintum, 'Kamer der WIC Delft', 103.
- ¹⁵¹ *Naamregister van de Ed. Mog. Heeren gecommiteerde raden in de collegien ter Admiraliteit, alsmede de E.E. heeren bewindhebbers van de Oost- en West-Indische Compagnie*, 1781 t/m 1794.
- ¹⁵² Stadsarchief Amsterdam start in 2023 met een project om opvarenden van de (eerste) WIC (1621-1674) in hun notariële archief te indexeren.
- ¹⁵³ Zoekhulp 'West-Indische Compagnie (WIC): militairen uitgezonden naar Brazilië, 1630-1656', www.nationaalarchief.nl.
- ¹⁵⁴ SAD, 161-1837, f. 139 (1636 10 06).
- ¹⁵⁵ SAD, 161-1839, f. 39 (1639 03 12).
- ¹⁵⁶ SAD, 161-1819, f. 137 (1629 10 08).
- ¹⁵⁷ Van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij*, 98-99.
- ¹⁵⁸ Heuser, 'Maasstad in De Maze', 24-25.
- ¹⁵⁹ Voorbeeld hiervan in de boekhouding van de Kamer Delft van de WIC, NA, 1.11.01.01-2051, f. 28 bij uitreding van de *Faem* (1659).
- ¹⁶⁰ Heuser, 'Maasstad in De Maze', 18-19 en bijlage 1; Heuser nam reizen op waarvan minimaal de scheepsnaam, het jaar van vertrek en de bestemming bekend waren. Van deze schepen was van 68 bekend welk van de drie Kamers de uitreding verzorgde; hiervan waren er 17 aan Delft gelieerd.
- ¹⁶¹ TASTD, voyage ID 11343; SAR, 18-86, akte 313 (1644 02 29).
- ¹⁶² TASTD, voyage ID 11276.
- ¹⁶³ TASTD, voyage ID 11335; SAR, 18-86, akte 262 (1642 09 08).
- ¹⁶⁴ TASTD, voyage ID 10097.
- ¹⁶⁵ TASTD, voyage ID 10099.
- ¹⁶⁶ 'Achter de gevels', Wijnhaven 6 en Wijnhaven 20.
- ¹⁶⁷ NA, 1.10.83-15.
- ¹⁶⁸ SAD, 847-427.
- ¹⁶⁹ Aart Struijk, 'Kruitmolenaars in Delft', in: *Historisch Jaarboek Delft 2023* (Delft 2023) 9-26.
- ¹⁷⁰ SAD, 161-1871, nr 3683, f. 337-338v.
- ¹⁷¹ SAD, 1-1073.
- ¹⁷² SAA, 518-2 (1728 11 25) en inleiding op dit archief (Familie Van Hoorn). Tamira Combrink, 'De Amsterdamse economie en slavernij', in: *Slavernij in Oost en West*, 271-279, hier 275.
- ¹⁷³ NA, 1.04.02-14084, f. 63 (1768), 109 (1769), 169 en 225 (1770), 271 en 314 (1771), 374 (1772).
- ¹⁷⁴ SAD, 161-1700, f. 232-236.

- ¹⁷⁵ Bijvoorbeeld: SAD, 161-2746, f. 131 (1730 06 17); 161-3330, f. 20 (1783 01 17); 161-3331, f. 252-254 (1784 09 07); 161-3361, f. 260 (1791 04 09); 161-3262, f. 287 (1791 07 14).
- ¹⁷⁵ SAD, 161-3346, f. 34 (1801 03 23).
- ¹⁷⁶ SAD, 161-3346, f. 34 (1801 03 23).
- ¹⁷⁷ SAD, 161-2550, f. 177 (1707 11 22).
- ¹⁷⁸ SAD, 161-2741, f. 183 (1730 03 13).
- ¹⁷⁹ SAD, 161-3325, f. 152 (1774 09 12).
- ¹⁸⁰ SAD, 161-2521, f. 298.
- ¹⁸¹ SAD, 161-3185, f. 321-322.
- ¹⁸² Van der Vlis, *Weeshuys*, 66-68.
- ¹⁸³ SAD, 201-377 en 201-378, f. 52.
- ¹⁸⁴ NA, 1.04.02-13957, f. 6.
- ¹⁸⁵ NA, 1.04.02-6890, nummer 593.
- ¹⁸⁶ Van der Vlis, *Weeshuys*, 193 en 201.
- ¹⁸⁷ Van der Vlis, *Weeshuys*, 58
- ¹⁸⁸ SAD, 201-1031; TASTD, voyage-ID 10229.
- ¹⁸⁹ SAD, 1-4083 en 4084.
- ¹⁹⁰ Ulbe Bosma, *The world of sugar. How the sweet stuff transformed our politics, health and environment over 2,000 years* (Cambridge, Massachusetts en Londen 2023) 48-51.
- ¹⁹¹ SAD, 1-733, f. 71 (1593 03 30); 1-2384, f. 18 (1594 03 22); 14-2, f. 75v (1598 08 23).
- ¹⁹² SAD, 161-1639, f. 19-26.
- ¹⁹³ SAD, 447-370, f. 70 (1640); SAD, 161-1963, f. 15 (1653 11 16) en 161-1964 (1654 02 05); *Zandvliet, 500 Rijksten*, 17-42; Van Beresteyn, *Grafmonumenten Oude Kerk*, nr 297.
- ¹⁹⁴ Van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij*, 171.
- ¹⁹⁵ *Schatten in Delft*, 156-160, nummer 3 en 33.
- ¹⁹⁶ *Schatten in Delft*, 159; *Delft en de Oostindische Compagnie*, 196-198.
- ¹⁹⁷ Prosper de Jong, 'De schouw uit de Ambonkamer', in: *Delft* 2011/4, 20-21.
- ¹⁹⁸ *Schatten in Delft*, 66-68 en 157-158; zijn portret: [Jan Verkolje \(I\) - Portrait of Johan de la Faille - WGA24594 - Johan de la Faille - Wikipedia](#).
- ¹⁹⁹ *Zandvliet, 500 Rijksten*, 18-34.
- ²⁰⁰ Jeroen Vervliet, 'General introduction', in: *Hugo Grotius Mare Liberum 1609-2009* (Leiden 2010) IX-XXX.
- ²⁰¹ SAD, 161-1850, f. 488; 'Achter de gevels', *Oude Delft* 69.
- ²⁰² SAD, 161-1634a, nr 115.
- ²⁰³ SAD, 161-1828, f. 345 en 161-1829 f. 361.
- ²⁰⁴ SAD, 161-1936.
- ²⁰⁵ Wijnandts van Resandt, *Gezaghebbers*, 129-130.
- ²⁰⁶ SAD, 161-2178, nr 172.
- ²⁰⁷ SAD, 161-2159, f. 207-286.
- ²⁰⁸ Van Roon, *Macht en gewoonte*, 234-236; *Zandvliet, 500 Rijksten*, 17-31.
- ²⁰⁹ 'Achter de gevels', *Oude Delft* 134 en 137-139.
- ²¹⁰ SAD, 161-2625, nr 396.
- ²¹¹ Wijnandts van Resandt, *Gezaghebbers*, 198-200.
- ²¹² Wijnandts van Resandt, *Gezaghebbers*, 36-37.
- ²¹³ SAD, 161-2636, f. 129; transcriptie: [Anna Catharina de Roo b. 1699 d. 28 Feb 1741: Geneagraphie - Families all over the world](#) (geraadpleegd 21 mei 2023).
- ²¹⁴ 'Kwartierstaten', nr 198.
- ²¹⁵ Jacques Moerman, *Sion, klooster, buitenplaats en tuinbouwgebied. De rijke historie van het Rijswijkse Sion* (Rijswijk 2010) 44-71
- ²¹⁶ NA, 2.21.008.69-1 (1774) en 64 (1798)
- ²¹⁷ Bert Paasman, 'De Indisch-Nederlandse literatuur uit de VOC-tijd', in: Theo D'haen (red.), *Europa buitengaats. Koloniale en postkoloniale literaturen in Europese talen* deel 1 (2002) 33-97, hier 90-94.
- ²¹⁸ [Rijswijk - Novo Sion \(vanderkrogt.net\)](#) (geraadpleegd 7-6-2023).
- ²¹⁹ Baay, *Daar werd wat gruwelijks verricht*, 35-48.
- ²²⁰ NA, 1.04.02-6883, nr 7989.
- ²²¹ Jacobs, *Koopman*, 191.
- ²²² ELO, 0506-2045, nr 109 en 110 en 2046, nr 11; NA, 1.04.02-5130 en 6849, nr 1028.
- ²²³ SAD, 72-161, nr 8.

- ²²⁴ SAD, 72-161 en 72-184.
- ²²⁵ SAD, 72-177.
- ²²⁶ NA, 1.04.02-6856, nr 2896.
- ²²⁷ SAD, 72-161, nr 8.
- ²²⁸ CBG, Oost-Indische bronnen, inv.nr P 655 en B 1525 p. 9.
- ²²⁹ SAD, 72-161, nr 8.
- ²³⁰ CBG, Oost-Indische bronnen, inv.nr T 130.
- ²³¹ CBG, Oost-Indische Bronnen, inv.nr M 549.
- ²³² SAD, 72-161 en 72-184.
- ²³³ SAD, 847-425 en 432.
- ²³⁴ Reggie Baay, *De Njai. Het concubinaat in Nederlands-Indië* (Amsterdam 2008).
- ²³⁵ SAD, 14-13, f. 32v; Wijnandts van Resandt, *Gezaghebbbers*, 165; NA, 1.04.02-6887, nr 8697.
- ²³⁶ SAD, 72-162.
- ²³⁷ NA, 1.04.02-6992, nr 7736.
- ²³⁸ SAD, 72-162.
- ²³⁹ SAD, 72-162.
- ²⁴⁰ SAD, 72-161 en 72-184; adoptie: CBG, Oost-Indische bronnen, inv.nr M 806.
- ²⁴¹ SAD, 72-7576 en 72-470, f. 378v.
- ²⁴² SAD, 72-152 en 72-165.
- ²⁴³ SAD, 72-152 en 72-165.
- ²⁴⁴ SAD, 14-59, f. 226v; NA, 1.04.02-13945, f. 24 en 6884-8112.
- ²⁴⁵ SAD, 72-152 en 164.
- ²⁴⁶ Van der Chijs, *Nederlandsch-Indisch plakaatboek*, 587-588, 273.
- ²⁴⁷ SAD, 72-161 en 72-184.
- ²⁴⁸ NA, 1.04.02-6890, nr 593.
- ²⁴⁹ NA, 1.04.02-6881, nr 7491.
- ²⁵⁰ NA, 1.04.02-6882, nr 7743.
- ²⁵¹ SAD, 72-7576 (1692 01 26) en 72-470, f. 384v.
- ²⁵² NA, 1.04.02-6882, nr 7735.
- ²⁵³ NA, 1.04.02-14020, f. 8 en 6882, nr 7788.
- ²⁵⁴ NA, 1.04.02-6882; SAD, 72-162 en 72-184.
- ²⁵⁵ NA, 1.04.02-6884, nr 8042.
- ²⁵⁶ Den Heijer, *Nederlands slavernijverleden*, 56; Van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij*, 127.
- ²⁵⁷ Den Heijer, *Nederlands slavernijverleden*, 60-62 en 79.
- ²⁵⁸ Geciteerd bij Van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij*, 146-150.
- ²⁵⁹ Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, 123-124.
- ²⁶⁰ Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, 125-128 [met schema organisatie].
- ²⁶¹ SAD, 161-2521, f. 109 (1709 06 04).
- ²⁶² SAD, 14-59, f. 126v (1629 07 05); 14-45, f. 228 (1693 07 09).
- ²⁶³ SAD, 161-2524, f. 255 (1712 10 17); 14-49, f. 226v (1740 05 14).
- ²⁶⁴ SAD, 445-468, f. 649 (1710 november).
- ²⁶⁵ NA, 1.05.01.02-56 (1709 10 04); Den Heijer, *Nederlands slavernijverleden*, 85-86.
- ²⁶⁶ NA, 1.05.01.02-56 (1709 04 09, 1709 10 04 en z.d.).
- ²⁶⁷ SAD, 161-2404, f. 284 en 286 (1711 11 17).
- ²⁶⁸ SAD, 14-47, f. 21 (1711 05 16); SAD, 161-2581, f. 82 (1712 02 11).
- ²⁶⁹ Geciteerd bij Den Heijer, *Nederlands slavernijverleden*, 63-64.
- ²⁷⁰ NA, 1.05.01.01-56 (24); TASTD, voyage ID 11268.
- ²⁷¹ NA, 1.05.01.01-56 (311); TASTD, voyage ID 11264.
- ²⁷² SAD, 212-311, z.d. [ca. 1795].
- ²⁷³ TASTD, voyage ID 11804.
- ²⁷⁴ NA, 1.05.01.02-226, f. 227 (met dank aan Tiemen Bosma).
- ²⁷⁵ Den Heijer, *Nederlands slavernijverleden*, 94-95.
- ²⁷⁶ Jeannette van Ditzhuijzen en Els Langenfeld, 'Slavernij op Curaçao' op www.historischnieuwsblad.nl (geraadpleegd 7-6-2023); Van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij*, 190-192; www.canoncuracao.cw.
- ²⁷⁷ *Algemeen Handelsblad*, 28-6-1856.
- ²⁷⁸ NA 2.02.09.08-239, scans 141.
- ²⁷⁹ NA, 2.10.74-23, f. 3636; 2.10.74-31, f. 1278.

- ²⁸⁰ Gebaseerd op voornamelijk in notariële akten gevonden verwijzingen naar het bezit van (obligaties in) bij naam genoemde plantages.
- ²⁸¹ SAD, 14-11, f. 87v (1673 07 29); 161-2657, f. 548 (1720 10 17); 161-2658, f. 311 (1721 11 29).
- ²⁸² SAD, 161-2658, f. 311 (1721 11 29).
- ²⁸³ NA, 1.05.03-249 (1722 03 21).
- ²⁸⁴ Dikland, 'Houtplantage Berg en Dal', www.suriname-heritage-guide.com (geraadpleegd 4-3-2023); Fatah-Black, *Sociëteit van Suriname*, 79.
- ²⁸⁵ NA, 1.05.10.01-1, f. 53 (1729 07 04).
- ²⁸⁶ Over het leven van deze invloedrijke Van der Lith: Els Kloek (red.), *1001 vrouwen uit de Nederlandse geschiedenis* (Nijmegen 2013) 641-643.
- ²⁸⁷ Van Es, *Familie (Clifford) Kocq*.
- ²⁸⁸ Collectie Stichting Nationaal Museum van Wereldculturen TM-A-6195c; zie ook Susan Legêne, *De bagage van Blomhoff en Van Breugel* (Amsterdam 1998).
- ²⁸⁹ Carl Haarnack, 'Van Breugel – Dagreis naar Paramaribo (1842)', bukubooks.wordpress.com/2011/12/05/breugel (geraadpleegd 3-4-2023).
- ²⁹⁰ SAD, 212-300 (1771, 1778).
- ²⁹¹ SAD, 212-300 (1806 09 16, 1809 07 10, 1817 06 27).
- ²⁹² SAD, 212-300 (1827 09 20).
- ²⁹³ www.stadsarchiefdelft.nl/delft365/een-ashanti-prins-in-delft (geraadpleegd 5-6-2023); Over het leven van deze twee jongemannen schreef Arthur Japin de succesvolle roman *De zwarte met het witte hart* (1994).
- ²⁹⁴ Mark Ponte, 'Tussen slavernij en vrijheid in Amsterdam', in *Slavernij in Oost en West*, 248-256; Nancy Jouwe, 'Eduard, Sitie, Pieter en Lizette. Vier eeuwen zwarte aanwezigheid in Utrecht', in: *Slavernij en de stad Utrecht*, 215-234 hier m.n. 281-221; Carl Haarnack en Diennek Hondius, "'Swart" in Nederland. Afrikanen en Creolen in de Noordelijke Nederlanden vanaf de middeleeuwen tot de twintigste eeuw', <https://bukubooks.wordpress.com/swart/> (geraadpleegd 6-6-2023); Valika Smeulders, 'Leven als koloniale bediende in Den Haag', in: *Het koloniale en slavernijverleden*, 33-49 hier 33-34.
- ²⁹⁵ SAD, 201-978, f. 4v (1655 12 24); 201-1031, f. 23v (1665 12 19).
- ²⁹⁶ NA, 1.04.02-5386, f. 91; SAD 1-2269, f. 943v2.
- ²⁹⁷ SAD, 161-2581, f. 423-433.
- ²⁹⁸ SAD, 161-2588, f. 156.
- ²⁹⁹ SAD, 72-8742 en 72-8744.
- ³⁰⁰ SAD, 72-9907.
- ³⁰¹ NA, 1.05.03, inv.nr 201, fol. 370, 9-1-1750; op het hier vermelde schip uit Amsterdam kwamen onder andere twee slaafgemaakten Jimmie en Benni mee, zonder verdere vermelding van hun eigenaar.
- ³⁰² Mark Ponte, 'Tussen slavernij en vrijheid in Amsterdam', in *Slavernij in Oost en West*, 255.
- ³⁰³ SAD, 14-36 (1603 03 06).
- ³⁰⁴ SAD, 14-47, f. 62 (1714 01 11).
- ³⁰⁵ *Delft en de Oostindische Compagnie*, 196-198.
- ³⁰⁶ Van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij*, 312-313; Janneke Stegeman, "'De kinderen der heydenen". Utrecht, de kerk en slavernij', in: *Slavernij en de stad Utrecht*, 173-182 hier 176-179.
- ³⁰⁷ Stegeman, "'De kinderen der heydenen"'.
³⁰⁸ *Delft en de Oostindische Compagnie*, 189-190.
- ³⁰⁹ SAD, 445-6.
- ³¹⁰ SAD, 14-108 f 3v. Getuige was Margaretha Brasser, weduwe van [Nicolaas] van den Heuvel; zie voor zijn naam SAD, 72-8106 (charter 5823).
- ³¹¹ SAD, 72-7593.
- ³¹² SAD, 445-468, f. 637.
- ³¹³ Zuiderweg, *Batavia berijmd*, 345-353.
- ³¹⁴ Claessens, 'Sporen van slavernij', 22-23.
- ³¹⁵ SAD, 14-15, f. 33 (1761 01 03).
- ³¹⁶ SAD, 14-15, f. 74 (1767 01 28); 445-469, f. 421 (1767 02 x).
- ³¹⁷ SAD, 14-62, f. 53 (1772 01 29); SAD, 445-479, fol. 29.
- ³¹⁸ 'Achter de gevels', Oude Delft 134; M. Doortmont, 'An African baptism in Delft, 1794', www.doortmontweb.blogspot.com; www.cultuursporen.nl/2014/01/maria-zara-johanna-uit-guinea/ (geraadpleegd 9-5-2023).
- ³¹⁹ 'Achter de gevels', Oude Delft 134; SAD, 161-3380, f. 308 (1802 09 01).
- ³²⁰ SAD, 161-3347, f. 308 (1802 08 10); ELO 162.1.08- 9 en 11 (1808 02 29).

- ³²¹ Onderzoekresultaten van Jacques Moerman op [Bukubooks.wordpress.com/2011/10/30/hendrickdecock/](https://bukubooks.wordpress.com/2011/10/30/hendrickdecock/) (geraadpleegd 7-5-2023).
- ³²² Siteur, 'Wange van Bali', 115-132.
- ³²³ Baay, *Daar werd wat gruwelijks verricht*, hoofdstuk 3; Den Heijer, *Nederlands slavernijverleden*, hoofdstuk 4.
- ³²⁴ SAD, 847-430.
- ³²⁵ Nagtegaal, 'Om de eer van de Cnollen', 27-40.
- ³²⁶ Van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij*, 298 e.v.
- ³²⁷ Marjoleine Kars, 'Opstand in Berbice', in: *Slavernij in Oost en West*, 225-233 hier 227-228.
- ³²⁸ SAA, 922-292, '1789 Mislukte revolutie in Demerary'.
- ³²⁹ 'Achter de gevels', Oude Delft 134.
- ³³⁰ SAD, 14-62, f. 210 en 211v (1793 02 03, 1793 03 07); SAD, 161-3380, f. 308 (1802 09 01); 'Achter de gevels', Oude Delft 134.
- ³³¹ Den Heijer, *Nederlands slavernijverleden*, 32-38.
- ³³² Suze Zijlstra, 'Ook gewone Amsterdammers lazen over slavernij', in: *Slavernij in Oost en West*, 264-270; Den Heijer, *Nederlands slavernijverleden*, 47-48.
- ³³³ Den Heijer, *Nederlands slavernijverleden*, 52-54 en 211-213.
- ³³⁴ SAD, 464-70 [1778].
- ³³⁵ SAD, 169-1, f. 4v-5 (1778 02 12). Over deze bijeenkomst ook: Pieter Altena, *Gerrit Paape (1752-1803). Levens en werken* (Nijmegen 2012) 110-111.
- ³³⁶ SAD, 169-3, f. 7-9v. (1778 03 06); 169-18 (1778 03 06).
- ³³⁷ SAD, 169-1, f. 8 (1778 04 07).
- ³³⁸ Het revolutionaire bewind in Frankrijk schafte in 1794 slavernij af, waarna het in 1802 door Napoleon weer ingevoerd werd.
- ³³⁹ SAD, 212-311, z.d. [ca. 1795].
- ³⁴⁰ Online: https://www.dbnl.org/tekst/hoge007kras01_01/index.php.
- ³⁴¹ Gebundeld in: *Bericht van den tegenwoordigen toestand der Bataafsche bezittingen in Oost-Indien en den handel op dezelve* (1801). Over de geschriften van Dirk en Willem: Baay, *Daar werd wat gruwelijks verricht*, 15-16 en 167-169.
- ³⁴² E. du Perron, 'Het leven van Dirk van Hogendorp', in: *Verzameld werk 7* (Amsterdam 1959) 226-234, hier 232-233.
- ³⁴³ Bert Paasman, 'De Indisch-Nederlandse literatuur uit de VOC-tijd', in: Theo D'haen (red.), *Europa buitengaats. Koloniale en postkoloniale literaturen in Europese talen* deel 1 (2002) 33-97, hier 90-94; Dirk J. Tang, *Met Hollandse bedaardheid. Hoe Nederland tussen 1800 en 1873 slavernij in de koloniën afschafte* (Zutphen 2021) 45-49; Ronald Frisart, 'Dirk van Hogendorp was zijn tijd ver vooruit', www.historiek.net (geraadpleegd 2-6-2023).
- ³⁴⁴ Het navolgende is gebaseerd op: Lex Bosman, 'De lotgevallen van Justus Gerardus Swaving (1784-1835)', in: *Literatuur* jrg. 11 (1994) 329-337; *Justus Swavings wondere bestaan. Wereldreiziger van 1784 tot 1835* verteld door Salvador Bloemgarten (Amsterdam 2015) 9-17; 'Achter de gevels', Oude Delft 189.
- ³⁴⁵ Den Heijer, *Nederlands slavernijverleden*, 224-226.
- ³⁴⁶ *Delftsche Courant* (1860 04 24, 1860 10 09, 1860 10 12).
- ³⁴⁷ *Delftsche Courant* (1861 04 02, 1862 10 07, 1862 11 28).
- ³⁴⁸ *Delftsche Courant* (1862 12 12).
- ³⁴⁹ *Delftsche Courant* (1864 07 08).
- ³⁵⁰ Zie NA, 2.10.02-1006 nr 27.
- ³⁵¹ SAD, 14-95, f. 138 en 15-210, nr 127.
- ³⁵² Baay, *Daar werd wat gruwelijks verricht*, 196-206. Baay noemt een aantal van 4739.
- ³⁵³ Mitchell Esajas, 'Een Amsterdamse lobby voor 'herstelbetalingen' voor plantagehouders', in *Slavernij in Oost en West*, 335-343 hier 341-342.
- ³⁵⁴ NA, Vrijverklaarde slaven (Emancipatie 1863), David en Eva Delft.
- ³⁵⁵ NA, index Suriname en Nederlandse Antillen: Vrijverklaarde slaven (Emancipatie 1863), Sophia Cornelia Delft.
- ³⁵⁶ NA, 2.02.09.08-238; SAD 924-170, 17-10-1863.
- ³⁵⁷ NA, 2.02.09.08-228, borderel van aangifte plantage 't IJland; SAD, 16-55, f. 64, 1861-1874 (wijk 3 huisnummer 53).
- ³⁵⁸ NA, Nadere toegang 'Curaçao: Slavenregister en emancipatieregisters', NT00462.2 54, f. 263-265.
- ³⁵⁹ NA 2.02.09.08-239, scans 136-155.
- ³⁶⁰ NA 2.02.09.08-239, scans 136-155.

- ³⁶¹ Van Leur, *Indische Instelling*, 23.
- ³⁶² Lezing historicus Bart Verheijen over burgerschap in negentiende-eeuws Nederlands-Indië, 8-6-2023, KNAW.
- ³⁶³ Ibidem.
- ³⁶⁴ Zie ook Van Beurden, *Herplaatsing collectie*.
- ³⁶⁵ Van Beurden, *Herplaatsing collectie*, 23.
- ³⁶⁶ Zie Raad voor Cultuur, *Koloniale Collecties en Erkenning van Onrecht* (2020) 46.
- ³⁶⁷ Streefland, *The Shared History*, 9.
- ³⁶⁸ Streefland, *The Shared History*, 9.
- ³⁶⁹ Poeze, *In het land van de overheerser*, 30.
- ³⁷⁰ Poeze, *In het land van de overheerser*, 75.
- ³⁷¹ Chotkowski, *750 jaar migratie naar Delft*, 80.
- ³⁷² Chotkowski, *750 jaar migratie naar Delft*, 59.
- ³⁷³ Oostindie en Maduro, *In het land van de overheerser*, 202.
- ³⁷⁴ Jouwe, 'Een misdaad tegen de menselijkheid', 32.
- ³⁷⁵ Jones, 'De Slavernij is onze geschiedenis (niet)', 63.
- ³⁷⁶ Jouwe, 'Van wie is de slavernijgeschiedenis?' 373-381.
- ³⁷⁷ <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/onderzoek-naar-de-betrokkenheid-van-protestantse-kerken-bij-slavernij-en-kolonialisme~becd8f04/>
- ³⁷⁸ Jouwe, 'Van wie is de slavernijgeschiedenis?', 376.